

UNIVERZITA KARLOVA

Pedagogická fakulta

Katedra občanské výchovy a filosofie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Didaktické zpracování tématu: Občanská a politická participace

Didactic analysis of the topic of civic and political participation

Bc. Lukáš Matějček

Vedoucí práce: Ing. Michaela Dvořáková, Ph. D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: N ČJ-ZSV

Odevzdáním této diplomové práce na téma Didaktické zpracování tématu: Občanská a politická participace potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10. 7. 2018

Děkuji Ing. Michaele Dvořákové, Ph. D. za vlídný přístup, pomoc a kvalitní vedení diplomové práce. Současně bych rád poděkoval své rodině a Daniele Kloudové za duševní a morální podporu při psaní této práce, stejně jako při celém studiu.

ABSTRAKT

Diplomová práce se věnuje pojetí tématu občanská a politická participace na základní a střední škole. V úvodní části práce jsou pojmy občanská a politická participace vymezeny, jsou zde také prezentována zjištění o občanských postojích mladých Čechů na základě mezinárodních srovnávacích šetření. Těžištěm práce je analýza zastoupení tématu participace na různých úrovních kurikula českého vzdělávacího systému a srovnání pojetí tématu v kurikulárních dokumentech vybraných států. Následně je analyzován přístup k tématu participace u autorů schválených českých učebnic. Z analýz vyplývá, že téma participace je v českém národním kurikulu nedostatečně zakotveno a tyto nedostatky se odráží v přístupu k tématu ve školních vzdělávacích programech i učebnicích. V návaznosti na tato zjištění je provedena didaktická analýza tématu participace. Práce ke stanovenému obsahu učiva nabízí teoretické minimum. V poslední části jsou prezentovány návrhy didaktických postupů ve výuce zaměřené na témata občanské a politické participace. Práce navíc učitelům doporučuje projekty neziskových organizací a další iniciativy, které se vybraným aspektům tématu participace věnují do hloubky.

KLÍČOVÁ SLOVA

občanská participace, politická participace, občanská výchova, občanský a společenskovědní základ, kurikulum, vzdělávací plán, RVP, ŠVP, vyučování, učebnice, didaktická analýza

ABSTRACT

The diploma thesis deals with the concept of civic and political participation in elementary and secondary school. Introductory part of the thesis defines terms of civic and political participation, there are also findings about civic attitudes of young Czechs based on international comparative researches. The focus of the thesis is to analyze the representation of the theme of participation at different levels of the Czech education system and to compare the concept of the theme in curriculum documents of selected states. This is followed by an analysis of the approach to the topic of participation by authors of approved Czech textbooks. The analyzes show that the theme of participation is insufficiently embedded in the Czech national curriculum and these deficiencies are reflected in the approach to the topic in school educational programs and textbooks. In the light of these findings, a didactic analysis of the topic of participation is carried out. The diploma thesis sets down the theoretical minimum for a given topic. The last part presents proposals of didactic procedures in teaching focused on topics of civic and political participation. Additionally, the thesis recommends projects of non-profit institutions and other initiatives that focus on selected aspects of the topic of participation.

KEYWORDS

civic participation, political participation, civics, civic and social sciences basis, curriculum, educational plan, RVP, SVP, teaching, textbook, didactic analysis

OBSAH

ÚVOD	8
1 POJEM OBČANSKÉ A POLITICKÉ PARTICIPACE	11
1.1 OBČANSKÁ PARTICIPACE	11
1.1.1 <i>Občanská společnost</i>	11
1.2 POLITICKÁ PARTICIPACE	12
2 PROBLÉM OBČANSKÉ A POLITICKÉ PARTICIPACE NA ČESKÉ A EVROPSKÉ A ÚROVNI	13
3 POJETÍ OBČANSKÉ A POLITICKÉ PARTICIPACE V KURIKULU	18
3.1 UKOTVENÍ OBČANSKÉ A POLITICKÉ PARTICIPACE V NÁRODNÍM PROGRAMU ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ	18
3.2 UKOTVENÍ OBČANSKÉ A POLITICKÉ PARTICIPACE V RÁMCOVÝCH VZDĚLÁVACÍCH PROGRAMECH.....	19
3.2.1 <i>Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání</i>	20
3.2.2 <i>Rámcový vzdělávací program pro gymnázia</i>	22
3.3 POSTAVENÍ TÉMATU OBČANSKÉ A POLITICKÉ PARTICIPACE V KURIKULU VYBRANÝCH STÁTŮ	23
3.3.1 <i>Slovensko</i>	24
3.3.2 <i>Švédsko a Finsko</i>	25
3.3.3 <i>Španělsko</i>	28
3.3.4 <i>Anglie</i>	29
3.3.5 <i>Austrálie a Nový Zéland</i>	34
3.3.6 <i>Shrnutí</i>	36
3.4 OBČANSKÁ A POLITICKÁ PARTICIPACE VE ŠKOLNÍCH VZDĚLÁVACÍCH PROGRAMECH VYBRANÝCH ŠKOL	37
3.4.1 <i>ŠVP základních škol a nižších ročníků osmiletých gymnázií</i>	38
3.4.2 <i>ŠVP vyšších ročníků osmiletých gymnázií, čtyřletých gymnázií, středních odborných škol a středních odborných učilišť</i>	41
3.4.3 <i>Shrnutí analýzy</i>	43
4 ANALÝZA ZPŮSOBŮ PRÁCE S TÉMATEM OBČANSKÉ A POLITICKÉ PARTICIPACE V UČEBNÍCÍCH	44
4.1 UČEBNICE PRO DRUHÝ STUPEŇ ZŠ A NIŽŠÍ ROČNÍKY GYMNÁZIÍ	44
4.1.1 <i>Občanská výchova (Fraus)</i>	45

4.1.2	<i>Výchova k občanství (Nová škola)</i>	48
4.1.3	<i>Shrnutí</i>	49
4.2	UČEBNICE PRO STŘEDNÍ ŠKOLY	50
4.2.1	<i>Společenské vědy pro střední školy (Didaktis)</i>	51
4.2.2	<i>Občanský a společenskovědní základ: přehled středoškolského učiva (CPress)</i>	52
4.2.3	<i>Základy společenských věd: základy státoprávní teorie, ekonomie a ekonomika, neformální logika (Fortuna)</i>	53
4.2.4	<i>Politologie – Základy společenských věd (Olomouc)</i>	54
4.2.5	<i>Občan v demokratické společnosti (Slon)</i>	54
4.2.6	<i>Shrnutí</i>	55
5	OBČANSKÁ A POLITICKÁ PARTICIPACE – VÝBĚR TEORIE PRO UČITELE ...	56
5.1	OBČANSKÁ PARTICIPACE	56
5.2	POLITICKÁ PARTICIPACE	64
6	DIDAKTICKÁ ANALÝZA TÉMATU OBČANSKÁ A POLITICKÁ PARTICIPACE	67
6.1	GENERALIZACE K TÉMATU OBČANSKÁ A POLITICKÁ PARTICIPACE.....	68
6.2	POJMOVÁ STRUKTURA A TEMATICKÁ PROVÁZANOST UČIVA	69
6.3	FORMULACE OČEKÁVANÝCH VÝSTUPŮ	70
6.4	NÁVRHY DIDAKTICKÝCH POSTUPŮ PRO VÝUKU OBČANSKÉ A POLITICKÉ PARTICIPACE V HODINÁCH VO NA ZŠ	72
6.4.1	<i>Aktivita 1: Co znamená participovat a občanská participace?</i>	74
6.4.2	<i>Aktivita 2: Jak vidím svoji obec a co na to zastupitel?</i>	76
6.4.3	<i>Aktivita 3: Otevřený nesouhlas jako projev občanské participace</i>	80
6.4.4	<i>Aktivita 4: Struktura občanské společnosti</i>	83
6.4.5	<i>Aktivita 5: Má smysl jít k volbám?</i>	85
6.4.6	<i>Aktivita 6: Simulované volby – volba zástupců do žákovského parlamentu</i>	89
6.4.7	<i>Aktivita 7: Aktuality</i>	92
6.5	NABÍDKA PROJEKTŮ VYBRANÝCH ORGANIZACÍ	94
6.5.1	<i>Projekty spolku Stučák</i>	94
6.5.2	<i>Spolek Mladí demokraté</i>	95
6.5.3	<i>Jeden svět na školách – projekt Studentské volby</i>	96
6.6	PARTICIPACE VE ŠKOLNÍM PROSTŘEDÍ – ŽÁKOVSKÉ PARLAMENTY	97
	ZÁVĚR	100
	SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ	104

Úvod

Předmětem zájmu této diplomové práce je téma občanské a politické participace, a to z didaktického hlediska. Toto téma si autor práce vybral ze tří důvodů. Prvním důvodem je důležitost, kterou autor spatřuje ve výuce tohoto tématu na základních i středních školách. Výchova k občanství by měla směřovat k vychovávání aktivních demokratických občanů a ti by měli být poučeni a hodnotově zformováni tématem participace. Druhým důvodem je společenský problém nedostatečného zájmu mladých Čechů o veřejné a politické dění, který prokazují mnohé výsledky zahraničních výzkumů, jako je například výzkum *ICCS (International Civic and Citizenship Education Study)* či *OECD Family Database*, kterým se autor bude věnovat v průběhu práce. Třetím důvodem je autorova domněnka, že tento nedostatek zájmu mladých Čechů o veřejné dění je podpořen nedostatečným důrazem na téma občanské a politické participace ve Výchově k občanství a v Občanském a společenskovědním základu.

Autorovým cílem této práce je zanalyzovat stav současného přístupu k tématu občanské a politické participace na národní úrovni kurikula, tedy v rámcových vzdělávacích programech, následně zjistit, jak se tento stav promítá do práce s tímto tématem na školní úrovni kurikula, tedy ve školních vzdělávacích programech a v učebnicích. Druhým cílem pak je poskytnout oporu učitelům Výchovy k občanství a Občanského a společenskovědního základu ve výuce tématu občanské a politické participace, a to stanovením dostatečného teoretického základu pro toto téma a nabídnutím vybraných didaktických postupů, které mohou sloužit jako inspirace do výuky.

V české společnosti se v posledních letech objevuje nízký zájem a účast na občanském a politickém životě. Minimální zájem o danou problematiku je spatřován u žáků na druhém stupni základních škol, respektive u studentů nižších ročníků víceletých gymnázií, a posléze také u studentů středních škol. Tento nezájem a neúčast na veřejném životě jsou v rozporu s demokratickým občanstvím. Od demokratických občanů se očekává aktivní přístup k věcem veřejným a nesení spoluzodpovědnosti za rozvoj a podobu demokracie, jíž je součástí.

Chceme-li z dnešních žáků vychovat demokratické občany, autor práce se domnívá, že je potřeba zapojit všechny činitele socializačního a vzdělávacích procesu. Komě působení rodinných příslušníků jako primárních činitelů výchovy a socializace či médií, která mají na dnešní žáky nezpochybnitelný vliv, má velký vliv na formování

aktivního demokratického občana vzdělávací systém, každá škola i učitel, zejména pak vyučující *Výchovy k občanství* či *Občanského a společenskovedního základu*, kteří by v rámci hodnotového formování žáků a studentů měli cílit mimo jiné i na rozvoj kompetencí žáků, získávání znalostí, dovedností a utváření postojů formujících aktivní demokratické občany. Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání jako jeden z mnoha cílů stanovuje přípravu aktivního a zodpovědného občana. RVP ZV je závazný dokument, který byl diskutován mezi odbornou i širokou veřejností, což znamená, že o významu jeho cílů panovala shoda, a je tedy na místě tyto cíle důsledně naplňovat. Výchova k občanství, Občanský a společenskovední základ (resp. *Základy společenských věd / Občanská výchova*) a vybraná průřezová témata (zejména *Výchova demokratického občana*) mají téma občanské a politické participace ve své náplni, a je tedy na školách a učitelích samotných, aby žáky seznámili s problematikou účasti na veřejném životě, vysvětlili jim její důležitost a v ideálním případě také inspirovali k aktivní a zodpovědné účasti.

Komplexním cílem této diplomové práce je analýza tématu *občanská a politická participace*, která vychází ze zhodnocení postavení tématu občanská a politická participace v kurikulu *Rámcových vzdělávacích programů*.

První dvě kapitoly práce se budou věnovat základnímu teoretickému vymezení pojmů občanská participace a politická participace a bude nastíněn stav zájmu českých občanů o veřejné dění v kontextu evropském, a to zejména z toho důvodu, že společenská situace a přístup ke vzdělávacímu systému a jeho stav se vzájemně ovlivňují.

Třetí kapitola bude věnovaná analýze *Rámcových vzdělávacích programů* pro základní vzdělávání a gymnázia, ve které bude zaměřena pozornost na přístup k tématům občanské a politické participace. Tato analýza je důležitá pro další vývoj práce, protože RVP školám a učitelům vymezují vzdělávací cíle, kompetence či očekávané výstupy a učivo, které by si měli žáci osvojit. A to, jakým způsobem se přistupuje k jednotlivým tématům v RVP, se odráží na přístupu k tématům ve školách a v samotné výuce. V souvislosti s analýzou českého kurikula dojde ke komparaci s pojetím tématu v dalších vybraných státech. Tato komparace umožní nejen nahlédnout na přístup jiných zemí k tématu občanské participace, ale také poskytne cenné informace pro závěry analýzy kurikula českého.

V totožné kapitole bude současně věnován prostor analýze školních vzdělávacích programů vybraných škol se zaměřením na dané téma. Tato kapitola je do práce zařazena proto, abychom zjistili, jak k tématu občanská a politická participace přistupují jednotlivé školy, a abychom potvrdili či zamítli domněnku, že tvorba ŠVP je často pouze formálním krokem, který spočívá jen v převedení obsahu RVP na školní úroveň.

Čtvrtá kapitola práce bude věnována zhodnocení výukových materiálů, tedy učebnic, pracovních sešitů a metodických pomůcek, které tvoří oporu jak pro učitele, tak pro žáky. Cílem této kapitoly je zjistit, jak autoři těchto didaktických pomůcek přistupují k tématu občanské a politické participace ať už teoreticky, či prakticky; vyhodnotit efektivitu jednotlivých pomůcek ve výuce a vydat doporučení pro učitele. Tato analýza také dopomůže zodpovědět otázku, zda přístup k jednotlivým tématům v RVP v důsledku ovlivňuje nejen školy a učitele, ale také autory učebnic.

Pátá kapitola bude zaměřena na výběr konkrétního teoretického obsahu, který by měl být žákům předán v závislosti na naplnění vzdělávacích cílů, které jsou pro toto téma vytyčeny. Nepůjde tedy o teoretickou analýzu občanské a politické participace jako politologických témat, ale o poskytnutí dostačující teoretické základny pro učitele Výchovy k občanství a Občanského a společenskovedního základu.

V závěrečné kapitole této diplomové práce se autor bude věnovat stanovení didaktických postupů, které lze ve výuce občanské a politické participace využít, a představení vybraných projektů, programů a dalších nabízených možností neziskových organizací a dalších institucí, které mohou být přínosné ve výuce vybraného tématu, a sloužit tak jako inspirace pro učitele.

Diplomová práce jako celek by měla podat komplexní pohled na témata občanské a politické participace z didaktického hlediska a nastínit možnosti výuky, které mohou být inspirací pro učitele Výchovy k občanství a Občanského a společenskovedního základu.

1 Pojem občanské a politické participace

1.1 Občanská participace

Občanskou participací rozumíme aktivní zapojení občanů do veřejného života, které je podmíněno zájmem o dění okolo nás. Participace, která neodporuje zákonům, probíhá nezávisle na státu či ekonomické sféře, čímž pomáhá vytvořit ochranu před rozpínáním státní moci. (Müller, 2002, s. 28) Může mít institucionalizovanou podobu (neziskové organizace, občanská sdružení, spolková činnost, nadace, nadační fondy, obecně prospěšné společnosti, kluby, svazy či odborové organizace), ale není to podmínkou. Aktivní občanskou účast na veřejném dění představuje například: zájem o politiku na obecní i státní úrovni, zájem místních občanů o zasedání zastupitelstva a účast na něm, vyjádření osobního stanoviska ke konkrétním problémům na úrovni obce i státu, zájem o dění v obci a regionu, spoluúčast na řešení problémů společenských, politických nebo ekologických, účast na demonstraci, sepsání petice, založení občanského sdružení či iniciativy nebo účast ve volbách.

„Občanská participace je významnou funkcí občanské společnosti, která přispívá k integraci společnosti.“ (Rakušanová, Řeháková, 2006, s. 16) Pro tuto funkci je klíčový fakt, že demokratický politický systém umožňuje občanovi ovlivňovat přímou angažovaností věci veřejné.

1.1.1 Občanská společnost

Důležitým pojmem, který neodmyslitelně patří k tématu občanské participace a se kterým se setkáváme v RVP i ŠVP jednotlivých škol, je termín *občanská společnost*. Definovat občanskou společnost je složitý úkol. Odborníci z různých oblastí, kteří přistupují k této tematice ať už teoreticky, či empiricky, mnohdy nenacházejí shodu v definování tohoto pojmu. Často tak dochází například ke ztotožňování pojmů „občanská společnost“ a „neziskový sektor“, ačkoliv neziskový sektor je reálně spíše jednou ze součástí občanské společnosti, tedy nejde o pojmy synonymní. (Rakušanová, Řeháková,

2006). Rakušanová, Řeháková vycházejí v definování z přístupů Hobbse, Huma, Kanta, Parsona či Habermase a definují občanskou společnost jako „*pojem označující prostor mezi oblastí privátních zájmů a státem. Jedná se o oblast dobrovolného sdružování mimo sféry trhu, státu i soukromého života, v níž si uvědomujeme společnou provázanost našeho světa.*“ (Rakušanová, Řeháková, 2006, s. 20)

„Organizace občanské společnosti jsou nepostradatelné ve své prostřednické roli. Zapojují občany do aktivit, které vertikálně spojují makrosystémy společnosti a individuum. Mohou být též platné horizontálně jako prostředník mezi zastánci rozdílných norem a hodnot. Instituce občanské společnosti tvoří a stanovují konkrétní zájmy a hodnotové systémy, a jsou proto základním prvkem pluralismu moderních společností.“ (Dohnalová, 2004, s. 15)

V širším záběru v občanské participaci nejde jen o to stát se součástí některé z organizací, ale také aktivně vystoupit ze svého soukromí, veřejně se vyjadřovat k aktuálním otázkám a problémům a projevat zájem o veřejné dění. A právě tyto aktivity by měly přijmout všichni občané za vlastní, a proto by učitelé Výchovy k občanství a Občanského a společenskovedního základu měli formování aktivních občanů ve výuce pojmut jako jeden z cílů, ke kterému budou v tematickém okruhu věnovanému občanské participaci směřovat.

1.2 Politická participace

Politická participace představuje užší podobu občanské participace, která je založená na aktivním podílení se na politice. „*Politickou účastí rozumíme ty aktivity soukromých osob, kterými se snaží ovlivnit nebo podpořit vládu a politiku.*“ (David, 2005, s. 61) Jde o ovlivňování či podporování konkrétní politiky v obci, městě, státu. Nejčastějším projevem politické participace je aktivní volební účast. Za další činnosti, které se podílejí na formování veřejné politiky, tedy takové akty, kterými se občané politicky angažují, považujeme například protestní akci, účast na diskuzi s politickým obsahem, založení či vstup do politické strany, lobování, účast na politické kampani či veřejnou podporu konkrétních politických představitelů, využití petičního práva, kontaktování konkrétního zastupitele, účast na demonstraci či stávce.

2 Problém občanské a politické participace na české a evropské a úrovni

Problematika participace dětí a mládeže na veřejném životě je dlouhodobě otázkou, které se věnují různé mezinárodní organizace a jejich orgány, v Evropě pak zejména *Rada Evropy*. Již od 80. let minulého století „*velkou pozornost věnuje Rada Evropy činnosti místních samospráv, těsně spjatých s možnostmi spoluúčasti občanů včetně dětí a mládeže.*“ (Hofbauer, 2003, s. 12)

Problematice účasti mládeže na veřejném životě se věnují i různá zasedání a dokumenty. „*Participaci mladé generace je výslovně věnována Evropská charta účasti mladých lidí na životě obcí a regionů.*“ (Hofbauer, 2003, s. 13) Charta doporučuje ustanovování delegátů z řad mládeže v orgánech obcí a regionů, vytvářet dialog mezi jimi a dospělými zastupiteli apod. Zde se mohou objevit překážky v podobě nedůvěry dospělých zastupitelů vůči mladým, a naopak obava mladých z manipulace ze strany dospělých. Jinou variantou mohou být různé mládežnické rady a parlamenty, ze kterých mohou vycházet přínosné podněty a reakce na činnost pro obce, kraje, stát či nějakou organizaci. Ve školních podmínkách tuto variantu reprezentují například školní parlamenty či školské rady s účastí studentů.

Typickým příkladem z českého prostředí je *Česká rada dětí a mládeže*, která zastřešuje organizace dětí a mládeže v ČR. „*Česká rada dětí a mládeže je demokratická, dobrovolná organizace, nezávislá na politických stranách a hnutích (...). Posláním ČRDM je podporovat v duchu „Úmluvy o právech dítěte“ oprávněné zájmy dětí a mládeže ve snaze napomáhat všestrannému rozvoji mladých lidí po stránce duchovní, duševní, tělesné a sociální. Své poslání naplňuje ČRDM tím, že podporuje činnost svých členů, zejména snahu o vytváření právních, hospodářských, společenských a kulturních podmínek vhodných pro jejich činnost. ČRDM zastupuje všechny své členy vůči domácím i zahraničním organizacím a institucím. Dále pak vykonává ty úkoly a pravomoci, které jí členové uložili.*“ (Stanovy České rady dětí a mládeže, s. 1) Z činnosti této rady můžeme zmínit například projekt *Spolupráce pro inovativní vzdělávání sociálních a občanských kompetencí*, který souvisí tematikou analyzovanou v této práci a který je zaměřen na

metodikou vzdělávání s důrazem na sociální a občanské kompetence. Mimo jiné i na tematiku veřejného zapojování mladých.

Podobně jako ČRD se aktivně projevuje také *Česká středoškolská unie*, která je vedena středoškoláky, kteří hájí zájmy svých vrstevníků, prosazují demokratické principy ve školách, například podporou fungování studentských rad a parlamentů, požadavkem na více občanského vzdělávání či organizací diskuzí a dalších vzdělávacích projektů.

„Otázkami života a výchovy současné evropské mládeže a její participace se zabývají pravidelné konference evropských ministrů odpovědných za mládež, pořádané od první poloviny 80. let.“ (Hofbauer, 2003, s. 14) Například první konference ve Štrasburku v roce 1985 se věnovala problematice většího podílu organizací mládeže na veřejném životě, v roce 1988 bylo jedním z hlavních témat zapojení mládeže na lokální a regionální úrovni, konference v Bukurešti roku 1998 se věnovala mimo jiné problematice zapojení mládeže do dobrovolnických sdružení a organizací, které se podílejí na veřejném dění. Utváření nestátních demokratických orgánů mládeže na lokální, regionální i státní úrovni bylo jedním z témat soluňské konference v roce 2001.

Téma zapojení mládeže do veřejného života je nadnárodní otázkou již déle než 30 let. Jednotlivé země Evropy a evropské instituce a orgány apelují na aktivní účast mladých lidí na společenském životě. Významnou se tato otázka stala na konci minulého století i v důsledku nastolení demokratického režimu v zemích, které do té doby byly zeměmi totalitními. V zemích, kde se spolurozhodování o věcech veřejných dostalo do rukou občanů, tak bylo umožněno mladým účastnit se na občanském a politickém dění, a ti se tak začali učit přebírat odpovědnost za stav společnosti a světa. Je otázkou, do jaké míry jsou evropský apel a národní potřeba disponovat občansky aktivní mládeží naplněny.

V České republice není míra aktivní účasti a samotného zájmu o občanské a politické dění příliš vysoká. V roce 2016 proběhla rozsáhlá sociologická šetření *Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj* (OECD), jejichž výsledky vytvořily tzv. *OECD Family database*, kde najdeme sociologická data týkající se zemí OECD v těchto oblastech: struktura rodin, postavení rodin na trhu práce, veřejná politika pro rodiny a děti, výstupy dětí. Právě v poslední oblasti, která je zaměřena pouze na děti (v některých výzkumech i mladé lidi do 30 let), najdeme mimo jiné výzkum z let 2012-2014 týkající se zájmu o politické dění v jednotlivých zemích OECD. Z výsledků lze vyčíst, že mladí Češi se o politiku nezajímají. Z 31 zkoumaných zemí dosáhla ČR nejvyššího

procenta nezájmu o politiku u lidí ve věku 15–29 let, a to 57 %. O politiku se tedy nezajímá ani každý druhý mladý Čech. Na opačném konci žebříčku stojí Dánsko či Německo, kde se o politiku nezajímá méně než 10 % mladých lidí. Z údajů týkající se celé české populace vyplývá, že o politiku nejeví zájem 30 % Čechů, tedy skoro každý třetí, což je také nad průměrem zemí OECD, který je pod 20 %. (*OECD Family Database: CO4.2: Participation rates of first-time voters*, s. 4)

„Podobné výsledky vykazuje i míra zájmu o členství v různých občanských a politických organizacích. Česká republika se řadí k bloku postkomunistických zemí střední a východní Evropy, kde je v rámci evropského srovnání tento zájem nejnižší. Nejvyšší míra angažovanosti v občanských a politických organizacích je tradičně ve Skandinávii.“ (Rakušanová, Řeháková, 2006, s. 37)

V roce 2009 se Česká republika zapojila do mezinárodního výzkumu zaměřeného na občanskou výchovu *Mezinárodní studie občanské výchovy – International Civic and Citizenship Education Study (ICCS)*. Výzkum prováděný v osmém ročníku základních škol, respektive ve třetím ročníku víceletých gymnázií, byl mimo jiné zaměřen na: postoje k demokracii, názory na občanství a roli občana, občanské chování a předpokládané občanské aktivity v dospělosti či školní a mimoškolní aktivity žáků spjaté s občanstvím. Z výsledků výzkumu vyplývá, že dvě třetiny čtrnáctiletých žáků nesledují zpravodajství, tedy se nezajímají o dění domácí a zahraniční, při čemž paradoxně stejné procento žáků tuto aktivitu považuje za důležitou, nicméně nevykonává ji. O politický vývoj v zemi se zajímá 42 % dotázaných, o politický vývoj v obci pouze 33 % dotázaných, o evropskou politiku pak pouze čtvrtina respondentů. Tři čtvrtiny dotázaných pochybuje o svých znalostech a chápání politických záležitostí a více než 90 % žáků se odmítá v dospělosti politicky angažovat. Pouze čtvrtina dotázaných určitě chce chodit v dospělosti k volbám. O jiné formě politické participace přemýšlí přibližně 20 % respondentů. Více než 70 % z dotázaných se nikdy nezapojilo do mládežnické organizace, ekologické organizace, dobrovolnické skupiny apod. Z těch, kteří se zapojují, jsou to zejména dívky a žáci gymnázií. Více než dvě třetiny žáků se nikdy nezapojily do aktivit školní samosprávy. Ve srovnání s evropským průměrem je vztah mladých Čechů k demokratickým hodnotám podprůměrný. (Národní zpráva z Mezinárodní studie občanské výchovy, s. 45-74)

Podobné výsledky přinesl také další z výzkumů OECD *Society at a Glance* z roku 2016, podle kterého se téměř 60 % Čechů ve věku 15-29 let nezajímá o politické dění. (*Society at a Glance: OECD social indicators*, s. 131) Hůře na tom v rámci Evropy jsou v tomto měření pouze mladí Litevci. Z dílčích výsledků vyplývá velice nízký zájem čtrnáctiletých žáků o veřejné dění.

Národní pracovní skupina pro *strukturovaný dialog s mládeží*¹ uspořádala v roce 2014 workshop *Politická participace mladých*, ze kterého vyplynuly následující příčiny špatného stavu politické participace mladých v ČR: mladí lidé nedůvěřují politikům, chybí dobré vzory osobností, nedůvěra v politické strany, média prezentují politiku negativně, rodina a škola selhávají v předávání informací a motivaci mladých pro občanskou a politickou angažovanost, rodiče se nezajímají nebo nechtějí vést dialog o politice, školy se straní politické participaci žáků a učitelů a nevědí jak naložit s informovaností o politice a participaci mladých v ní, žákovské a školské parlamenty jsou někdy jen formální platformou bez reálné diskuze s mladými. (*Výstupy z workshopu Politická participace mladých*, s. 1)

Výsledky výzkumů jsou alarmující. Vrátime-li se k výsledkům výzkumu OECD, z pohledu záchovy české demokracie a v kontextu dalších zemí OECD je výsledek 57 % mladých (15-29 let) bez zájmu o veřejné dění příliš špatný a pro budoucnost české společnosti ho můžeme interpretovat i jako nebezpečný, protože tento nezájem a neúčast na veřejném životě odporují demokratickému občanství, od něhož se očekává aktivní přístup občana k věcem veřejným a nesení spoluzodpovědnosti za rozvoj a podobu demokracie, jíž je součástí. Aktivní občan je jedním ze znaků plnohodnotného demokratického zřízení a samotná aktivita občanů je předpokladem pro plné využití možností, které demokracie jakožto politický režim přináší. Například „*účast ve volbách je nutnou podmínkou pro úspěšné fungování celého demokratického systému jako takového.*“ (Kostelecký, 2011, s. 60; Dahl, 1989)

¹ <https://www.strukturovanydialog.cz/narodni-pracovni-skupina-pro-strukturovany-dialog-s-mladezi>
„Národní pracovní skupina pro *strukturovaný dialog s mládeží* usiluje o zavedení kvalitního strukturovaného dialogu mezi tvůrci politik a mladými lidmi jakožto běžné součásti veřejné diskuze v České republice. Dialog má probíhat ve fázi příprav, realizace i hodnocení politik. Cílem je zajištění kvalitní participace mladých lidí na veřejném dění, které se mladých lidí dotýká.“

Pasivní přístup občanů k občanské a politické problematice může vyústit ve společenský problém, který může v budoucnu přinést negativa v rámci vedení státu či nesprávného hodnotového směřování. „*Aktivní participace voličů při hlasování je významným předpokladem legitimacy demokraticky volených institucí, prostředkem politické socializace jedince a jedním z významných způsobů, jak je budován a povzbuzován zájem občanů o veřejné dění.*“ (Kostecký, 2011, s. 60) A problém se netýká jen ochoty mladých Čechů jít k volbám a sledování politického dění. Nízký je i zájem o společenské dění, občanské dění.

Další problém se objevuje i u těch, kteří politiku sice alespoň do určité míry sledují, ale jejich následné aktivity jsou pouze verbálního charakteru. Autor práce ve své pedagogické činnosti vyzoroval skutečnost, že u žáků druhého i třetího stupně často dochází k tomu, že jsou schopni o aktuálním politickém dění, zejména státním, základním způsobem hovořit. Zpravidla mají snahu hodnotit a v negativním slova smyslu kritizovat, při čemž se dá předpokládat, že velkou část svých myšlenek přejímají z rodin či médií. Toto lze očekávat zejména u žáků druhého stupně, jejichž povědomí o politické scéně, veřejném občanském dění a propojování různých souvislostí je zkreslenější a mnohdy příliš zjednodušující v porovnání se studenty středoškolskými, jejichž obzory by měly být širší. Čili jistý zájem alespoň o politické dění se objevuje, stejně tak ochota hovořit o těchto tématech, ale u verbální úrovně to zpravidla končí. Žáci se dle vlastních slov nezapojují do veřejného dění v obci a do diskuzí. Tuto skutečnost potvrzují i výše uvedené výzkumy. Děti a mládež potřebují dle autora práce impuls k aktivitě, slyšet relevantní argumenty, naučit se fundovaně diskutovat a samozřejmě také absorbovat znalosti a povědomí o možnostech, které se jim ve veřejném a politickém životě naskýtají. Školy a učitelé společenskovědních předmětů tuto možnost mají a měli by na vychovávání aktivních demokratických občanů klást důraz.

3 Pojetí občanské a politické participace v kurikulu

Kurikulární dokumenty vytváří vzdělávací plán, jež zahrnuje odpovědi na mnohé otázky týkající se procesu vzdělávání a jeho podmínek. Z kurikula se dozvídáme, čemu bychom se měli vzdělávat, kdo by se měl vzdělávat, kdy, jakým způsobem a především proč. Jednotlivé kurikulární dokumenty nám posléze předkládají konkrétní požadavky, cíle, kterých by měli žáci a studenti dosahovat, a konkrétní obsahy vzdělávání. Kurikulární dokumenty jsou zpracovány na národní a školní úrovni. Národní úroveň reprezentují *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice* a jednotlivé *Rámcové vzdělávací programy*. Školní úroveň kurikulárních dokumentů pak představují *Školní vzdělávací programy*.

3.1 Ukotvení občanské a politické participace v Národním programu rozvoje vzdělávání

Národní program rozvoje vzdělávání neboli Bílá kniha je „systémový projekt, formulující myšlenková východiska, obecné záměry a rozvojové programy, které mají být směrodatné pro vývoj vzdělávací soustavy ve střednědobém horizontu.“ (Kotásek a kol., 2001, str. 7) Obsahuje východiska a předpoklady vzdělávací soustavy, charakteristiku předškolního, základního, středního a terciárního vzdělávání, vzdělávání dospělých a také strategii vzdělávací politiky České republiky. Jde o základní dokument české kurikulární politiky.

Bílá kniha mezi svými obecnými cíli výchovy a vzdělání vymezuje mimo jiné tyto cíle: „rozvoj lidské individuality, zprostředkování historicky vzniklé kultury, ochrana životního prostředí, posilování soudržnosti společnosti, výchova k lidským právům a multikulturalitě, výchova k partnerství a spolupráci, zvyšování konkurenceschopnosti ekonomiky, zvyšování zaměstnatelnosti...“ (Kotásek a kol., 2001, str. 14) Neméně důležitým cílem je také podpora demokracie a občanské společnosti. „Demokracie nezbytně potřebuje soudné, kritické a nezávisle myslící občany, s vědomím vlastní důstojnosti a s respektem k právům a svobodám ostatních.“ (Kotásek a kol., 2001, str. 15).

Bílá kniha jakožto programové východisko kurikula nehovoří o konkrétních tématech, kterým by se měli učitelé se žáky věnovat, tudíž zde konkrétní doporučení či apely k výuce občanské participace nenacházíme, nicméně zcela jasně se zde uvádí, že „*vzdělávání má žáky vybavit jasnými vztahy k základním lidským hodnotám*“ (Kotásek a kol., 2001, str. 48) a klást důraz na „*schopnost aktivně ovlivnit situaci*.“ (Kotásek a kol., 2001, str. 49) Vztah k hodnotám a aktivní zapojování jsou významnými předpoklady pro participaci ve veřejném životě.

3.2 Ukotvení občanské a politické participace v Rámcových vzdělávacích programech

Rámcové vzdělávací programy (RVP) vznikly v návaznosti na Bílou knihu a představují úroveň národních, centrálně zpracovávaných kurikulárních dokumentů, které specifikují obecně závazné požadavky pro jednotlivé stupně a obory vzdělávání, vymezují rámec pro návrh učebních plánů a formulují pravidla pro tvorbu školních vzdělávacích programů. Pro školy a učitele jsou nejzásadnějším obsahem RVP „*specifikované úrovně klíčových kompetencí, jichž by měli žáci dosáhnout na konci vzdělávání*“ (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, str. 6) a dále pak „*vymezený vzdělávací obsah – očekávané výstupy a učivo*.“ (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, str. 6)

RVP současně vymezuje tzv. klíčové kompetence, „*kteřé představují souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot důležitých pro osobní rozvoj a uplatnění každého člena společnosti. Jejich výběr a pojetí vychází z hodnot obecně přijímaných ve společnosti a z obecně sdílených představ o tom, které kompetence jedince přispívají k jeho vzdělávání, spokojenému a úspěšnému životu a k posilování funkcí občanské společnosti*.“ (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, str. 10) Jde o následující kompetence: k učení, k řešení problémů, komunikativní, sociální a personální, občanské a pracovní. Tyto kompetence vystihují strategii vzdělávání a měly by být naplňovány prostřednictvím učiva a očekávaných výstupů RVP u jednotlivých vzdělávacích oborů. Ovšem jejich naplňování není důsledné. Téma občanské a politické participace bezpochyby rozvíjí občanskou kompetenci žáka, jednou z charakteristik občanské kompetence je: „*žák posuzuje události a vývoj veřejného života, sleduje, co se děje v jeho bydlišti a okolí, zaujímá*

a obhajuje informovaná stanoviska a jedná k obecnému prospěchu podle nejlepšího svědomí.“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, s. 10) Tento výstup očekává, že je žák poučen o tématu občanské participace a je veden k aktivnímu zájmu o veřejné dění, a proto by se dalo očekávat, že tato tematika bude důsledně vymezena v rámci očekávaných výstupů a obsahu učiva. Tuto důslednost však v RVP postrádáme.

3.2.1 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání

Občanská a politická participace jsou témata, se kterými by se žáci měli setkat v rámci druhého stupně základního vzdělávání v předmětu Výchova k občanství. Ta společně s Dějepisem utváří vzdělávací oblast Člověk a společnost, která *„vybavuje žáka znalostmi a dovednostmi potřebnými pro jeho aktivní zapojení do života demokratické společnosti.“* (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, str. 51) Z charakteristiky vzdělávání v této oblasti vybíráme následující informace související s analýzou tématu občanské a politické participace: vzdělávací oblast Člověk a společnost *„... se zaměřuje na utváření pozitivních občanských postojů, rozvíjí vědomí přináležitosti k evropskému civilizačnímu a kulturnímu okruhu a podporuje přijetí hodnot, na nichž je současná demokratická Evropa budována (...); u žáků se formují dovednosti a postoje pro aktivní využívání poznatků v občanském životě.“* (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, str. 51)

Předmět Výchova k občanství pak *„rozvíjí občanské a právní vědomí žáků, posiluje smysl jednotlivců pro osobní i občanskou odpovědnost a motivuje žáky k aktivní účasti na životě demokratické společnosti.“* (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, str. 51). Aktivní zapojení do demokratické společnosti, pozitivní občanské postoje, přijetí hodnot, na nichž je budována demokratická Evropa, rozvoj občanského vědomí žáků, motivace k aktivní účasti na životě demokratické společnosti, to vše je velmi podstatné v rámci vzdělávání o občanské participaci a motivaci aktivnímu jednání. Pro Výchovu k občanství jsou vymezeny následující závazné očekávané výstupy týkající se politologické tematiky: *„Žák rozlišuje nejčastější typy a formy států a na příkladech porovná jejich znaky; rozlišuje a porovnává úkoly jednotlivých složek státní moci ČR i jejich orgánů a institucí, uvede příklady institucí a orgány, které se podílejí na správě obcí,*

krajů a státu; objasní výhody demokratického způsobu řízení státu pro každodenní život občanů; vyloží smysl voleb do zastupitelstev v demokratických státech a uvede příklady, jak mohou výsledky voleb ovlivňovat každodenní život občanů.“ (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, str. 60) Podíváme-li se na konkrétní očekávané výstupy a učivo, které se k nim váže, zjišťujeme, že ani jeden výstup se netýká účasti na veřejném dění a stejně tak v učivu nenacházíme ani zmínku o občanské a politické participaci. Skrze požadované výstupy a učivo tak není důsledně naplňována občanská kompetence, ani nedochází k naplnění charakteristiky Výchovy k občanství, která je uvedena výše. Zde můžeme hovořit o nedostatku, který může zapříčinit, že učitelé výchovy k občanství, kteří se zaměřují na naplnění očekávaných výstupů, do výuky nezahrnou tematiku občanské a politické participace. A je tak pouze na jejich vlastní iniciativě, zda se tomuto tématu budou se žáky věnovat.

Ovšem, co nenacházíme u oboru Výchova k občanství, to můžeme najít u průřezového tématu Výchova demokratického občana. *„Průřezová témata reprezentují v RVP ZV okruhy aktuálních problémů současného světa a stávají se významnou a nedílnou součástí základního vzdělávání. Jsou důležitým formativním prvkem základního vzdělávání, vytvářejí příležitosti pro individuální uplatnění žáků i pro jejich vzájemnou spolupráci a pomáhají rozvíjet osobnost žáka především v oblasti postojů a hodnot.*“ (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, str. 126) Průřezová témata fungují jako mezioborové celky a škola, potažmo učitelé mají různé možnosti, jak tato témata ve vzdělávacím procesu zrealizovat. Může jít o formu samostatného předmětu, který se plně věnuje tematickým okruhům z průřezového tématu, další možnosti jsou projektové dny, u kterých ale hrozí nebezpečí nedostatečného zvnitřnění znalostí a hodnot ze strany žáků. Patrně nejvyužívanější způsob jak zpracovat průřezová témata je jejich zakomponování do jednotlivých oborů, respektive vyučovacích předmětů. Zde se tak otvírá možnost pro učitele Výchovy k občanství k tomu, aby do tohoto oboru zařadili témata z jednotlivých průřezových témat, tedy i Výchovy demokratického občana. *„Výchova demokratického občana má vybavit žáka základní úrovní občanské gramotnosti. Ta vyjadřuje způsobilost orientovat se ve složitostech, problémech a konfliktech otevřené, demokratické a pluralitní společnosti..., klade důraz na participaci jednotlivců – občanů na společenském a politickém životě demokratické společnosti.*“ (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, str. 129)

Je ovšem otázkou, do jaké míry jednotlivé školy přistupují s vážností, poctivostí a důkladností k jednotlivým průřezovým tématům a zda jsou žákům opravdu předány ty vědomosti a hodnoty, které by jim předány být měly. Z tohoto důvodu se autor práce domnívá, že by problematika občanské participace měla být zakotvena v rámci požadovaných výstupů a učiva u oboru Výchova k občanství.

Paradoxem je, že RVP ZV prezentuje obsah svého učiva jako propojený se zkušenostmi a životní praxí žáků, ovšem praktičtěji zaměřené výstupy, které jsou uplatnitelné v životě, nacházíme zejména v RVP pro střední vzdělávání.

3.2.2 Rámcový vzdělávací program pro gymnázia

Občanská a politická participace jsou témata, se kterými by se žáci měli setkat v rámci gymnaziálního vzdělávání v předmětu *Občanský a společenskovědní základ*. Ten společně s Dějepisem a Geografií utváří vzdělávací oblast *Člověk a společnost*. Tato oblast mimo jiné „*přispívá k utváření historického vědomí, k uchování kontinuity tradičních hodnot naší civilizace a k občanskému vzdělávání mládeže. Posiluje respekt k základním principům demokracie a připravuje žáky na odpovědný občanský životě v demokratické společnosti v souladu s principy udržitelného rozvoje.*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, str. 38) Z cílového zaměření vzdělávací oblasti *Člověk a společnost* vybíráme jeden konkrétní cíl, který je podstatný v souvislosti s námi analyzovaným tématem: *Žák je veden k „upevňování pocitu odpovědnosti za sebe jako jednotlivce i jako člena určitého společenství, k rozvíjení zralých forem soužití s druhými lidmi a ochoty podílet se na veřejném životě své obce, regionu, státu; uplatňování partnerských přístupů při spolupráci.*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, str. 39) Ochota podílet se na veřejném životě ať už obce, či státu je zásadním cílem, kterého by měli v rámci formativního působení na studenty dosáhnout učitelé Občanského a společenskovědního základu.

Zaměříme-li se na konkrétní vzdělávací obsah Občanského a společenského základu, problematiku občanské participace můžeme zařadit do okruhu *Občan ve státě*, kde je zásadní jeden konkrétní očekávaný výstup: „*Žák uvede příklady, jak může občan ovlivňovat společenské dění v obci a ve státě a jakým způsobem může přispívat k řešení záležitostí týkajících se veřejného zájmu.*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia,

str. 41). V rámci učiva můžeme problematiku občanské a politické participace zařadit do tématu demokracie, kde RVP nabízí témata: občanská práva v povinnosti, podstata občanské společnosti, politický život ve státě.

Účast na veřejném životě je tématem, které mohou školy a jednotliví učitelé zakomponovat do průřezového tématu *Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech*. Z přínosů tohoto průřezového tématu, které prezentuje RVP, souvisí s problematikou občanské participace následující: „*průřezové téma má žákovi pomoci přijímat odpovědnost za sebe a za svět, ve kterém žije; aktivně se podílet na řešení místních problémů, přispívat k řešení problému na regionální, národní i mezinárodní úrovni, a to i v situacích vyžadujících dlouhodobé společné úsilí.*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, s. 70) Zde dochází ke splynutí očekávání obsahu z předmětu OSZ a průřezového tématu *Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech*.

3.3 Postavení tématu občanské a politické participace v kurikulu vybraných států

Z hlediska zhodnocení postavení tématu občanské a politické participace v českém národním kurikulu je podstatné mít srovnání se stavem této problematiky v jiných zemích. Pro tuto část práce byla vybrána kurikula těch zemí, které mají blízko k České republice či jde o země s velmi pozitivně hodnoceným vzdělávacím systémem. Významným kritériem byla také jazyková vybavenost autora práce a s tím související dostupnost národních kurikulárních dokumentů v jiných jazycích než národních. U kurikula jednotlivých zemí je pozornost věnována tomu, zda a jakým způsobem se pracuje v kurikulu s tématy občanské a politické participace a jak celkově vyznívá přístup států k této tematice. Výstupem z tohoto hodnocení je shrnutí v závěru podkapitoly.

Veškeré citace ze zahraničních zdrojů v této podkapitole jsou vlastními překlady autora práce do češtiny.

3.3.1 Slovensko

Slovenský vzdělávací systém je velice podobný českému včetně obdobné struktury kurikulárních dokumentů. Stejně jako Česká republika i Slovensko má strukturované programy, které představují základní oporu pro jednotlivé stupně vzdělávání. Jde o takzvané *Štátne vzdelavacie programy*, ve kterých se stejně jako v českých Rámcových vzdělávacích programech nachází charakteristika jednotlivých vzdělávacích oblastí a průřezových témat. Pro jednotlivé vyučovací předměty jsou pak stanoveny *Vzdelavacie štandardy*, ve kterých je uvedena charakteristika vyučovacího předmětu, cíle předmětu, výkonový standard předmětu srovnatelný s českými očekávanými výstupy a samozřejmě také obsahový standard, vše pro jednotlivé ročníky.

Hledáme-li ve vzdělávacím standardu pro *Občianskú náuku* pro nižší sekundární vzdělávání (tedy 6. – 9. ročník základní školy) heslo občanská participace či politická participace, případně vzdělávací výstup či obsah, který by měl souvislost s touto problematikou, nenacházíme relevantní výsledek. Problematika veřejné angažovanosti občanské či politické není ve slovenském vzdělávacím programu pro 6. – 9. ročník nikterak zakomponována, a to dokonce ani v žádném z průřezových témat, přičemž nutno podotknout, že mezi slovenskými průřezovými tématy chybí takové, které by typově odpovídalo českému průřezovému tématu *Výchova demokratického občana*, tedy není z pohledu slovenského kurikula kladen důraz na aktivně občanský rozvoj žáků. V tomto ohledu slovenské kurikulum zaostává za tím českým. Nicméně podíváme-li se na obecnou charakteristiku profilu absolventa slovenského druhého stupně základní školy, mezi občanskými kompetencemi (způsobilostmi) nalézáme mimo jiné: „...*uplatňuje a ochraňuje princípy demokracie; vyváženě chápe své osobní zájmy ve spojení se zájmy širší skupiny, resp. spoločnosti (...), má predpoklady zainteresovaně sledovat a posudzovat udalosti a vývoj veřejného života a zaujímat k nim stanoviska...*“ (Štátny vzdelavací program pre 2. stupeň základnej školy v Slovenskej republike, str. 8)² V souvislosti s těmito kompetencemi by se dalo očekávat, že problematika participace bude v obsahu občanské nauky alespoň nastíněna.

² „...*ochraňuje a uplatňuje princípy demokracie; vyvážené chápe svoje osobné záujmy v spojení so záujmami širšej skupiny, resp. spoločnosti (...), má predpoklady zainteresovane sledovať a posudzovať udalosti a vývoj verejného života a zaujímať k nim stanoviská.*“

Štátny vzdelávací program pre gymnázia v Slovenskej republike obsahuje tatáž průřezová témata a totožné občanské kompetence jako program pro druhý stupeň základních škol. Studenti gymnázií procházejí rovněž jako na základní škole vyučovacím předmětem *Občianska náuka*, který tvoří společně s *Geografií* a *Dějepisem* vzdělávací oblast *Človek a spoločnosť*. Vzdělávací téma *Občan a štát* opět nezakotvuje občanskou či politickou participaci ve výkonových standardech, ani v obsahových standardech. Jediný výkon, který se od slovenských studentů gymnázií očekává a souvisí s tematikou veřejné angažovanosti je: „*Žák dokáže uvést příklady občanských iniciativ – jak může občan ovplyvňovať spoločenské dianie v obci a ve štáte.*“ (Občianska náuka, str. 6)³ Zde je kurikulárně položený základ k výuce občanské participace. Ale více k této tematice ve slovenském kurikulu nenajdeme.

Z tohoto vyplývá, že slovenský vzdělávací systém neklade důraz na problematiku veřejné a politické angažovanosti v rámci základního vzdělávání, ani středního vzdělávání. Jde o oblast, která není kurikulárně zakotvena v rámci předmětu *Občianska náuka*, ani v rámci žádného z průřezových témat. Je tedy pouze na slovenských učitelích, zda si na tuto tematiku vzpomenou a do svých učebních plánů ji zařadí.

3.3.2 Švédsko a Finsko

Povinné základní vzdělávání ve Švédsku začíná v sedmi letech věku žáka a trvá devět let. Po ukončení základního vzdělání má žák možnost nastoupit na tříletou „střední školu“, při čemž jde spíše o jakousi nadstavbu, kde má možnost připravovat se na studium na univerzitě a pracovní život, nebo rovněž tři roky studovat typ školy, který odpovídá českým středním odborným učilištím. Švédský *Zákon o vzdělávání* stanovuje, že „*vzdělávání ve školním systému je zaměřeno na získávání a rozvíjení znalostí a hodnot. Mělo by podporovat rozvoj a učení studentů a jejich celoživotní touhu učit se. Vzdělání*

³ „*Žiak vie uviesť príklady občianskych iniciatív – ako môže občan ovplyvňovať spoločenské dianie v obci a v štáte.*“

musí rozvíjet respekt k lidským právům a k základním demokratickým hodnotám, na nichž je švédská společnost založena“. (Curriculum for the upper secondary school, str. 4)⁴

Každá základní škola ve Švédsku má své vlastní kurikulum, které musí obsahovat elementární hodnoty a úkoly školy, všeobecné cíle vzdělání a nástin cest, jakými se cílů dosahuje, a sylaby, v nichž jsou uvedené znalosti, kterých mají žáci dosáhnout. Můžeme zde hovořit o velké podobnosti s českým či slovenským školním vzdělávacím plánem. A stejně jako v jiných zemích i ve Švédsku se kurikulární dokumenty konkrétních školy opírají o kurikulum národní, které vydává *Národní úřad pro vzdělávání*.

Společenskovědní vyučovací předměty na švédských základních školách jsou: geografie, historie, náboženství a občanská nauka. V úvodní charakteristice občanské nauky švédské národní kurikulum pro základní školy říká, že: *„znalost společnosti nám dává nástroje, které nám umožňují převzít zodpovědnost za naše činy ve složitém světě“.* (Curriculum for the compulsory school, preschool class and the leisure-time centre 2011, str. 189)⁵ Mezi nástroje, pomocí nichž můžeme převzít zodpovědnost za naše činy ve státě, zcela nepochybně můžeme zařadit i možnosti občanské a politické participace, o kterých se v kurikulu hovoří – mezi cíli občanské nauky nacházíme například cíl takového rozvoje žáků, který umožní žákům ovlivňovat rozvoj společnosti; dále pochopení principů demokratické společnosti; povzbuzení do aktivního zapojení do výměny názorů o společenských otázkách a podílení se na nich. K samotnému zaměření na oblast aktivního občanského vystupování dochází v posledních třech letech základního vzdělávání, tedy ve věku žáků třináct až šestnáct let, kdy v rámci oblasti občanské nauky „rozhodování a politické myšlenky“ je součástí vzdělávacího obsahu okruh: *„příležitosti jednotlivců a skupin ovlivňovat rozhodování a rozvoj společnosti a také to, jak mohou být rozhodnutí ovlivněny rámcem demokratického procesu“.* (Curriculum for the compulsory school, preschool class and the leisure-time centre 2011, str. 193)⁶

⁴ „Education in the school system aims at students acquiring and developing knowledge and values. It should promote the development and learning of students, and a lifelong desire to learn. Education should impart and establish respect for human rights and the fundamental democratic values on which Swedish society is based.“

⁵ „Knowledge of society gives us tools allowing us to orient ourselves and take responsibility for our actions in a complex world.“

⁶ „Opportunities for individuals and groups to affect decisions and development of society, and also how decisions can be affected within the framework of the democratic process.“

Bližší, a především konkrétní sylaby, cíle, znalosti, kterých mají studenti dosáhnout nejsou vymezeny. Důvodem je zejména fakt, že tyto školy spolupracují s různými typy vysokých škol a každá škola si přizpůsobuje výuku určitému oboru či směřování studentů. Nenacházíme tedy ve švédském vzdělávacím systému žádný kurikulární dokument, který by jako například Rámcový vzdělávací program pro gymnázia vymezoval konkrétní výstupy, cíle, obsahy..., ale existuje pouze „*Curriculum for the upper secondary school*“, které velice všeobecně vymezuje hodnoty, cíle a požadavky pro vyučující.

Vzhledem k tomu, že země Skandinávie jsou dlouhodobě hodnoceny jako jedny z nejkvalitnějších co do podoby a realizace vzdělávání, což dokazují i výzkumy PISA, kde se v rámci evropského porovnání umístilo Finsko v roce 2009 na prvním místě (PISA 2009 results, s. 15), v roce 2015 pak na druhém místě za Estonskem (PISA 2015 results in focus, s. 5); a současně švédské a finské základní a střední vzdělávání je totožné co do rozsahu, můžeme se zde podívat na to, jakým způsobem je přistupováno na finských středních školách k tématu občanské participace, protože finský vzdělávací systém má na rozdíl od švédského podrobněji rozpracované kurikulum pro střední vzdělávání.

V kurikulu pro střední se školy se setkáváme s mezioborovou oblastí „aktivní občanství a podnikání“, „*jejíž cílem je vzdělávat studenty, aby se stali přispívajícími, zodpovědnými a kritickými občany. To předpokládá účast na ovlivňování různých oblastí společnosti od politické, přes ekonomickou a sociální až ke kulturnímu životu; dokázat vytvářet vlastní odůvodněné názory a diskutovat o nich s úctou k názorům ostatních lidí; seznámit se s různými možnostmi participace ve společnosti; být připraveni podílet se na vytváření společenského blaha pro místní komunitu, obec, společnost jako jednotlivci ve skupinách a ovlivňovat rozhodování ve společnosti.*“ (National core curriculum for upper secondary school, str. 27)⁷ Oblast aktivního občanství se pak prolíná s oblastí udržitelného rozvoje, kde mezi cíli pro studenty jsou například: „*být schopni jednat za udržitelný rozvoj ve svém každodenním životě, jako studenti středních škol, spotřebitelé a aktivní občané; být schopni spolupracovat na lepší budoucnosti na místní, národní a mezinárodní úrovni.*“

⁷ „*Theme is to educate students to become contributing, responsible and critical citizens. This means participation in and influence on different areas of society from political, economic and social activities to cultural life; be able to form their own justified opinions and discuss these with respect for other people's opinions; be familiar with various participation systems in society and their procedures; be ready to participate in the creation of common good for their local community, municipality of residence, society and living environment as individuals and in groups and to influence decision-making in society.*“

(National core curriculum for upper secondary school, str. 29)⁸ Zde vidíme, že Finsko ve svém středním vzdělávání nezapomíná na oblast občanské participace a klade na ni důraz ve všech dimenzích života jednotlivce.

Společenské vědy jako vyučovací předmět finských středních škol je rozdělen do čtyř základních oblastí: politika a společnost, ekonomika, občané a právo, evropanství a Evropská unie. Důraz na občanskou aktivitu je zde kladen zejména v oblasti „politika a společnost“, kde základním cílem je „*pochopit strukturu finské společnosti, seznámit se se základními občanskými právy a prostředky a příležitostmi občanů ovlivňovat společnost, přijmout vyvážený analytický přístup ke společnosti.*“ (National core curriculum for upper secondary school, str. 189)⁹

3.3.3 Španělsko

Povinné vzdělávání ve Španělsku začíná v šesti letech věku žáků a trvá deset let. Prvních šest je srovnatelných s českou základní školou (primární vzdělávání) a další čtyři roky lze ztotožnit s koncem české základní školy a počátek střední školy (sekundární vzdělávání). Po deseti letech žáci získávají certifikát o ukončení povinného vzdělávání a mohou pokračovat další dva roky ve vzdělávání, které představuje jakousi nadstavbu k ukončeným deseti létům, studenti se specializují a připravují na studium na vysoké škole. Z této nadstavby odcházejí absolventi s certifikátem, který je srovnatelný s českým maturitním vysvědčením.

Na rozdíl od ostatních zemí, jejichž kurikulum bylo pro účely práce popisováno, Španělsko již ve svém kurikulu pro první tři roky vzdělání (tedy věk žáků od šesti do devíti let) uvádí, že žáci by měli „*poznat a ocenit hodnoty a pravidla pro harmonické soužití, učit se jednat podle nich, připravit se na aktivní uplatňování občanství a respektování lidských práv a pluralismu typického pro demokratickou společnost.*“ (Spanish education

⁸ „Be able and willing to act for sustainable development in their own everyday life and as upper secondary school students, consumers and active citizens; be able to co-operate for a better future on local, national and international levels.“

⁹ „Understand the basic structures of Finnish society; be familiar with basic civil rights and the citizen's means of and opportunities to influence society; adopt a balanced and analytical approach to society.“

system 2009, str. 56)¹⁰ S vyučovací oblastí „Občanské vzdělávání“ se žáci setkávají od devíti let věku. Jde o názorný příklad toho, kdy národní vize podoby vzdělávání směřuje problematiku občanské aktivizace na nejmladší žáky, což je nepochybně velice významné pro budoucí rozvoj žáků v této oblasti. Lze to hodnotit pouze pozitivně. Dle autorova názoru, čím dříve jsou žáci seznamováni s problematikou aktivní občanské účasti na životě ve společnosti, tím dříve si mohou vytvořit správné návyky a rozvinou potřebu aktivně jednat.

Obecné cíle pro sekundární vzdělávání výše uvedený výstup doplňují o „přípravenost vykonávat demokratické občanství“. Občanské vzdělávání by pak mělo být povinnou součástí vzdělávání až do konce povinné školní docházky, tedy do šestnácti let věku žáků a závisí na každé autonomní oblasti, jak ho do svého kurikula zařadí. Podíváme-li se například na právní úpravy kurikula autonomní oblasti Asturie, zjistíme, že tamní kurikulum pro „sekundární vzdělávání“ (13–16 let) neobsahuje vyučovací předmět, který by odpovídal české výchově k občanství či jiným evropským ekvivalentům, ale ze společenskovední oblasti se objevují filosofie, psychologie či etické (mravní) hodnoty. A právě v etické oblasti vzdělání se nachází problematika státu, demokracie, občanství. Studenti by si měli z této oblasti mimo jiné odnést to, že *„demokracie není jen forma vlády, ale také koncepce životního stylu; měli by si být vědomi své povinnosti vystupovat v občanské společnosti a využívat aktivní prvek demokracie, kterým disponují.“* (Educación Secundaria Obligatoria y relaciones entre sus elementos, str. 723)¹¹

3.3.4 Anglie

Anglická povinná školní docházka probíhá od pěti do šestnácti let věku žáků, toto období zahrnuje jak základní, tak střední vzdělávání, a kurikulárně ho upravuje *The national curriculum in England* (Anglické národní kurikulum). Jednotlivé školy jsou pak

¹⁰ „Know and appreciate the values and rules for harmonious coexistence, learn and act according to them, prepare to actively exercise citizenship and respect human rights and the pluralism typical of a democratic society.“

¹¹ „Concebir la democracia, no solo como una forma de gobierno, sino como un estilo de vida ciudadana, consciente de su deber como elemento activo de la vida política.“

stejně jako v ČR povinné při tvorbě školních programů následovat národní kurikulum. Toto jedenáctileté období je rozvrženo do tzv. „*key stages*“ neboli „klíčových etap“.

První etapa (od 5 do 7 let) a druhá etapa (od 7 do 11 let) jsou srovnatelné s českým základním vzděláváním, ačkoliv je co do počtu let v českém prostředí tato fáze vzdělávání podstatně delší. Jde o tzv. „*primary schools*“. V tomto období mají žáci obdobné vyučovací předměty jako čeští žáci na prvním stupni základních škol. Třetí etapa (od 11 do 14 let) a čtvrtá etapa (od 14 do 16 let) představují fázi vzdělávání, která je srovnatelná s českým čtyřletým středoškolským vzděláním, nicméně v anglickém vzdělávání jde o povinnou etapu, která je o rok delší a ve věkovém srovnání s ČR zaujímá místo českého druhého stupně ZŠ a první ročník SŠ. Jde o tzv. „*secondary schools*“.

Od počátku sekundárního vzdělávání, tedy od jedenácti let věku žáků, jsou žáci vyučováni mimo jiné v předmětu „*Citizenship*“ (v překladu *Občanství*), který je obdobou české *Výchovy k občanství*. Jde o vyučovací předmět, na který je kladen v anglickém vzdělání důraz, je povinný po celých pět let trvání sekundárního vzdělávání na rozdíl například od umění, geografie či dějin, které se vyučují pouze do konce třetí klíčové etapy, tedy do čtrnácti let věku žáků. *The national curriculum in England* jasně a stručně vymezuje charakteristiku, cíle a obsah vyučovacího předmětu *Citizenship*. Charakteristika tohoto vyučovacího předmětu zní: „*Kvalitní občanské vzdělání pomáhá studentům poskytovat znalosti, dovednosti a porozumění a připravit je, aby hráli plnohodnotnou a aktivní roli ve společnosti. Občanské vzdělávání by mělo zejména podporovat povědomí a porozumění žáků o demokracii, vládě a způsobu, jakým jsou zákony prosazovány a přijímány. Výuka by měla studenty vybavit dovednostmi a znalostmi k posouzení politicky a sociálně kritických otázek. Měla by také připravovat žáky, aby se dostali do společnosti jako zodpovědní občané, spravovali dobře své peníze a podnikli řádná finanční rozhodnutí.*“ (Citizenship programmes of study: Key stages 3 and 4 (National curriculum in England), str. 1)¹²

¹² „*A high-quality citizenship education helps to provide pupils with knowledge, skills and understanding to prepare them to play a full and active part in society. In particular, citizenship education should foster pupils' keen awareness and understanding of democracy, government and how laws are made and upheld. Teaching should equip pupils with the skills and knowledge to explore political and social issues critically, to weigh evidence, debate and make reasoned arguments. It should also prepare pupils to take their place in society as responsible citizens, manage their money well and make sound financial decisions.*“

Už v samotném úvodu charakteristiky vyučovacího předmětu je kladen zřetel na výchování plnohodnotných a aktivních občanů, což je podmínkou pro veřejnou angažovanost občanskou i politickou. To podporuje i jeden ze čtyř základních cílů, které anglické kurikulum stanovuje, a to je: „*Žáci získají dobré znalosti a porozumění tomu, jak je Spojené království řízeno, jaký je jeho politický systém a jak se občané aktivně podílejí na jeho demokratickém systému*“ (Citizenship programmes of study: Key stages 3 and 4 (National curriculum in England), str. 1)¹³

Kurikulum pro „key stage 3“ (11-14 let) mimo jiné vymezuje, že žáci by měli být vyučováni o tom, jaké úlohy hrají veřejné instituce a dobrovolná sdružení ve společnosti, a o způsobech, jak mohou občané spolupracovat na zlepšení svého společenství, včetně příležitostí, jak se skrze školní aktivity účastnit na školním i veřejném dění. (Citizenship programmes of study: Key stages 3 and 4 (National curriculum in England), str. 2) Toto je dále rozvíjeno v obsahu pro „key stage 4“ (14–16 let), kdy by žáci měli být vzděláni ve způsobech, jak může občan přispět ke zlepšení svého společenství, v možnostech zapojení se do dobrovolnické činnosti a do dalších forem zodpovědné občanské i politické činnosti. (Citizenship programmes of study: Key stages 3 and 4 (National curriculum in England, str. 2)

Je evidentní, že jedním z kurikulárně ukotvených cílů v anglickém sekundárním vzdělávání, je snaha o výchování aktivních demokratických občanů, kteří se orientují v možnostech své občanské či politické participace. Důraz na danou problematiku je nepochybně zřetelnější než v českém či slovenském systému. Pakliže školy a učitelé naplní požadavky anglického kurikula, školy by měly opouštět poučení občané, kteří jsou připravení na aktivní účast ve veřejném dění a znají možné způsoby angažovanosti.

Britské vzdělávání není podepřeno jen kurikulárními dokumenty. Britské ministerstvo školství vydalo dokument, který prosazuje elementární britské hodnoty, které by měla škola vyznávat a naplňovat v hodnotovém rozvoji žáků. „*Školy by měly podporovat základní hodnoty demokracie, právního státu, individuální svobodu a vzájemný respekt a toleranci lidí s různými přesvědčeními a vírou.*“ (Promoting

¹³ „*Pupils acquire a sound knowledge and understanding of how the United Kingdom is governed, its political system and how citizens participate actively in its democratic systems of government.*“

fundamental British values as part of SMSC in schools, s. 5)¹⁴ V rámci tohoto hodnotového snažení by školy měly dbát na to, aby „*povzbudili studenty, aby převzali odpovědnost za své chování, projeví iniciativu a pochopili, jak mohou pozitivně přispět životům těch, kteří žijí a pracují v širším okolí školy, a společnosti.*“ (Promoting fundamental British values as part of SMSC in schools, s. 5)¹⁵ Na tyto hodnotové požadavky jsou navázány i očekávané výstupy, které s nimi souvisejí a které jsou výsledkem jejich naplnění. I zde je výstup týkající se občanské participace: žáci „*chápu, jak mohou občané ovlivňovat rozhodování v demokratickém procesu.*“ (Promoting fundamental British values as part of SMSC in schools, s. 6)¹⁶ Dokument školám dokonce doporučuje, jakým způsobem zařadit toto hodnotové zaměření do vzdělávání. Mimo zařazení jednotlivých témat do výuky doporučuje například instituci školské rady, která zajistí, zapojení žáků do školní samosprávy; dále pak zapojení školy společně se žáky do různých mimoškolních aktivit. (Promoting fundamental British values as part of SMSC in schools, s. 6)

Britské vzdělávání je podloženo také vytyčením elementárních národních hodnot, které jsou integrovány do systému vzdělávání a školy by měly zajistit jejich předávání žákům. Toto v českém vzdělávání postrádáme. V českém vzdělávacím systému chybí vymezení základních hodnot, které by byly vlastní naší zemi, ke kterým bychom se jako společnost vztahovaly a o které by se opíralo vzdělávání.

Další zajímavostí anglického systému jsou státem podporované projekty a organizace, které se cíleně zaměřují na výuku občanství. Například projekt *Active citizenship projects* (Projekty aktivního občanství), skrze který nabízí školy žákům účast na projektech různé úrovně a tematiky dle jejich vlastního výběru. Na způsob naplňování projektu je pak dohlíženo ze strany vyškolených supervizorů. Cílem projektů je rozvoj aktivního občanství žáků. „*Aktivní občanství ve vzdělávání je přístup, který využívá aktivní výuku k vybavení žáků, aby přijali informovaná a odpovědná opatření zaměřená na pozitivní rozdíly v jejich společenství. Zahrnuje to, že lidé jednají společně nebo jednotlivě, aby dosáhli změny nebo přínosu ve společnosti, nebo odolali nežádoucím změnám. Aktivní občanství představuje kombinaci formální politické gramotnosti (např. znalosti*

¹⁴ „Schools should promote the fundamental British values of democracy, the rule of law, individual liberty, and mutual respect and tolerance of those with different faiths and beliefs.“

¹⁵ „...encourage students to accept responsibility for their behavior, show initiative, and to understand how they can contribute positively to the lives of those living and working in the locality of the school and to society.“

¹⁶ „...an understanding of how citizens can influence decision-making through the democratic process.“

zákonodárných procesů) s vhodnými procesními dovednostmi (např. organizace komunity a veřejné projevy) a záměry orientovanými na spravedlnost (např. ukončení potravinové chudoby). To může být považováno za proces, jehož výsledkem vzdělávání je rozvoj aktivních občanů. Projekty aktivního občanství využívají výzkum a určitou míru politické gramotnosti s cílem přinést nějakou pozitivní změnu tím, že nějakým způsobem ovlivní ostatní. Zahrnují všechny charakteristiky projektové kvalifikace, ale mají za cíl mít další dopad na širší svět.“ (Active citizenship projects – guidance for supervisors, s. 2)¹⁷

Jednotlivé projekty mohou mít různou formu a přinést různé výstupy (prezentace, oslovení veřejnosti, podání zprávy...), na jejich zpracování dohlíží mentor, který pomáhá žákům stanovit cíle, uvědomit si, čeho chtějí dosáhnout, stanovit si problém, čímž v nich podporuje aktivní občanství. (Active citizenship projects – guidance for supervisors, s. 7)

Dalším významnou institucí, která se v Anglii zaměřuje na výuku občanství, je *Association for Citizenship Teaching (ACT)*. Cílem této asociace, která je určena pro učitele, ale nejen pro ně, je podporovat kvalitní výuku občanství, čehož se snaží dosáhnout skrze propagaci občanského vzdělávání, které vychází z prekonceptů žáků a orientuje se na uplatňování občanských dovedností v praxi; dále se zaměřuje na profesní rozvoj učitelů či poskytování kvalitních odborných učebních materiálů. Tato asociace pořádá také přednášky a debaty týkající se tématu občanství pro studenty i učitele, dále pak například letní programy pro mládež (National Citizen Service programme). Co je významné pro přístup k výchově aktivních občanů je fakt, že tato asociace je podporována mimo jiné Ministerstvem školství či Evropskou radou, což dokládá, že je v této zemi přístupováno k této tematice s patřičnou váhou. Inspirující je i poskytování kurzů pro učitele, které fungují jako výcvik učitelů výchovy k občanství / společenských věd. ACT říká, že „*školy potřebují brilantní učitele občanství, aby učil mladé lidi o všech aspektech demokratického a občanského života a jak*

¹⁷ „Active Citizenship in educational terms is an approach that uses active learning to equip pupils to take informed and responsible action aimed at making a positive difference in their communities. It involves people acting together or individually to achieve a change or benefit in society or to resist an unwanted change. Active citizenship represents the combination of formal political literacy (e.g. a knowledge of law-making) with apposite procedural skills (e.g. community organization and public speaking) and justice-orientated intentions (e.g. to end food poverty). It can be regarded as a process, the educational outcome of which is the development of active citizens. Active Citizenship Projects use research and some degree of political literacy to aim to bring about some positive change by influencing others in some way. They include all the features of project qualifications but aim to have an additional impact on the wider world. “

se stát odpovědnými, aktivními a právo respektujícími občany.“ (Routes into Citizenship teacher training)¹⁸

Další organizací, která se zabývá výukou občanství, je *Active Citizens FE*, jejímiž zakladateli jsou kvalifikovaní učitelé, kteří věří v moc výchovy k občanství. Specializují se na výuku v rámci key stages 3 a 4, ale také po ukončení sekundárního vzdělávání. Mezi jejich projekty najdeme například *Teaching the European Union and Brexit with confidence*, který přináší kritický pohled na problematiku EU a „brexitu“, a další projekty zaměřující se na rozvoj občanských znalostí a dovedností.

Anglie a obecně Velká Británie jsou svým přístupem k občanskému vzdělávání inspirující. Jde o přístup, který není založený pouze na formálním naplnění kurikula, ale jde o systematické vzdělávání žáků, které je založeno na zodpovědném přístupu země k problematice aktivního občanství, na spolupráci státu a odborných organizací, které se na tuto problematiku zaměřují, na jasně vytyčených hodnotách země. Jde o provázaný a propracovaný systém, který důrazně míří ke vzdělání a výchově aktivních demokratických občanů. A tento výchovně-vzdělávací proces není založený jen na pasivním přijímání informací ze strany žáků, ale v jejich aktivním zapojení, například skrze projekty, ke kterým jsou učitelé speciálně připravováni. Jde tedy nejen o teoretický, ale i o praktický přístup k výuce.

3.3.5 Austrálie a Nový Zéland

Australský vzdělávací systém si klade za požadavek vzdělávat aktivní informované občany, kteří mimo jiné *„jsou zavázáni národním hodnotám demokracie, rovnosti a spravedlnosti a účastnit se občanského života Austrálie (...); a jsou odpovědní globální a místní občané.*“ (National Assessment Program – Civics and Citizenship Year 6 School Assessment 2010, s. 1-2)¹⁹ *„Občanské vzdělávání se zaměřuje na znalosti a pochopení formálních institucí a procesů občanského života (např. volby). Výchova k občanství se*

¹⁸ "Schools need brilliant Citizenship teachers to teach young people about all aspects of democratic and civic life and how to become responsible, active and rights respecting citizens."

¹⁹ „... are committed to national values of democracy, equity and justice, and participate in Australia’s civic life; ... are responsible global and local citizens.“

zaměřuje na znalosti a porozumění možnostem participace a zapojení do občanské společnosti.“ (National Assessment Program – Civics and Citizenship Year 6 School Assessment 2010, s. 2)²⁰ Na australské žáky jsou kladeny dva základní požadavky: občanské znalosti a občanské participační dovednosti a hodnoty. K oběma těmto požadavkům by se měla vztahovat výuka na základních i středních školách, jsou předmětem hodnocení a současně také předmětem národního srovnávacího hodnocení v oblasti občanské politiky a gramotnosti. Přičemž v rámci školního hodnocení dochází zvlášť ke zhodnocení vědomostí standardizovaným testem a zvlášť ke zhodnocení afektivní složky (hodnotové zaměření, názory, přístup k občanské participaci...). (National Assessment Program – Civics and Citizenship Year 6 School Assessment 2010, s. 3-4) Co a jakým způsobem se testuje, je centrálně upraveno. Opět je tak zde patrný zájem státu o to, jakých výkonů by měli žáci dosahovat, což v českém systému chybí.

Australské národní podklady pro hodnocení jasně říkají, co by žáci měli u jednotlivých témat občanství a občanské výchovy znát, jaké principy by měli umět vysvětlit, popsat, interpretovat, čeho by měli uvést příklady. V oblasti věnované občanské participaci, která cílí na občanské chování a rozvoj participačních schopností, jde zejména o možnosti participace na školní půdě, ve společenství, možnosti participace na veřejném životě v budoucnosti, schopnost diskutovat o věcech veřejných se svým okolím apod. (National Assessment Program – Civics and Citizenship Year 6 School Assessment 2010)

V novozélandském kurikulu se s participací setkáváme několikrát. Součástí hodnot, na kterých novozélandské vzdělávání stojí, je hodnota „společenství a participace“. Mezi kompetencemi pak „participace a podílení se“. Ve vizích, jací by měli být studenti, se pak mimo jiné objevuje charakteristika aktivně se podílejících mladých lidí „*kteří se angažují v řadě oblastí života, přispívající k blahu Nového Zélandu – sociálnímu, kulturnímu, ekonomickému a enviromentálnímu.*“ (The New Zealand Curriculum, s. 8)²¹ Účast na veřejném životě je tak v tomto vzdělávacím systému hodnotou, kompetencí, ale také požadavkem. Výstupy novozélandského kurikulu pro společenské vědy jsou zaměřeny na pochopení a občanská participace se jimi prolíná po celou dobu vzdělávání.

²⁰ „Civics education focuses on knowledge and understanding of formal institutions and processes of civic life (such as voting in elections). Citizenship education focuses on knowledge and understanding of, and opportunities for, participation and engagement in civic society:“

²¹ „... participants in a range of life contexts, contributors to the well-being of New Zealand – social, cultural, economic, and environmental.“

3.3.6 Shrnutí

Porovnáme-li postavení tématu občanské a politické participace v českém národním kurikulu s tím, jak je tato problematika zakomponovaná do kurikulárních dokumentů jiných zemí či jak se v těchto dokumentech pracuje s očekávanými výstupy, cíli a znalostmi týkající se této problematiky, popřípadě jak dále jednotlivé země systémově přistupují k občanské výchově a učivu participace, lze vyhodnotit, že oproti anglickému, skandinávskému či australskému prostředí zaostává kurikulární zakotvení problematiky aktivního občanství jak v České republice, tak na Slovensku. Oproti Slovensku je na tom však Česká republika lépe, protože ve výstupech Rámcových vzdělávacích programů se alespoň základním obecným způsobem problematika občanské a politické participace nastiňuje. Nicméně nelze přehlédnout, že právě například Anglie, Austrálie či země Skandinávie kladou mnohem silnější důraz na výchovu aktivních občanů, kteří mají zájem o dění ve společnosti, znají způsoby, kterými se mohou podílet na jejím chodu, a umějí jich využít. Problematika veřejné angažovanosti se zdá být ve výše komentovaných zemích významnější a silný důraz na ni kladený samozřejmější, než je tomu v České republice. Zejména v Anglii by se český vzdělávací systém a společnost vůbec mohly inspirovat. Zodpovědný a důrazný přístup, se kterým přistupují k výchově aktivních občanů, v ČR chybí. Ať už jde o zakotvení témat, která souvisí s aktivním občanstvím, v kurikulu či větší zapojení státem podporovaných subjektů, které se cíleně zaměřují na problematiku výchovy k občanství a napomáhají školám a učitelům být v této oblasti co nejefektivnější.

V kurikulu výše zmíněných zemí nacházíme jasně definovanou představu toho, kdo je aktivní občan, čemu má být veden a jakým způsobem, případně i na základě čeho je v této problematice hodnocen. Oproti tomu v českém kurikulu se setkáváme pouze s charakteristikou občanské kompetence, která není obsahem RVP důsledně naplněna a problematice aktivního občanství není věnován téměř žádný prostor. V rámci celých RVP dochází k naznačení toho, že je potřeba vychovávat a vzdělávat aktivní občany, ovšem ne dostatečně explicitně a s důrazem. V českém vzdělávacím systému chybí stejně jako u jiných oborů systémové rozpracování oboru občanské výchovy.

3.4 Občanská a politická participace ve Školních vzdělávacích programech vybraných škol

Školní vzdělávací programy (ŠVP) jsou nejnižší úrovní kurikulárního systému české vzdělávací soustavy a svým obsahem vychází z Rámcových vzdělávacích programů. Jde o dokumenty, které nejsou zpracovány na centrální úrovni, ale každá škola si vytváří svůj vlastní program, podle něhož uskutečňuje vzdělávání v konkrétní škole. A je tedy na vedení školy a příslušných učitelích, co a jakým způsobem do tohoto programu zanesou. Z tohoto důvodu se školní vzdělávací programy jednotlivých škol mohou lišit svým rozsahem, strukturou i obsahem, ale všechny musí být v souladu s příslušným RVP. „*Učební osnovy vyučovacího předmětu představují didaktické rozpracování vzdělávacího obsahu odpovídajícího vzdělávacího oboru (či oborů) RVP do podoby konkrétního ŠVP.*“ (Hrachovcová, 2007, str. 33) Školy/učitelé pak z RVP přejímají, modifikují a doplňují očekávané výstupy, učivo, klíčové kompetence a průřezová témata.

Vzhledem k tomu, že problematika občanské participace je v RVP ZV zanesena v rámci průřezového tématu Výchova demokratického občana, není povinností, aby toto téma bylo zaneseno v ŠVP u vyučovacího předmětu Výchova k občanství, ale mělo by být minimálně součástí učiva, které je vymezeno v popisu realizace průřezového tématu Výchova demokratického občana na dané škole.

Pro analýzu toho, jak a zda vůbec školy zapracovávají problematiku občanské a politické participace do školních vzdělávacích programů, bylo zvoleno patnáct škol v rámci kategorie druhého stupně základní školy, respektive nižších ročníků osmiletých gymnázií, a patnáct škol pro analýzu v rámci kategorie středních škol, tedy vyšších ročníků osmiletých gymnázií, čtyřletých gymnázií, středních odborných škol a středních odborných učilišť. Přehled jednotlivých škol rozdělených do příslušných kategorií k dispozici níže. Školy byly vybrány různé zejména z hlediska přístupu ke vzdělávání. Většinou jde o školy pražské a státní.

3.4.1 ŠVP základních škol a nižších ročníků osmiletých gymnázií

Pro analýzu školních vzdělávacích programů základních škol a nižšího stupně osmiletých gymnázií byly vybrány programy těchto škol:

Arcibiskupské gymnázium (Praha 2)

Evropská škola – ZŠ s rozšířenou výukou jazyků (Praha 2)

Gymnázium a hudební škola hl. m. Prahy (Praha 3)

Gymnázium Nad Kavalírkou (Praha 5)

Gymnázium Nad Štolou (Praha 7)

Lauderovy školy – gymnázium (Praha 2)

PORG (Praha 8)

ZŠ Campanus (Praha 4)

ZŠ Londýnská (Praha 2)

ZŠ Lubná (okr. Rakovník)

ZŠ Rudná

ZŠ Slovenská (Praha 2)

ZŠ Strossmayerovo náměstí (Praha 7)

ZŠ Táborská (Praha 4)

ZŠ Tyršova (Nymburk)

V rámci analýz ŠVP se zaměřujeme na pojmy jako politická participace, občanská participace, angažovanost na veřejném životě (či jiné výrazy synonymní), dále například pojem občanská společnost, a to nejen jako učivo, ale také z tohoto učiva vycházející očekávané výstupy v rámci předmětu Výchova k občanství nebo v rámci průřezového tématu Výchova demokratického občana, případně u obou oblastí.

Vzhledem k tomu, že RVP ZV vymezuje v rámci průřezového tématu Výchova demokratického občana čtyři tematické okruhy, se kterými by se měli žáci během povinné školní docházky setkat, a dvěma z nich jsou *občanská společnost* a *formy politické participace*, není překvapením, že pouze v jednom ŠVP nacházíme mezi očekávanými kompetencemi takové výstupy, které se problematiky občanské angažovanosti dotýkají, u předmětu Výchova k občanství. Gymnázium Nad Štolou mezi očekávané kompetence v rámci Výchovy k občanství zařazuje tyto: „...vnímat vlastní možnost vlivu na

společnost.“ (Školní vzdělávací program: Klíč ke vzdělání, s. 201) a „...*uvědomit si zasahování do politiky nepolitickými, ekonomickými či jinými nátlakovými skupinami.*“ (Školní vzdělávací program: Klíč ke vzdělání, s. 204) U ostatních analyzovaných ŠVP se v očekávaných výstupech/kompetencích v rámci Výchovy k občanství s občanskou a politickou participací nesetkáváme.

V sedmi ŠVP se alespoň setkáváme s tím, že škola přebírá z Rámcového vzdělávacího programu v rámci charakteristiky průřezového tématu Výchova demokratického občana tematické okruhy *občanská společnost* a *formy politické participace* a zasadí je k tomuto průřezovému tématu do svého ŠVP, dále tyto tematické oblasti nerozvádí, a to ani u Výchovy k občanství, ani nikde jinde v dokumentu. Je tak zcela na učitelích, jak s těmito tématy naloží, co si z nich žáci odnesou a zda vůbec se s nimi setkají v předmětu Výchova k občanství, který se logicky vzhledem k podstatě problematiky těchto témat nabízí. Ovšem proti tomu nelze nic namítat, protože způsob, jakým je naloženo s průřezovými tématy a jejich obsahy je plně v kompetenci školy a jejich učitelů. Nabízí se zde ovšem otázka, zda by tak důležité téma, jako je participace na veřejném a politickém životě, nemělo být pevnou součástí obsahu Výchovy k občanství, a to zvláště v současné době, kdy je zájem o veřejné dění a o politiku u mladých velmi nízký.

Ve školních vzdělávacích programech sedmi škol tedy nacházíme pojmy „občanská společnost“ a „formy politické participace“ pouze jako hesla, která prozrazují část náplně průřezového tématu Výchova demokratického občana. Větším problémem je však fakt, že u sedmi zbývajících škol se v jejich ŠVP vůbec s problematikou veřejné a politické angažovanosti na úrovni plánovaného kurikula npracuje. A to ani v rámci Výchovy k občanství, ani v rámci průřezových témat. To sice neznamená, že se o této problematice žáci v hodinách VO neučí, ale zcela jasně to ukazuje, že školy z formálního hlediska nepovažují za nutné těmto tématům věnovat pozornost při přípravě ŠVP. Může se tak stát, že učitelé, kteří se řídí plně tím, co jim ŠVP říká, nebudou žáky s veřejnou participací seznamovat, a my se tak ocitáme v situaci, kdy žáky na cestu k zájmu o veřejné dění nepřivedeme a z hlediska aktivního občanství bude situace ve společnosti stále neuspokojivá.

U některých škol se alespoň náznakem objevují v ŠVP výroky, které dávají naději, že školy mají zájem o to, aby žáci sledovali dění v obci, regionu, v politice a sami na tomto dění participovaly. Za zmínku stojí například tyto citace:

ZŠ Strossmayerovo náměstí: „*Učitel umožňuje žákům se zapojovat aktivně do veřejně prospěšných a charitativních aktivit nejen v rámci školních akcí, ale pomáhá hledat i vlastní cesty v rámci občanských aktivit v různých organizacích a spolcích.*“ (Školní vzdělávací program: Škola pro všechny s. 90)

Arcibiskupské gymnázium: „*Chceme dosáhnout toho, že žák chápe nutnost osobní angažovanosti: zná svá občanská práva domáhá se jich, zná své občanské povinnosti a snaží se je dodržovat; dokáže se postavit na ochranu lidských práv a občanských práv, ale i pravidel ochrany přírody, zdraví atd. tam, kde jsou porušována.*“ (Školní vzdělávací program: Osm svobodných umění s. 17)

Gymnázium Nad Kavalírkou stanovuje sedm výchovných pilířů, z nichž jeden je pojmenovaný „Výchova k občanství, problematika lidských práv, prevence rasismu a xenofobie“, v rámci kterého jsou mimo jiné žáci vedeni „*k pomoci se sbírkami občanskému sdružení „Život dětem*“.“ (Školní vzdělávací program pro nižší stupeň vzdělávání, s. 19)

Ovšem to, jak tyto školy dále s touto tematikou pracují, není ze ŠVP dále známo, protože jak již bylo řečeno výše, v učivu a očekávaných výstupech se těmto tématům dále nevěnují. Ve všech případech můžeme tyto výroky nalézt v souhrnu občanských kompetencí, které škola v ŠVP vymezuje, či v obecné charakteristice předmětu Výchova k občanství.

Z jednotlivých ŠVP je zřejmé, že školy mají tendence podporovat žáky v charitativních záležitostech, snaží se žáky motivovat k zájmu o dění v obci a zapojují je do samosprávy na školní úrovni (například v podobě školních parlamentů). Což je nepochybně správné směřování a je to způsob, jak žáky vést k účasti na veřejném životě.

Z analýzy patnácti Školních vzdělávacích programů vyplývá, že způsob, jakým se pracuje s tematikou občanské a politické participace v ŠVP tohoto stupně vzdělávání, je z hlediska důležitosti těchto témat nedostačující. A to jak v souvislosti s očekávanými cíli, tak v souvislosti s obsahem učiva.

3.4.2 ŠVP vyšších ročníků osmiletých gymnázií, čtyřletých gymnázií, středních odborných škol a středních odborných učilišť

Pro analýzu školních vzdělávacích programů středních škol, tedy vyššího stupně osmiletých gymnázií, čtyřletých gymnázií, středních odborných škol a středních odborných učilišť, byly vybrány programy těchto škol:

Akademické gymnázium (Praha 1)

Arcibiskupské gymnázium (Praha 2)

Gymnázium a hudební škola hl. m. Prahy (Praha 3)

Gymnázium Na Zatlance (Praha 5)

Gymnázium Nad Alejí (Praha 6)

Gymnázium Nad Kavalírkou (Praha 5)

Gymnázium Nad Štolou (Praha 7)

Gymnázium Postupická (Praha 4)

Lauderovy školy - gymnázium (Praha 2)

Obchodní akademie Hořovice

PORG (Praha 8)

SOU a SOŠ 28. října – obor cukrář zakončený výučním listem (Česká Lípa)

SOŠ a SOU 28. října – obor hotelnictví zakončený maturitní zkouškou (Česká Lípa)

SOŠ a SOU – obor hotelnictví zakončený maturitní zkouškou (Vlašim)

SOŠ a SOU – obor elektrikář zakončený výučním listem (Hustopeče)

Vzhledem k tomu, že Rámcový vzdělávací program pro gymnázia nepracuje s průřezovým tématem Výchova demokratického občana, dalo by se očekávat, že problematika občanské a politické participace bude náplní učiva a očekávaných výstupů a kompetencí předmětu Občanský a společenskovední základ (resp. Základy společenských věd / Občanská výchova). Stejně tak by větší důraz na zařazení problematiky veřejné angažovanosti mohl podpořit fakt, že středoškolští studenti jsou starší, názorově vyspělejší, očekává se od nich větší zájem o veřejné dění a spojování širších souvislostí než u žáků druhého stupně. Nicméně podíváme-li se na jednotlivá ŠVP výše vyjmenovaných škol, zjišťujeme, že některé školy opět s tematikou participace veřejné či politické v ŠVP nepracují – například Arcibiskupské gymnázium, Gymnázium Nad Štolou

či Akademické gymnázium. Najdeme-li u některých gymnázií v učivu nějaké téma, které souvisí s analyzovanou problematikou, jde zpravidla o pojem „občanská společnost“.

Očekávané výstupy týkající se participace jsou také téměř shodné a spočívají v tom, že by žáci měli být schopní uvést příklady občanské angažovanosti, viz očekávaný výstup z ŠVP Gymnázia a hudební školy hl. m. Prahy v rámci Občanského a společenskovedního základu v septimě: „*Žák ilustruje formy aktivní participace občanů v životě společnosti na příkladech.*“ (Občanský a společenskovední základ: Charakteristika vyučovaného předmětu, s. 5), či očekávaný výstup Gymnázia Postupická: „*Žák uvede příklady, jak může občan ovlivňovat společenské dění v obci, ve státě a jakým způsobem může přispívat k řešení záležitostí týkajících se veřejného zájmu.*“ (Školní vzdělávací program s. 147). Co je zajímavé v rámci analýzy ŠVP Gymnázia Postupická, je fakt, že toto gymnázium pracuje s průřezovým tématem *Výchova demokratického občana*, v němž také zakotvuje některé výstupy týkající se problematiky občanské a politické participace, ačkoliv v RVP pro gymnázia toto průřezové téma neexistuje (oproti RVP ZV).

U některých z gymnázií, kde problematiku občanské a politické participace zcela postrádáme, můžeme nalézt alespoň v občanských kompetencích či charakteristice Občanského a společenskovedního základu (resp. Základů společenských věd) snahu o vedení žáků ke sledování politické situace v zemi či podporu v charitativních aktivitách.

V jiné pozici jsou střední odborné školy a střední odborná učiliště, pro které platí odlišné Rámcové vzdělávací programy. U těchto škol se v RVP pracuje s průřezovým tématem *Občan v demokratické společnosti*, dalo by se tedy analogicky s výsledkem analýzy ŠVP základních škol a nižšího stupně gymnázií očekávat, že učivo a výstupy týkající se občanské a politické participace bude zakotveno právě u tohoto průřezového tématu. Nicméně ve studovaných ŠVP tomu tak není. U SOŠ a SOU 28. října, SOŠ a SOU Vlašim a SOŠ a SOU Hustopeče nacházíme tytéž relevantní výsledky pro tuto práci, a to heslo „občanská společnost“ v rámci učiva *Občanské výchovy* a očekávaný výstup zaměřený na uvedení pozitivních příkladů občanské angažovanosti. Jedinou odbornou školou, jejíž ŠVP bylo analyzováno, v němž nebyly nalezeny žádné relevantní výsledky pro tuto práci, je Obchodní akademie Hořovice, která téma občanské a politické participace vůbec ve školním kurikulu nezakotvuje.

3.4.3 Shrnutí analýzy

Z analýzy ŠVP vybraných škol vyplývá, že některé školy na tematiku občanské a politické participace zcela zapomínají a do školního kurikula ji vůbec nezakotvují. To je u takto důležitého tématu, který působí na žáky především formativně, problém, který se může odrazit v nedostatečné pozornosti tomuto tématu ve výuce věnované a následně na celkovém stavu české demokratické společnosti. K tomu přispívají i školy, které sice téma veřejné participace zmiňují, ale pouze heslovitě jako tematickou oblast průřezového tématu Výchova demokratického občana a dále se jí ve školním kurikulu nevěnují. U některých škol vidíme snahu zařadit téma občanské participace do učiva Výchovy k občanství a věnovat mu alespoň jeden očekávaný výstup nebo nám školy prostřednictvím ŠVP sdělují, že vedou žáky k zájmu o dění v obci, o politické dění apod. ve svých obecných charakteristikách vzdělávání či kompetencí, které chtějí u žáků vybudovat.

Dalším zjištěním je fakt, že v učivu nacházíme téma občanské participace a s tou spojené očekávané výstupy, ale nenacházíme prostor zvláště věnovaný politické participaci, což může být způsobeno tím, že daná škola tyto dva způsoby veřejné angažovanosti nerozlišuje. Obecně se autorovi práce jeví zájem a důraz kladený na téma občanské a politické participace jako velice slabý, ale je nutno připomenout fakt, že to, že nejsou tato témata dostatečně ukotvena v ŠVP, neznamená, že jednotliví učitelé je nezařazují do svého učebního plánu a nevěnují jim v hodinách dostatečnou pozornost. Pokud tomu tak ale v některých případech je, můžeme hledat příčinu právě i ve slabém důrazu na tuto důležitou tematiku ve školním kurikulu. Ovšem jsme-li u inspirace nadřazeným kurikulem, dostáváme se až k celostátní úrovni, kde je potřeba mít téma veřejné a politické participace správně ukotveno, aby se skrze školní vzdělávací programy automaticky dostalo až do učebních plánů samotných učitelů.

A v souvislosti s výše uvedeným zde autor práce znovu opakuje otázku, zda by nebylo vhodné, aby veřejná a politická participace byly tématem pevně ukotveným v učivu Výchovy k občanství a Občanského a společenskovedního základu, a nezůstávaly tak pouze obsahem průřezového tématu. Tato změna v národním kurikulu by mohla napomoci nejen školám při tvorbě ŠVP, kdy by mohli klást na problematiku občanské a politické participace větší důraz, ale současně by se to mohlo odrazit i na míře využitelnosti a zaměření na tuto problematiku v učebnicích a dalších výukových materiálech.

4 Analýza způsobů práce s tématem občanské a politické participace v učebnicích

Učebnice jakožto médium uzpůsobené k didaktické komunikaci, předávání znalostí a hodnot, usouvztažení poznatků a jejich osvojení je i v současné době stále nejběžnější výukový materiál, o který se opírají učitelé i žáci. Jde o didaktický prostředek učitele, skrze který může řídit vyučování, učení žáků a jejich motivaci. *„Učebnice je prostředek vyučování a učení v knižní formě, ve kterém jsou určitá odborná témata a okruhy daného předmětu metodicky uspořádány a didakticky ztvárněny tak, že umožňuje učení. Vychází z obsahové normy učebních osnov a vymezuje a konkretizuje obsah a rozsah učiva a daného vyučovaného předmětu v daném postupném ročníku.* (Průcha, 1998, s. 13) Kromě klasických učebnic, které bývají doplněny například o pracovní sešity či metodické materiály pro učitele, se dnes můžeme setkat i s elektronickými učebnicemi, ale ty jsou v případě Výchovy k občanství výjimkou (např. nakladatelství Nová škola).

Cílem analýzy vybraných učebnic je zjištění, jak autoři učebnic pracují s tematikou občanské a politické participace a zda vůbec tuto tematiku v didaktických materiálech reflektují. Pokud ano, tak v kterých ročnících se tak děje, jakou poskytují žákům znalostní základnu, jak se formativně zaměřují na žáky, jaké navrhuji možnosti práce a v neposlední řadě, zda pracují s cíli, očekávanými výstupy a kompetencemi týkajícími se občanské a politické participace, a jsou tak v souladu s Rámcovými vzdělávacími programy.

4.1 Učebnice pro druhý stupeň ZŠ a nižší ročníky gymnázií

Pro výuku Výchovy k občanství se v současné době nabízí v ucelené podobě širší možnosti učebnicových sérií a dalších výukových materiálů, nežli je tomu v případě učebnic pro výuku Občanského a společenskovedního základu na školách středních. Pro potřeby práce však byly zvoleny pouze ty série učebnic pro jednotlivé ročníky, které ve své aktuální podobě obdrželi schvalovací doložku MŠMT:

série učebnic a metodických příruček *Občanská výchova, Rodinná výchova*, nakl. Fraus
série *Výchova k občanství*, nakl. Nová škola

4.1.1 Občanská výchova (Fraus)

První série učebnic občanské výchovy nakladatelství Fraus, jejíž součástí je blok věnovaný rodinné výchově, je plně v souladu s RVP ZV, tzn. směřuje k očekávaným výstupům a k naplnění kompetencí rámcového vzdělávání a svým obsahem odpovídá požadavkům kurikula. Je opatřena schvalovací doložkou MŠMT. Řada učebnic občanské výchovy bez bloku věnovanému rodinné výchově se věnuje tématům občanské a politické participace stejným způsobem. S touto tematikou se setkáváme ve „frausovských“ učebnicích dvakrát. Poprvé v učebnici pro sedmý ročník, podruhé v učebnici pro devátý ročník.

Sedmý ročník

V učebnici pro sedmý ročník se v tematickém okruhu „Řízení společnosti“ setkáváme mimo jiné s tématy „volby“ a „začlenění do veřejného života“. V rámci tématu voleb jsou žáci seznámeni se znaky volebního práva, s průběhem voleb a zejména s aktivním a pasivním volebním právem, tedy s pravidly pro možnost podílet se na výběru politických zástupců, kteří za nás rozhodují, a s možností kandidovat do některého z úřadů, a přímo se tak účastnit politického dění. Autoři učebnice žáky inspirují k angažovanosti a prosazování svých potřeb i na úrovni třídní a školní, a to formou volby třídní samosprávy a zástupců do školního parlamentu. Tato varianta voleb je pro žáky sedmého ročníku jistě bližší a atraktivnější než volby politické, jichž se nemohou vzhledem ke svému věku účastnit. Správnou simulací si žáci mohou vyzkoušet reálný průběh voleb, kriticky přemýšlet o různých problémech, správně argumentovat a podobně. Více o projektech *školní parlament* a *třídní volby* v kapitole věnované metodám a možnostem, které se pro výuku občanské a politické participace nabízejí.

Třídní volby a školní samospráva jsou první simulací, skrze kterou žáci pronikají do systému politických voleb a rozhodování, nicméně zásadnější je samotná aktivní účast na veřejném životě. V tomto ohledu učebnice žáky informuje o možnosti podílet se na veřejném životě v obci, regionu, státu, Evropě i světa. V této tematice postupuje učebnice zejména metodou kladení otázek, díky nimž se žáci ve výsledku dozví nejen nové informace, ale zamyslí se nad tím, jak se oni sami a jejich rodiny zapojují do veřejného dění nebo které organizace to dělají v jejich obci. Tyto otázky jsou kladeny postupně tak,

že se nejprve zaměřují na žákovu obecnou informovanost (znalosti) a postupně se dochází k vlastním aktivitám a konkrétnímu veřejnému působení. Následují citace kladených otázek (úloh) a komentář k nim.

Úloha: „*Jak se můžeme podílet na politickém (společném) životě?*“ (Janošková, 2004b, s. 52). Tuto otázku doprovázejí obrázky, které poměrně jednoznačně ilustrují, jaké možnosti pro veřejné sebevyjádření a angažovanost máme (účast ve volbách, členství v politické straně, stávka, demonstrace). Tato úloha tak míří na žákovu obeznámenost s možnostmi základního zapojení do veřejného života, kdy chce demokratický občan vyjádřit svůj názor.

Úloha: „*Jakým způsobem se ty a tvoji nejbližší zapojujete do života v obci? Kde můžete předložit své požadavky, nápady na zlepšení apod.?*“ (Janošková, 2004b, s. 52) Tato úloha již směřuje k praxi. Žáka nutí se zamýšlet nad tím, jak a zda vůbec se on a jeho rodina zapojují do veřejného dění. Zde dochází k formativnímu apelu, kdy si žák například může uvědomit, že se on a jeho rodina vůbec veřejně neangažují. V kontextu celé kapitoly by toto uvědomění mělo být jím samým hodnoceno jako nevyhovující. Kromě formativního apelu zde dochází také k důrazu na kognitivní složku výuky, kdy žák sedmého ročníku nemusí nutně disponovat jasnou představou o tom, kde v obci má předkládat své požadavky a náměty. Tyto znalosti by měl žák získat díky učitelům.

Úloha: „*Které organizace působí ve vaší obci? Jakým způsobem mohou ovlivňovat život obce? Jsi ty nebo tvoji rodiče členem některé z nich?*“ (Janošková, 2004b, s. 52) Správně cílené otázky, které neobeznámeného žáka motivují k tomu pátrat ve své obci po odpovědích, a zjišťovat tak, jaké možnosti veřejného angažování se mu nabízejí.

Autoři této učebnice se zcela adekvátním a dostačujícím způsobem snaží působit na osobnost žáka sedmé třídy, a to jak formativně, tak kognitivně. Ovšem je zde velmi důležitá role učitele. Učebnice sice žákům pokládá otázky, ale nenabízí na ně odpovědi. Zatímco učebnice jiných autorů a nakladatelství jsou dostatečně naplněny teoretickou základnou, tedy vědomostmi, které by si žáci měli osvojit, učebnice nakladatelství Fraus působí zejména na formativní složku žáka, jeho přemýšlení, samostatné řešení problému, a je tak na učitelích, aby s oporou učebnice, která tvoří cestu ke znalostem, tyto požadované vědomosti žákům předal. Učitel vybavený metodickou příručkou, která doplňuje učebnici, může část teoretických základů čerpat právě z ní.

Metodická příručka k tomuto dílu učebnice nenabízí žádné náměty apod., které by rozšířily obsah učebnice věnovaný tématu občanské a politické participace.

Devátý ročník

Autoři učebnice pro sedmý ročník se k tématu občanské participace vracejí v učebnici pro devátý ročník, kde v rámci tematického okruhu „občan“ opět žáci pronikají do možností vyjádření názoru k veřejnému dění. Pro výuku autoři učebnice stanovují cíl: „*Porozumět tomu, jak funguje obec, ve které žijeme. Uvědomit si, že se můžeme podílet na tom, jak bude vypadat.*“ (Občanská výchova 9: příručka pro učitele, 2014, s. 10) Žáci se seznamují se s pojmy petice a petiční právo. Učebnice nabízí praktickou úlohu: „*Napište s kamarády/kamarádkami petici, v níž vyjádříte nesouhlas s výstavbou určitého zařízení v blízkosti vašeho bydliště. Každý uveďte důvod své nespokojenosti. Požádejte o řešení problému, případně navrhněte konkrétní řešení.*“ (Janošková, 2006, s. 8) Tato úloha zcela jasně říká, co má petice obsahovat, a v kombinaci se správným řízením práce žáků učitelem, může žáky obohatit o praktickou dovednost. Zvláště pokud učitel na konkrétních reálných příkladech dokáže, že petice občanů v některých případech opravdu dokážou zastavit různé práce a projekty.

Dále učebnice míří na žáky otázkou, jakými způsoby mohou občané projevovat svoji vůli a čím se tyto různé způsoby od sebe liší. Vzápětí učebnice podává přehled jednotlivých možností (protest v sede, dopisy, senzace, hesla, demonstrativní odchod, hlídkování před obchodem, lobování, vloupání, osobní změna, podpisová akce, hrozba bombovým útokem, demonstrace) s konkrétním příkladem. (Janošková, 2006, s.13) Tímto žáky přivádí k analýze toho, které možnosti jsou vyhovující, účinné, které naopak jsou neefektivní, nezákonné, nebezpečné... Na okraj je zde definován pojem „občanská společnost“.

Příručka pro učitele doplňující učebnici pro devátý ročník nabízí možnosti, jak s úlohami z učebnice pracovat, jde například o skupinové práce, samostatné písemné zpracování či diskuze. Učitel zde najde i teoretické minimum k probíraným pojmům, ale zcela jistě ne dostačující.

Obecně lze říci, že větší důraz na občanskou participaci je kladen v učebnici pro sedmý ročník, v devátém ročníku je pak téma opakováno a rozšiřováno, což odpovídá cyklicko-lineárnímu přístupu k probírání látky v koncepci učebnice.

4.1.2 Výchova k občanství (Nová škola)

Učebnice nakladatelství Nová škola patří k těm, které jsou v souladu s RVP, jsou schváleny MŠMT a obsahují vše, co se v současném vzdělávacím systému od učebnic očekává: zpracovaná teorie, které předchází u jednotlivých kapitol motivační texty, jejichž cílem je vzbudit u žáků zájem o témata, různé typy problémových úkolů, které cílí na žáka kognitivně i formativně a jsou založeny na různých formách práce, objevují se také mezipředmětové vazby, zapojení průřezových témat či náměty na různé projekty. Autoři učebnice rovněž určují klíčové kompetence a očekávané výstupy k probíraným tématům.

Obecně vzato jsou tyto učebnice velice vhodnou didaktickou pomůckou do výuky Výchovy občanství jak pro žáky, tak pro učitele. Jejich výhodou oproti například učebnicím nakladatelství Fraus jsou bezesporu výkladové pasáže, které žákům předkládají teoretickou základnu učiva. Ovšem, hledáme-li v učebnicích pro jednotlivé ročníky zpracování tematiky občanské a politické participace, docházíme k závěru, že tato problematika není autory dostatečně zpracována, téměř vůbec. Pouze v učebnici pro osmou třídu v kapitole „Já – občan“, podkapitole „Základní práva občana v demokratickém státě“ se objevují následující pasáže, které jsou relevantní v rámci analyzovaného tématu občanské participace:

„Právem občana ČR je právo volit a také na kteroukoli funkci kandidovat, pokud splňuje předepsané podmínky, např. věkovou hranici. Občan má také právo spolu s ostatními podobně smýšlejícími občany založit politickou stranu.“ (Lunerová, 2011, s. 64)

„Občané mají právo svobodně vyjadřovat svůj názor. Za podmínek stanovených zákonem a Listinou základních práv a svobod je také zaručeno právo na stávkou a demonstraci.“ (Lunerová, 2011, s. 64)

Následují ukázky z novinových článků, na základě kterých by měli žáci vysvětlit, co je to stávka a demonstrace. Více k tématu občanské a politické participace učebnice nenabízí. Žáci se tedy mají možnost dozvědět pouze to, že občané mají právo volit, kandidovat na funkci a veřejně se vyjádřit prostřednictvím stávky a demonstrace. Pojem občanská společnost, možnost stát se členem různých organizací, které zasahují do veřejného dění, petiční právo a mnoho dalšího tak zůstává na samotném učiteli, zda do výuky zařadí.

4.1.3 Shrnutí

Učebnice Fraus, ani učebnice Nová škola nepracují s tematikou občanské a politické participace dostatečně. Žákům ani učitelům neposkytují dostatečný zdroj informací, který by uceleným způsobem pojímal tuto problematiku. Učebnice Fraus se sice věnují občanské participaci, ale především praktickým způsobem, teorie k tomuto tématu chybí, a je tak na učiteli, aby našel jiný zdroj, ze kterého bude informace čerpat, což musí udělat adekvátním způsobem, aby předal žákům všechny podstatné vědomosti k tématu, protože žáci se nemohou ve svém studiu opřít o učebnici. Politické participaci se učebnice Fraus nevěnuje. V učebnici Nová škola, která je obecně více zaměřena na teorii, tematiku občanské participace téměř nenacházíme a téma politické participace dokonce vůbec, vyjma učiva o volebním právu.

Obecně lze říci, že učebnice Výchovy k občanství se schvalovací doložkou MŠMT neposkytují učitelům a žákům téměř žádný teoretický základ pro téma občanské a politické a participace a je vhodné využít spíše pro opakování a zamýšlení se nad touto problematikou, především pak učebnici Fraus, která nabízí mnohé úkoly mířící na formativní působení na žáky. Je tak na samotném učiteli, aby teorii k tomuto tématu žákům předal. Učebnice v tomto směru neposkytují oporu.

4.2 Učebnice pro střední školy

Nabídka učebnic pro střední školy, které by pro učitele i žáky tvořily oporu při výuce předmětu Občanský a společenskovední základ (resp. Základy společenských věd / Občanské výchova), není natolik široká, abychom mohli vybírat z několika sérií učebnic pro jednotlivé ročníky tak jako v případě druhého stupně základní školy. O sérii učebnic pro jednotlivé ročníky můžeme hovořit až v posledních letech díky sérii *Společenské vědy pro střední školy* od nakladatelství Didaktis. Dalšími možnostmi jsou přehledové učebnice, které poskytují souhrnný teoretický přehled učiva Občanského a společenskovedního základu. Pro potřeby práce byly zvoleny tyto učebnice a série učebnic pro jednotlivé ročníky:

série učebnic *Společenské vědy pro střední školy*, nakl. Didaktis

učebnice *Občanský a společenskovední základ: přehled středoškolského učiva*, nakl. CPress

učebnice *Základy společenských věd: základy státoprávní teorie, ekonomie a ekonomika, neformální logika*, nakl. Fortuna

učebnice *Politologie – Základy společenských věd*, nakl. Olomouc

učebnice *Občan v demokratické společnosti*, nakl. Slon

Výběr těchto učebnic nebyl založený na kritériu obdržení schvalovací doložky MŠMT, protože i učebnice bez této doložky mohou učebnice poskytovat jednotlivým učitelům a žákům oporu ve vzdělávacím procesu, obzvláště právě v rámci vzdělávání na středních školách, kde učebnice OSV/ZSV často nejsou povinnou výbavou žáků, a nejsou tak běžnou součástí vyučování.

4.2.1 Společenské vědy pro střední školy (Didaktis)

Učebnice společenských věd od nakladatelství Didaktis jsou v současné době jedinou ucelenou sérií ryzích učebnic jakožto didaktických pomůcek, které působí na žáka nejen kognitivně, ale také formativně. Od ostatních učebnic pro střední školy se liší svou formou, která neodpovídá pouze vykládání teorie, ale naopak svou koncepcí a zpracováním se blíží spíše podobě učebnic pro základní školy, čímž se stává zejména pro studenty, ale zcela jistě i pro některé vyučující přitažlivější a záživnější variantou studijní pomůcky. Podobnou koncepci mají také například učebnice nakladatelství Computer Media, ovšem ty nejsou určeny pro konkrétní ročník, ale pouze oborově.

Pro každý ročník středního vzdělávání je určena jedna učebnice, pracovní sešit a metodická příručka pro učitele. Všechny pomůcky plně odpovídají požadavkům RVP G, ale i Rámcovému vzdělávacímu programu pro střední odborné vzdělávání. Učebnice ve své struktuře v každé kapitole pracuje s motivačním úvodem, výkladovou pasáží, mezipředmětovými vztahy, průřezovými tématy apod. V pracovním sešitu pak dochází ke kontrole osvojených znalostí, objevují se interpretační úkoly, problémové úkoly, náměty k zamyšlení a další varianty praktického probírání dané látky.

Hledáme-li témata občanská a politická participace, nacházíme je ve dílu učebnice, který je věnovaný sociologickým a politologickým tématům. V úvodu kapitoly „Politická participace a pluralita“ nacházíme motivační úvod, který žáky oslovuje s otázkami: „*Slyšeli jste o frontách na banány? Víte, co jiného nutilo lidi před rokem 1989 nadávat na politiku? Za co byste dnes demonstrovali vy? Nebo už jste se nějaké demonstrace zúčastnili?*“ (Dufek a kol., 2010, s. 54) Tyto otázky žáky přenesou do problematiky veřejného angažování a projevování názoru a nespokojenosti. V rámci kapitoly je dále definována *politická participace*, jsou zde objasněny její konvenční a nekonvenční podoby, ale také například historické rozšiřování volebního práva. V závěru kapitoly je pak v rámci tematiky politického pluralismu definována občanská společnost, vysvětlena její podstata a za jediného reprezentanta je zde vybrána nezisková organizace a její konkrétní příklady v ČR. Více k občanské participaci a dalším možnostem veřejného angažování v organizacích či mimo ně v učebnici nenajdeme.

V pracovním sešitu pak najdeme opakovací otázky, kterými si žák může ověřit zvládnutí výkladové pasáže z učebnice, dále pak úkoly, které jsou mířeny především na zamyšlení, a to například o důležitosti zapojení se do veřejného života, podstatu demonstrace, znalost, význam a efektivitu občanských iniciativ a podobně. Platí tedy, že pracovní sešit není pouze sumou úkolů, která ověřuje kognitivní zvládnutí teorie z učebnice, ale rozšiřuje téma o další podtémata, zamyšlení, náměty, čímž se stává s učebnicí kompaktním celkem a obě pomůcky mohou být využity ve výuce stejnou měrou.

Příručka pro učitele nepřináší pro učitele nic nového k tématu participace z hlediska výuky, ale zaměřuje se na obsah vzdělávání, očekávané výstupy podle RVP, dílčí výsledky, naplnění rozvoje klíčových kompetencí v jednotlivých tématech a v neposlední řadě nabízí klíč k řešení úkolů z pracovního sešitu.

4.2.2 Občanský a společenskovední základ: přehled středoškolského učiva (CPress)

Tato učebnice svým obsahem zcela odpovídá svému podtitulu: přehled středoškolského učiva. Sice zde nenajdeme žádné procvičování, náměty na zamyšlení, otázky a úkoly, ale najdeme zde strukturovaně a přehledně zorganizované učivo, ve formě dostačující teorie, ze které může vycházet jak učitel při své přípravě, tak žák při procesu učení. Z hlediska působení na žáka tuto učebnici můžeme hodnotit jako kognitivně zaměřenou. Svým obsahem odpovídá katalogu požadavků MŠMT.

V oddílu „Občan a demokracie“ se v rámci kapitoly „Politika a politické subjekty“ setkáváme s definováním pojmu *politická participace* a jasným vymezením mnoha konvenčních a nekonvenčních způsobů, jak se může občan politicky (občansky) angažovat. V kapitole věnované volbám tuto tematiku doplňuje rozlišení aktivního a pasivního volebního práva a charakteristika jednotlivých volebních systémů. V rámci tematiky občanské participace se pak v kapitole „Občanská společnost“ setkáváme s definicí tohoto pojmu. Autoři tento pojem vymezují dvojím způsobem. „*Občanskou společnost lze vymezit technicky výčtem organizací působících ve zprostředkujícím systému (církve, profesní komory, zájmové skupiny) nebo hodnotově jako společnost vyspělých, suverénních občanů, kteří se mohou a chtějí na organizaci společenského života podílet.*“

(Bartoníčková, 2011, s. 116) Na toto dvojí vymezení je důležité upozornit žáky, a to nejen na střední škole, ale už na základní škole. Žáci by neměli občanskou společnost chápat pouze jako organizace, které zasahují do veřejného dění, ale jako aktivní občany, kteří mají zájem se aktivně podílet na tom, co se kolem nich děje, projevovat své názory, nespokojenost a podobně. Autoři učebnice dále poměrně široce popisují faktory podmiňující existenci občanské společnosti, věnují se postavení a funkcím jednotlivých společenských organizací (masová média, politické strany, zájmové skupiny, lobbistické skupiny, neziskové organizace...) a dále zprostředkovávají konkrétní příklady těchto organizací, jejich činnost, postavení v občanské společnosti.

Teoreticky je učivo zpracováno plně dostačujícím způsobem, na učiteli pak je složka formativního působení, tzn. přinést do výuky správné náměty k zamyšlení, podněty, otázky, problémové situace, které žáka donutí se zamyslet nad potřebou zapojovat se do veřejného dění a které mohou rovněž vyvolat impuls k tomu se reálně aktivně angažovat.

4.2.3 Základy společenských věd: základy státoprávní teorie, ekonomie a ekonomika, neformální logika (Fortuna)

Řadu učebnic *Základy společenských věd* pro střední školy od nakladatelství Fortuna tvoří tři díly, z nich každý se věnuje několika společenskovedním disciplínám. Druhý díl řady tvoří kromě ekonomie, ekonomiky a neformální logiky také státoprávní teorie. O tuto pasáž z učebnice je možné se opřít v některých politologicky zaměřených hodinách Občanského a společenskovedního základu, ovšem dochází zde k problému, že v učebnici je skutečně věnován prostor státovědě a právu, ale politologii jako takové nikoliv. Důsledkem je absence prostoru věnovaného tematice občanské participace i politické participace. Tato učebnice je tedy v rámci autorem analyzovaného tématu nevhodnou učební pomůckou.

4.2.4 Politologie – Základy společenských věd (Olomouc)

Autor Roman David se v publikaci *Politologie* ze série *Základy společenských věd* věnuje teoretickému postihnutí co nejširší politologické oblasti, věnuje se nejen obecným otázkám, ale také historii, pracuje s texty významných osobností historických i současných a na rozdíl od jiných středoškolských učebnic nekončí jen u vyložení teorie, ale zaměřuje se i na její zvládnutí, pochopení, a to formou opakovacích otázek, interpretačních úkolů, vyjádření vlastního názoru žáka a podobně.

V kapitole věnované politice se mimo jiné autor zabývá pojmem *politická participace*, který vysvětluje, pokouší se ozřejmit rozdíl mezi konvenčním a nekonvenčním způsobem účasti na politickém životě, podává výčet konkrétních možností, jak se občan může do politického dění zapojit, podrobně popisuje petiční a shromažďovací právo a jejich prováděcí postupy. Autorův výklad o této tematice lze považovat za dostačující, srozumitelný a žákovi střední školy by neměl dělat žádný problém, ačkoliv se příručka svojí formou podobá více vědecké literatuře než učebnici. Problémem však je tematika občanské participace, která není v učebnici přehledně a uceleným způsobem podána, pouze se na různých místech v rámci různých kapitol setkáváme s náznaky, které se tohoto tématu týkají. Nicméně pojmy jako občanská participace či občanská společnost v textu postrádáme. Toto téma lze považovat za učebnicí uceleně nezpracované.

4.2.5 Občan v demokratické společnosti (Slon)

V této mezioborové učebnici pro střední školy se učitel a stejně tak i žáci mohou teoreticky opřít o výklad věnovaný občanské společnosti v souvislosti s participací občanů. Autorka zde uceleným a přehledným způsobem v rámci kapitoly „Občan, občanská společnost a stát“ vymezuje pojem *občanská společnost*, na konkrétních ilustračních příkladech ukazuje, z jakého důvodu a jak se může člověk stát součástí (založit) občanskou iniciativu, vysvětluje důležitost prostoru občanské společnosti a uvádí výklad o různých neziskových organizacích zájmové samosprávy (např. občanská sdružení, nadace, církve apod.), k nim přidává konkrétní příklady z praxe a jejich reálnou činnost. Zatímco tematika občanské participace je teoreticky postižena dostačujícím

způsobem, politické participaci se autorka v učebnici nevěnuje, až na výklad o volbách (např. rozlišení aktivní a pasivního volebního práva), ale o dalších možnostech, jak se může občan účastnit politického života, žádné relevantní údaje nenacházíme.

4.2.6 Shrnutí

Na středních školách jsou v současné době velmi často využívány učebnice nakladatelství Didaktis. Ty z hlediska teorie poskytují dostatečnou oporu pro učivo politické participace, ale explicitně neposkytují dostatek teorie k tématu občanské participace. K té učebnice a pracovní sešity míří spíše skrze různé úkoly, procvičování a náměty k zamyšlení, a je tak na učiteli, aby dostatečné množství vědomostí žákům předal.

Učitelé i žáci se mohou plně teoreticky opřít o jiné středoškolské učebnice, které svou koncepcí představují výklad učiva. Zcela dostatečně je občanská i politická participace zpracována v učebnici *Občanský a společenskovední základ: přehled středoškolského učiva* (nakl. CPress), která poskytuje plnou teoretickou oporu. Dostatečný výklad k občanské participaci poskytuje učebnice *Občan v demokratické společnosti* a v případě politické participace je v hodnou pomůckou učebnice *Politologie* Romana Davida. Tyto učebnice sice neposkytují zdroje pro opakování učiva, procvičování apod., ale učitel i žák v nich najde potřebné vědomosti, které k danému tématu v rámci učiva střední školy potřebuje.

5 Občanská a politická participace – výběr teorie pro učitele

Cílem této kapitoly není podat vyčerpávající teoretickou analýzu občanské a politické participace jakožto politologických témat, ale poskytnout učitelům dostatečný teoretický podklad pro výuku těchto témat za použití relevantních zdrojů, které mohou sloužit jako inspirace pro volbu odborných zdrojů k tématu. Tento teoretický přehled by měl vybavit učitele potřebným rozhledem v tematice občanské a politické participace s ohledem na výuku na druhém stupni základní školy i na škole střední. Současně jsou teoretické poznatky vybrány tak, aby mimo jiné obsahovaly důležité pojmy pro danou tematiku a naplňovaly očekávané výstupy, které se k danému učivu váží a které jsou uvedeny v kapitole šesté.

5.1 Občanská participace

Podíváme-li se na etymologii slova „*participace*“, zjišťujeme, že toto slovo vzniklo z latinského „*partem capere*“, neboli *mít podíl*. Participace tedy znamená „*sdílení něčeho, účast nebo podílení se na něčem*.“ (www.cs.wikipedie.org) Z politologického hlediska pak participace znamená „*vyrovnání mocenské nerovnosti mezi občany a občanskými organizacemi na jedné a aparátem veřejné správy na straně druhé*.“ (Bernard, 2011, s. 37) Jinými slovy lze říci, že občané a občanská společnost se aktivně zapojují do veřejného dění, a jsou tak protiváhou řídicím složkám země, které mohou kontrolovat, nabízet jim podněty, spolupracovat s nimi. „*Participace občanů na rozhodování o věcech veřejného zájmu je nezbytnou podmínkou pro kvalitní fungování veřejné správy*.“ (Kostecký, 2011, s. 60). Samotným předpokladem aktivní veřejnou participaci všeho druhu je zájem o veřejné dění.

„*Demokracie představuje politické zřízení, jehož funkčnost je neoddělitelná od určitého stupně zapojení občanů do veřejného dění*.“ (Spáč, 2016, s. 34) Právo participovat (neboli podílet se) na veřejném dění je jedno ze základních práv demokratického občana, a je tedy zakotveno v právním řádu ČR. *Listina základních práv a svobod*, která je právním předpisem ústavního práva ČR, vymezuje z této oblasti například právo na svobodu slova,

právo na informace, právo petiční či právo občanů shromažďovat se (Listina základních práv a svobod). Dále v této oblasti důležitým zákonem je například *zákon č. 128/2000 Sb. Zákon o obcích*, který v § 16 stanovuje, že: Občan obce, který dosáhl věku 18 let, má právo: volit a být volen do zastupitelstva obce; hlasovat v místním referendu, vyjadřovat na zasedání zastupitelstva obce v souladu s jednacím řádem svá stanoviska k projednávaným věcem; vyjadřovat se k návrhu rozpočtu obce a k závěrečnému účtu obce za uplynulý kalendářní rok; nahlížet do rozpočtu obce a do závěrečného účtu obce za uplynulý kalendářní rok; požadovat projednání určité záležitosti v oblasti samostatné působnosti radou obce nebo zastupitelstvem obce, je-li podepsána nejméně 0,5 % občanů obce; podávat orgánům obce návrhy, připomínky a podněty. (Zákon č. 128/2000 Sb., 2000, §16)

Demokratický režim vybízí, ba dokonce se dožaduje občanské participace. A občanská participace naplňuje podstatu demokracie. Vyjdeme-li z Dahlovy knihy *O Demokracii* můžeme mluvit o následujících znacích demokracie, které jsou podstatou občanské participace: demokracie zajišťuje lidem občanská práva a svobody, jako je právo na svobodu projevu, které znamená možnost vyjadřovat svůj názor, účastnit se diskuzí, naslouchat názorům druhých, ovlivňovat druhé apod.; dále zajišťuje právo na svobodnou volbu členů zastupitelských sborů, kteří přijímají zákony, podle nichž chceme žít, tedy do jisté míry se podílíme na volbě zákonů; dále demokracie pomáhá lidem chránit jejich zájmy. (Dahl, 2001, s. 46-51) *„Specifický soubor vašich osobních potřeb se pravděpodobně bude poněkud lišit od souboru osobních potřeb někoho jiného. Stejně jako většina lidí i vy si patrně přejete, abyste měli pod určitou kontrolou činitele, které určují, zda a do jaké míry své potřeby uspokojíte – požadujete tedy určitou svobodu volby, možnost přizpůsobit svůj život svým cílům, zálibám, vkusu, hodnotám, vazbám, názorům. Tyto svobody a možnosti chrání demokracie lépe než kterýkoli jiný ze všech politických systémů, jež byly kdy na světě vymyšleny.“* (Dahl, 2001, s. 51-52)

Již výše v práci bylo zmíněno, že veřejně angažující se občan by měl být poučen. K tomu je zapotřebí právo na informace, které zajišťuje demokratický režim a je to jedno ze základních práv demokratického občana. Kromě tohoto práva je pro poučeného občana *„základním předpokladem gramotnost, kterou většina občanů získá v rámci povinné školní docházky. Na tento předpoklad navazuje široká dostupnost důležitých informací, jež lze získávat poměrně snadno prostřednictvím médií. Tuto informační nabídku dále rozšiřuje*

politická soutěž uchazečů o místa volených státních činitelů, v jejímž rámci politické strany a jimi podporovaní kandidáti horlivě nabízejí voličům informace (někdy však i dezinformace) o své dosavadní činnosti a záměrech. Díky existenci politických stran a zájmových organizací bývá množství informací, které občané skutečně potřebují k tomu, aby se mohli aktivně věnovat politice, omezeno na poměrně snadno dosažitelnou úroveň.“ (Dahl, 2001, s. 164) Neinformovaný občan, který se snaží participovat na veřejném, zejména pak politickém dění, nepřináší příliš užitku. „*Mnoho občanů má málo informací o veřejných politikách a politice obecně. Svou participací pak mohou snižovat úroveň debaty a přispívat k tvorbě špatných veřejných politik. V tom případě by bylo lepší, kdyby zůstali doma.*“ (Balík, 2016, s. 7)

Existuje široký záběr aktivit, skrze které je možné participovat na veřejném dění. Za zcela základní a nejobecnější projevy můžeme považovat zájem o politiku a veřejné dění na obecní i státní úrovni, utváření a vyjadřování osobního stanoviska či diskuze s blízkými i odborníky o politické či jiné problematice. Dále pak jde o účast na zasedání zastupitelstva, spoluúčast na řešení problémů společenských, politických nebo ekologických, účast na demonstraci, na stávce, sepsání petice, účast na referendu či ve volbách. Všechny tyto aktivity lze považovat za osobní projevy jednotlivce, jimiž se veřejně angažuje.

Občanská participace však může mít i institucionalizovanou podobu, do které se sice zapojují jednotlivci, ale její činnost a snažení jsou skupinové, dlouhodobé, s formální strukturou. Jde o zakládání a účast na činnosti různých organizací, které souhrnně tvoří institucionalizovanou podobu občanské společnosti. Jde například o neziskové organizace, občanská sdružení, spolky, nadace, obecně prospěšné společnosti, kluby, svazy či odborové organizace. Tyto organizace pak vytváří občanskou společnost.

„Určité typy participace, především protestní politické akce jako demonstrace, také mají tendenci tlačit politiku směrem, jenž vychází vstříc nejhlasitějším požadavkům, které však nemusejí reprezentovat přání typického voliče.“ (Balík, 2016, s. 7) Například demonstrace, ale i petiční akce se může účastnit jen menšina nespokojených s určitým stavem, která je sice vidět, slyšet, ale nezmůže nic s tím, jak politici rozhodují a co většina podporuje.

Petiční právo – petice

Petiční právo vymezuje *Listina základních práv a svobod* a dále ho rozvádí zákon č. 85/1990 Sb. *Zákon o právu petičním*. „Každý má právo sám nebo společně s jinými obracet se na státní orgány se žádostmi, návrhy a stížnostmi ve věcech společného veřejného zájmu, které patří do působnosti těchto orgánů.“ (Zákon o právu petičním)

Při založení a pro organizaci petice může být stanoven petiční výbor, který je povinen „určit osobu starší 18 let, která je bude zastupovat ve styku se státními orgány.“ (Zákon o právu petičním) Petice musí mít písemnou formu, obsahuje petiční text a podpisové archy. Petiční výbor a stejně tak i každý občan má právo vyzývat občany, aby připojili svůj podpis k petici, a souhlasili tak s jejím obsahem. „Státní orgán, jemuž je petice adresována je povinen ji přijmout (...), je povinen její obsah posoudit a do 30 dnů písemně odpovědět tomu, kdo ji podal, anebo tomu, kdo zastupuje členy petičního výboru. V odpovědi uvede stanovisko k obsahu petice a způsob jejího vyřízení.“ (Zákon o právu petičním) V dnešní době je možné využít virtuální prostředí a podobu elektronické petice, příkladem je například *Petice proti zákazu konzumace alkoholu v centru Prahy* či petice *STOP zřízení centra pro bezdomovce v ulici Klikatá, Praha 5*.

Referendum

Další významnou možností, kdy občané doslova přebírají schvalovací činnost členů zastupitelských sborů, je referendum. Referendum představuje možnost voličů hlasovat o významné konkrétní otázce, problému. Aby bylo referendum platné, je nutné, aby se ho zúčastnilo minimálně 25 % oprávněných voličů, k přijetí rozhodnutí je potřebná nadpoloviční většina hlasů. (Bartoníčková, 2011, s. 112) „Prvky přímé demokracie, zvláště referenda, nemají v české politice příliš silnou tradici a zakotvení.“ (Balík, 2016b, s. 58) V České republice dosud není v právním řádu zakotveno referendum celostátní. Dosud proběhlo pouze jedno, a to Referendum o přistoupení ČR k EU v roce 2003. Aby mohlo být toto referendum uskutečněno, musel pro něj být přijatý speciální ústavní zákon č. 515/2002 Sb. Trvale uzákoněnými formami referenda jsou tak v ČR referendum krajské a referendum místní (uskutečněné v obci), které je častěji využíváno, v ČR od doby uzákonění proběhlo již několik stovek místních referend. Příkladem místního referenda je například rozhodování plzeňských občanů o výstavbě obchodního centra Aréna v roce 2013 či hlasování občanů Prahy 7 o otázkách umístění nové budovy radnice v roce 2013.

V roce 2012 proběhlo místní referendum v Zábřehu, kde obyvatelé rozhodovali o prodeji pozemků soukromému subjektu.

Občanská společnost

„Občanská společnost je dnes všeobecně pokládána za nástroj svobody a záruku demokracie, které se vyvinuly v západních demokraciích. Existence občanské společnosti tedy podmiňuje existenci svobodné společnosti.“ (Müller, 2002, s. 13-14)

Definovat občanskou společnost je složitý úkol. Odborníci z různých oblastí, kteří přistupují k této tematice ať už teoreticky, či empiricky, mnohdy nenacházejí shodu v definování tohoto pojmu. Často tak dochází například ke ztotožňování pojmů „občanská společnost“ a „neziskový sektor“, ačkoliv neziskový sektor je reálně spíše jednou ze součástí občanské společnosti, tedy nejde o pojmy synonymní. (Rakušanová, Řeháková, 2006). Rozdílná interpretace tohoto pojmu se v českém prostředí objevila například v devadesátých letech minulého století. Na jedné straně Václav Havel viděl mnohvrstevnou a široce podporovanou občanskou společnost, na druhé straně Václav Klaus viděl prázdný pojem označující sumu občanů. (Müller, 2002, s. 15)

Vybereme-li některou z učebnicových definic, tak například Bartoníčková a kol. vymezují občanskou společnost *„technicky výčtem organizací působících ve zprostředkujícím systému (církve, profesní komory, zájmové skupiny) nebo hodnotově jako společnost vyspělých, suverénních občanů, kteří se mohou a chtějí na organizaci společenského života podílet.“* (Bartoníčková, 2011, s. 116) Občanskou společnost tedy nutně netvoří pouze organizace třetího sektoru, ale každý aktivní občan.

„Jako nejdůležitější poslání občanské společnosti bývá uváděna skutečnost, že by měla představovat prostor neomezeného a nezávislého lidského spolčování, jenž ve své nezávislosti vytváří ochranný val proti možné rozpínavosti státní moci.“ (Müller, 2002, s. 28) K tomuto lidskému spolčování dochází formou asociací, *„které jsou nezávislé na státní moci, přičemž souhrn a souhra těchto asociací může významně vymezovat a „ohýbat“ chod státní moci.“* (Müller, 2002, s. 29) Občanská společnost tak občanům umožňuje sdružovat se do formálních celků tzv. třetího sektoru, to znamená do sektoru mezi státním a soukromým, a skrze tyto celky pak občané mohou zasahovat do veřejného dění, ovlivňovat politiku a s formálním zastřešením skupinově projevovali svoji vůli.

V takové občanské společnosti dochází k vytváření hodnot či zájmů. Důležitou je funkce participativní, tzn. zapojení občanů do veřejného dění jinou formou, než je politická participace. „Neméně důležitou hodnotou by měla být integrativní funkce této struktury, kdy si lidé díky své zkušenosti uvědomují, že na to, aby něčeho na veřejnosti dosáhli, se musí spojit s někým druhým. V užším smyslu tak zažívají pocit sounáležitosti s určitou skupinou, v širším smyslu pak dochází k vytváření pocitu loajality k celé společnosti i politickému systému, ve kterých mohou prosazovat své partikulární zájmy.“ (Müller, 2002, s. 29-30)

Občanskou společnost tedy netvoří stát, ale je dílem občanů, kteří se chtějí podílet na kontrole státu a ovlivňovat věci veřejné. „Jedná se o oblast dobrovolného sdružování mimo sféry trhu, státu i soukromého života, v níž si uvědomujeme společnou provázanost našeho světa.“ (Rakušanová, Řeháková, 2006, s. 20)

Příklady společenských organizací

Zájmové skupiny

Zájmové skupiny „umožňují lidem realizovat osobní a skupinové zájmy. Díky vzájemné spolupráci mohou tyto zájmy prosazovat efektivněji než při individuálním postupu. Na rozdíl od politických stran se nesnaží získat politickou moc ve volbách, ale ovlivňovat ji, vyvíjet na ni nátlak, proto někdy hovoříme o nátlakových skupinách. (...) Častou formou je tzv. lobování, kdy se skupiny pokouší ovlivnit zákonodárce a úředníky. Vysvětlují jim svá stanoviska, pomáhají s vypracováním norem, slibují podporu nebo vyhrožují protesty. (Bartoníčková, 2011, s. 117) „Část politologů pokládá zájmové skupiny za specifického aktéra, který přednostně plní funkci zprostředkující. V takovém kontextu by pak bylo možné pojmem „zájmová skupina“ označit všechny organizace, které nejsou formálními politickými stranami, a přesto se snaží ovlivnit (a ovlivňují) veřejnou politiku.“ (Říchová, 2002, s. 116)

V rámci zájmových skupin můžeme vyčlenit typ nátlakových skupin. Zatímco „u zájmových skupin jde tedy jednoznačně o zájmy určité (úzc) vymezené sféry působnosti společnosti. (...) V případě nátlakových skupin se jedná přednostně o obhajobu zájmů definovaných jako zájmy všech (blaho všech) členů společnosti. (Říchová, 2002, s. 117)

Mezi nátlakové skupiny řadíme například „organizace, které vystupují jako reprezentanti zájmů konfesně vymezených skupin, (...), organizace zaměřující se na obhajobu lidských práv, na životní prostředí a jeho ochranu, hnutí proti rasismu a různým formám diskriminace apod.“ (Říchová, 2002, s. 118)

Typickou skupinou zájmových skupin jsou odborové organizace či profesní sdružení.

Odborové organizace. Odbory „hájí ekonomické a sociální zájmy zaměstnanců.“ (Bartoníčková, 2011, s. 118) Společně se zaměstnavateli a představiteli státu tvoří v jednáních tzv. tripartitu. Členy odborů jsou pracovníci, kteří hájí zájmy svých kolegů. Nejčastěji se jedná o problematiku výše mezd, dovolené, pracovní doby, zajištění větší bezpečnosti práce, lepších podmínek pro práci. „Většinou platí, že jednotlivé svazy se spojují do střešních organizací s celostátní působností“ (Říchová, 2002, s. 121) U některých odborových organizací můžeme hovořit o nátlakových skupinách, které se nebojí vyhrožovat představitelům státu stávkou, neváhají zorganizovat demonstraci. Příkladem české odborové organizace je například *Herecká asociace* či *Odborový svaz dopravy*.

Profesní sdružení. Tyto organizace sdružují občany stejného povolání. Primárním cílem není jako v případě odborů prosazovat lepší podmínky pro zaměstnance a vyvíjet nátlak na stát, ačkoliv i tyto aktivity se mohou ze strany profesních sdružení objevovat. „Cílem je výměna zkušeností, propagace na veřejnosti, prosazování společných zájmů. Zvláštní postavení mají komory, na které stát deleguje část pravomocí (odpovědnost za kvalitu a odbornost). Dané povolání pak nelze vykonávat bez certifikátu od komory“ (Bartoníčková, 2011, s. 118) U některých povolání je účast povinná. Příkladem je například *Česká advokátní komora* či *Česká stomatologická komora*.

Občanská sdružení (spolky). Jde o dobrovolná sdružení občanů, které sdružuje společný zájem a kteří vykonávají společně nějakou praktickou aktivitu, často podporují různé iniciativy. Jejich cílem může být jak soukromá společná aktivita zaměřená jen na členy spolku, tak veřejná činnost, jejíž cílem může být informovat občany, přesvědčovat, ovlivňovat. Může jít o organizace spjaté s určitým druhem hobby a způsobem trávení volného času. Příkladem může být občanské sdružení *Toulavé tlapky*, které se zaměřuje na pomoc opuštěným zvířatům, či *Cyklistický spolek Stodůlky*, který sdružuje amatérské cyklisty a pořádá různé cyklistické akce.

Neziskové organizace

„Při zkoumání občanské společnosti je nejčastěji využíván koncept neziskových organizací, které jsou institucionalizovanou formou a součástí občanské společnosti, jakousi podmnožinou občanské společnosti. Neziskový sektor je zároveň významným aktérem procesu reprezentace zájmů.“ (Rakušanová, 2005, s. 81)

Nadace. Tyto neziskové organizace spočívají ve sdružování majetku, nejčastěji finančního, který pak dále investují v podobě příspěvků na obecně prospěšné cíle. Příjemce majetku musí vždy prokazovat, na jaké účely tyto příspěvky využívá. Nadace *„se zabývají charitativními, společenskými, kulturními či vědeckými aktivitami.“ (Dohnalová, 2004, s. 75)* Příkladem může být nadace Adra, která pomáhá lidem v krizové životní situaci. Nadace nejsou významné jen tím, že sdružují finanční a další prostředky pro pomoc potřebným, ale rozvíjí a podporují dobrovolnickou činnost mezi občany, šíří informace a osvětu o různých společenských problémech, zapojují veřejnost do pomoci.

Obecně prospěšné společnosti (ústavy). Tyto organizace jsou zaměřeny na pomoc, prospěšné služby veřejnosti. Svůj zisk musí použít na svoji činnost. Příkladem české obecně prospěšné společnosti je například Česká filmová komora, o. p. s., která je *„společnou platformou pro výměnu názorů mezi zástupci jednotlivých složek českého audiovizuálního sektoru a pro koordinaci společného postupu v případech, které se dotýkají české audiovize jako celku.“ (www.filmovakomora.cz) či Česká krajina, o. p. s., v jejíž pozornosti stojí ochrana přírody a životního prostředí.*

Církev

Církev sdružují věřící občany jistého vyznání. Typický pro ně je *„rozpracovaný systém víry, centralizované řízení a dělení na duchovenstvo a laiky (běžné věřící). Díky svému vlivu na věřící a majetku mají mnohdy velký vliv na politiku, zejména v zemích s velkým podílem věřících (Polsko, Irsko).“ (Bartoníčková, 2011, s. 118)* Kromě duchovní činnosti se zaměřuje také na osvětu či humanitární činnost. Nejrozsáhlejší českou církevní organizací je *Katolická církev České republiky.*

Výše uvedené společenské organizace nesdružují pouze občany stejného zájmu, názorů či preferencí, ale mohou být zdrojem petice, stávk, demonstrace apod. „*Nezávislá sdružení jsou také zdrojem občanského vzdělávání a osvěty. Poskytují občanům nejen informace, ale také příležitosti k diskuzím a úvahám i k získávání politických dovedností.*“ (Dahl, 2001, s. 92)

Neziskové organizace mají ve společnosti důležitou roli. „*První z nich je role participativní. Občané se prostřednictvím sdružování v neziskových organizacích snaží vyjadřovat své společné zájmy a požadavky; sdružují se s cílem řešit své společné problémy. Tímto způsobem se občané aktivně podílejí na spolurozhodování například obce, kraje nebo státu a zároveň přebírají jistý díl odpovědnosti za rozhodnutí učiněná orgány veřejné moci. (...) Další významnou rolí neziskového sektoru je role servisní. Neziskové organizace poskytují služby zejména pro takové skupiny lidí, které své potřeby nemohou uspokojit jinde.*“ (Rakušanová, 2005, s. 83)

5.2 Politická participace

Politickou participaci můžeme vyčlenit jako podmnožinu způsobů participace občanské. Základní projevy politické participace souvisí s volbami, podporou politických kandidátů, vyjadřováním politických názorů apod. Ale například i výše zmíněné referendum je formou politické participace. „*Místní referendum je spolu s volbami do zastupitelstev obcí nejautoritativnější formou politické participace občanů na obecní úrovni. Je také, stejně jako krajské referendum, jedinou právně zakotvenou institucí přímé demokracie v politickém systému ČR.*“ (Ilner, 2011, s. 33)

Právo účastnit se politického života občanům zajišťuje právní řád ČR, a to jak ústavní zákony, tak zákony běžné. V obecném kontextu politickou participaci zaručuje *Listina základních práv a svobod*, a to v hlavě II, kde je zakotvena například: svoboda projevu, právo na informace, petiční právo, právo občanů shromažďovat se, rovný přístup k voleným funkcím, volební právo a právo občanů podílet se na správě veřejných věcí přímo nebo svobodnou volbou svých zástupců. (*Listina základních práv a svobod*) „*Právní řád České republiky garantuje možnost politické participace občanů, vymezuje její institucionalizované formy a vytváří po ni předpoklady. A to jak obecně, bez ohledu na*

konkrétní kontext participace, tak i specificky na lokální úrovni, tj. v rámci obcí.“ (Ilner, 2011, s. 28)

Politickou participaci můžeme různým způsobem klasifikovat. *„V zásadě je možné uvažovat o několika úrovních či typech politické participace dle jejich geografického zaměření (celostátní, regionální) nebo dle nákladnosti časového a například sociálního kapitálu. Dále můžeme rozlišovat tzv. konvenční formy participace, jako je účast ve volbách, členství v politické straně, popřípadě nějaký jiný druh její podpory a formy nekonvenční. Tato druhá forma politické participace se odehrává obvykle mimo volební místnosti, ovšem se stejným cílem, a to ovlivnit veřejné dění skrze změnu veřejného mínění. K tomu může být využita celá škála aktivit od podepisování peticí, účasti na mítinku nebo demonstraci či nošení a vystavování znaku / nálepky kampaně a další formy vyjádření určitého politického názoru.“ (Valachová, Lebeda, 2006, s. 20–21)*

Lze mluvit o dvojím vztahu mezi občany a veřejnou správou v demokratické zemi. *Občané „jsou jednak objekty její činnosti, musí tedy respektovat opatření a nařízení, o nichž veřejná správa rozhoduje. Na druhou stranu jsou zdrojem legitimacy činnosti veřejné správy, neboť v intencích Ústavy jsou „zdrojem veškeré státní moci“. Základním způsobem, jimiž občané naplňují roli „zdroje moci“, je volební účast, tedy výběr politických reprezentantů.“ (Bernard, 2011, s. 36)*

Základním a nejtradičnějším projevem politické participace, který je nejjednodušeji statisticky měřitelný, je volební účast občanů. Nejčastěji občané ČR participují na politickém dění skrze využití aktivního volebního práva, tedy skrze možnost jít k volbám a volit členy zastupitelských orgánů. *„Aktivní participace voličů při hlasování je významným předpokladem legitimacy demokraticky volených institucí, prostředkem politické socializace jedince a jedním z významných způsobů, jak je budován a povzbuzován zájem občanů o veřejné dění.“ (Kostecký, 2011, s. 60)* Mnohem menší počet občanů pak využívá svého pasivního volebního práva, tedy možnosti kandidovat na některý z volených politických postů.

„Volby mohou plnit své funkce, jestliže jsou založeny na principu všeobecného, rovného a přímého volebního práva. (...) V České republice, podobně jako ve většině evropských zemí, získává právo volit každý občan, který dosáhl 18 let. Právo kandidovat ve volbách do poslanecké sněmovny získává občan dosažením 21 let, ve volbách do senátu

je věková hranice pro kandidaturu vyšší – 40 let. V obecních volbách platí hranice 18 let pro právo volit i kandidovat. V tomto smyslu jsou volby všeobecné. Rovnost volebního práva znamená, že všichni voliči jsou si rovni z hlediska váhy i počtu hlasů, jimiž disponují. V přímých volbách hlasují voliči přímo pro jednotlivé kandidáty či kandidátní listiny.“ (Čmejrek, 2010, s. 51-52)

Ovšem volební účast není jediným projevem politické participace. Definice McCloskyho říká, že politická participace jsou „*takové dobrovolnické aktivity, kterými se členové společnosti podílejí na volbě vládnoucích představitelů a přímo či nepřímo na formování veřejné politiky.*“ (McClosky, 1968, s. 252). Za činnosti, které se podílejí na formování veřejné politiky, tedy takové akty, kterými se občané politicky angažují, považujeme například protestní akci, účast na diskuzi s politickým obsahem, založení či vstup do politické strany, lobování, účast na politické kampani či veřejnou podporu konkrétních politických představitelů, využití petičního práva, kontaktování konkrétního zastupitele, účast na demonstraci či stávce.

Existují také nekonvenční formy participace, které představují „*neobvyklé chování, většinou vyjadřující odpor ke stávající vládě nebo politice. Může se dostat do rozporu se zákonem. Rabování, násilné demonstrace a střety s policií, odmítání placení daní.*“ (Bartoničková, 2011, s. 101)

6 Didaktická analýza tématu občanská a politická participace

Cílem této kapitoly je didaktická analýza zkoumaného tématu, která navazuje na teoretický základ tématu z předešlé kapitoly. Jejím přínosem by mělo být zejména navržení některých didaktických postupů pro výuku tématu občanské a politické participace.

Didaktická analýza je komplexní činnost, kterou učitel provádí před tím, než začne vyučovat žáky o daném tématu. Tato analýza vychází z učitelova pochopení teoretického rámce obsahu učiva, jeho schopností vytvářet z těchto poznatků školní učivo a vhodně zvolit a provázat jednotlivé postupy, kterými je toto učivo vyučováno, a stejně tak vychází ze znalostí kolektivu žáků. Jde o pedagogické proniknutí do učiva. „*Znamená to zabývat se důkladně vztahem cíle (specifických cílů) učební jednotky k obsahu vzdělání i k dalším prostředkům vyučování.*“ (Pasch, 1998) Skalková vymezuje didaktickou analýzu učiva jako hlubší myšlenkovou činnost učitele, která mu umožní z pedagogického hlediska proniknout do učební látky. Učitel provádí rozbor obsahu příslušné látky, jehož úkolem je vystihnout její výchovnou a vzdělávací hodnotu. (Skalková, 1978, s. 26) Učitel, který se bezpečně orientuje v teorii, tedy vymezuje, co je podstatné žáky naučit, jakými cestami k tomu dojít, při čemž musí současně myslet na naplnění očekávaných cílů. Součástí plánování vyučování by vždy měla být práce s očekávanými výstupy, kurikulem, učebním plánem. Učitel musí brát ohled na to, kolik vyučovacích jednotek má pro dané téma k dispozici, vliv na plánování výuky má také vybavení třídy, ve které bude výuka probíhat apod.

Existují různé přístupy k práci s didaktickou analýzou. V této práci se inspirováme podobou didaktické analýzy, kterou představuje Pasch ve své publikaci *Od vzdělávacího programu k vyučovací hodině* (1998, kapitola 2.) Před tím, než stanovíme konkrétní didaktické postupy (formy a metody práce) pro výuku tématu občanské a politické participace, je nutné zamyslet se nad generalizací, tedy vytyčit základní myšlenku, která tvoří rámec pro dané téma, dále vymezit ústřední pojmy tématu a jejich vztahové souvislosti, vymezit vazbu tématu s průřezovými tématy a stanovit konkrétní očekávané výstupy pro dané téma. V této práci nepracujeme s plánováním učiva v konkrétní škole či pro konkrétní třídu. Jde o ilustraci možností vyučování, která může být inspirací pro

jednotlivé učitele a kterou je současně nutné modifikovat v závislosti na výše zmíněných faktech.

6.1 Generalizace k tématu občanská a politická participace

Generalizace v didaktické analýze představuje rámec tématu, zastřešení vztahové souvislosti jednotlivých pojmů, které se k tématu váží. „*Generalizace představují místa určení, jichž by se měl dobrý učitel pokusit dosáhnout.*“ (Pasch, 1998, s. 61) Od generalizace se odvíjí následné plánování vyučování: vytyčení pojmů, výběr a struktura učiva apod.

Pro téma občanské a politické participace vymezujeme tyto dvě základní myšlenky:

- Občan demokratického státu je oprávněn spolurozhodovat o dění v obci, regionu, státu. Toto právo je výsadou, kterou zaručuje Ústava a která v konečném důsledku může mít vliv na řídicí složky státu. Nedostatečný zájem o veřejné dění a nízká míra angažovanosti znamenají nenaplnění principů demokracie a potenciální ohrožení demokracie v zemi.
- Participace občanů na veřejném dění není nutně založená na institucionální podobě. Důležitý je zájem občana o dění kolem něj a ochota vystoupit ze svého soukromí, vyjádřit názor, obhajovat lidská práva a lepší životní podmínky.

Na těchto základních myšlenkách je postavena didaktická analýza této práce.

6.2 Pojmová struktura a tematická provázanost učiva

Občanská participace

Důležité pojmy

- participace, demokracie, občan, petice, demonstrace, občanská společnost

Provázanost s dalšími tématy učiva Výchovy k občanství

- Člověk a společnost: naše škola – význam a činnost žákovské samosprávy
- Člověk, stát a právo: principy demokracie – znaky demokratického rozhodování a způsobu řízení státu

Provázanost s dalšími tématy učiva Občanského a společenskovedního základu

- Občan ve státě: demokracie – principy a podoby, občanská práva a povinnosti;

Politická participace

Důležité pojmy

- participace, politika, volby, volební právo

Provázanost s dalšími tématy učiva Výchovy k občanství

- Člověk, stát a právo: principy demokracie – znaky demokratického způsobu rozhodování a řízení státu, politický pluralismus, význam a formy voleb do zastupitelstev

Provázanost s dalšími tématy učiva Občanského a společenskovedního základu

- Občan ve státě: demokracie – občanská práva a povinnosti, politické subjekty, politický život ve státě, volby

6.3 Formulace očekávaných výstupů

Občanská participace

ZŠ

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání v rámci Výchovy k občanství neformuluje žádné očekávané výstupy, které vychází z tématu občanské participace. Autor práce zde proto navrhuje vlastní očekávané výstupy, které by mohly být potenciální součástí výstupů oblasti Člověk, stát a právo.

- Žák vymezí úlohu demokratického občana a vyloží možnosti aktivní participace na veřejném životě.
- Žák uvede konkrétní příklady, jak může veřejně vyjádřit své osobní stanovisko k věci / problému.
- Žák objasní význam občanské společnosti a uvede konkrétní příklady subjektů, které jsou její součástí.

SŠ

- Žák uvede příklady, jak může občan ovlivňovat společenské dění v obci a ve státě a jakým způsobem může přispívat k řešení záležitostí týkajících se veřejného zájmu (z RVP G)
- Žák na příkladech ilustruje možné formy aktivní participace občanů v životě obce či širších společenstev. (z RVP G)

Další autorem navrhované očekávané výstupy:

- Žák vysvětlí podstatu občanské společnosti
- Žák objasní motivaci občanů být součástí občanské společnosti.
- Žák uvede příklady organizací, které jsou součástí občanské společnosti, a vymezí jejich činnost.

Politická participace

ZŠ

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání v rámci Výchovy k občanství neformuluje žádné očekávané výstupy, které vychází z tématu politické participace. Autor práce zde proto navrhuje vlastní očekávané výstupy, které by mohly být potenciální součástí výstupů oblasti Člověk, stát a právo

- Žák rozlišuje aktivní a pasivní volební právo.
- Žák vyjma volební účasti uvede další příklady politické participace.
- Žák na příkladu objasní, jak může občan veřejně projevit sympatie k politickému subjektu.

SŠ

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia v rámci Občanského a společenskovedního základu neformuluje žádné očekávané výstupy, které vychází z tématu politické participace. Autor práce zde proto navrhuje vlastní očekávané výstupy, které by mohly být potenciální součástí výstupů oblasti Občan ve státě.

- Žák objasní důležitost aktivní účasti na politickém životě.
- Žák objasní důležitost volební účasti.
- Žák vyjma volební účasti uvede další příklady politické participace.
- Žák na příkladu ilustruje, jak může občan veřejně podporovat politika či politickou stranu.

6.4 Návrhy didaktických postupů pro výuku občanské a politické participace v hodinách VO na ZŠ

Obsah této podkapitoly vychází z předešlých podkapitol didaktické analýzy a z kapitoly páté, tedy teoretického základu k tématu občanské a politické participace.

Cíle této části práce jsou dva. Prvním cílem je nabídnout vybrané vhodné didaktické postupy pro výuku občanské a politické participace. Jde o představení možných způsobů realizace výuky, které může učitel využít v praxi. Je nutné upozornit, že nejde o vyčerpávající návrh výuky tematického celku občanské a politické participace jako celku. Obsáhnutí celého vyučovaného obsahu či plánování samotných hodin není předmětem této práce.

Druhým cílem pak je seznámení s projekty, které jsou pro výuku participace ve škole i mimo ni nabízeny různými organizacemi, jež se na toto téma zaměřují. Souhrnně jde o přehled možností, které mohou sloužit jako inspirace pro učitele Výchovy k občanství a Občanského a společenskovedního základu.

Výběr didaktického postupu ve výuce je ovlivněn tím, čeho chce učitel dosáhnout a co si má žák z hodiny odnést, čím má být obohacen, jaké vzdělávací cíle mají být naplněny. Jde o volbu cesty, kterou se učitelé se žáky vydávají za stanovenými cíli výchovně-vzdělávacího procesu.

Tato cesta se odvíjí nejen od cílů, kterých chce učitel dosáhnout, ale její efektivitu ovlivňuje celá řada dalších aspektů, jako je počet žáků ve třídě, vztahy v kolektivu třídy, schopnosti žáků, osobnost a organizační schopnosti učitele, vybavení třídy apod. Z tohoto důvodu není každý didaktický postup využitelný v každém kolektivu.

Při výuce tematiky občanské a politické participace by měl učitel VO vhodně volit učební postupy tak, aby cílil zejména na hodnotové smýšlení žáků a jejich občanskou aktivizaci. Cílem u žáků totiž není pouze získat sumu vědomostí, ale uvědomění si důležitosti aktivního občana ve společnosti, probuzení zájmu k okolí, formování vlastních názorů a snaha pozitivně působit na stav společnosti.

Učivo občanské a politické participace je vhodné na základní škole zařadit do výuky v osmém či devátém ročníku. Toto zařazení je závislé na ŠVP konkrétní školy a učebním plánem každého učitele. Žáci by měli být obeznámeni s problematikou postavení občana ve státě, tedy s tématy: stát a jeho znaky, formy státu, demokracie, Ústava ČR, základní lidská práva, Listina základních práv a svobod, občanství a jeho vznik a zánik. Na tato témata je vhodné navázat tématem občanské a následně politické participace.

V tématu občanské participace by se žáci měli naučit a uvědomit si:

- co je to občanská participace
- proč je důležité všimnout si dění okolo sebe a zaujímat k němu stanoviska
- jaké má občan možnosti projevu nesouhlasu
- co je to občanská společnost, jaké formy organizované angažovanosti občanů existují

V tématu politické participace by se žáci měli naučit a uvědomit si:

- co je to politická participace
- jaké má občan možnosti podílet se na politickém dění
- proč je důležité chodit k volbám
- jaké atributy nese volební právo a rozdíl mezi aktivním a pasivním volebním právem

Na téma občanské a politické participace je vhodné navázat tématy volební systémy, politický pluralismus a politické ideologie.

Následuje ilustrování aktivit vhodných do výuky občanské a politické participace na základní škole, ze kterých si učitel může vybrat, které použije ve výuce. Jejich konkrétní zařazení do výuky a plánování jednotlivých vyučovacích jednotek je na samotných učitelích.

6.4.1 Aktivita 1: Co znamená participovat a občanská participace?

Určeno pro: 8. / 9. ročník ZŠ

Cíl aktivity: Žák vysvětlí význam pojmu *občanská participace*.

Využití metody a formy práce: práce s videem, brainstorming, práce se slovníkem cizích slov

Potřebné vybavení: počítač, dataprojektor, tabule, křída, slovník cizích slov

Trvání: 30 minut

V úvodní hodině k tématu občanské participace je nutné nejprve seznámit žáky s tím, co znamená slovo *participovat* a *občanská participace*, protože lze předpokládat, že významy těchto slov nebudou znát.

Pro objasnění těchto pojmů je nejprve vhodné žáky motivovat k této aktivitě a vůbec k učení o tématu participace. K tomu může učitel využít v motivační části hodiny práci s videem.

1. část aktivity - motivace

V motivační části výuky by se žáci měli zaměřit na téma participace a začít o tomto tématu přemýšlet

Učitel žákům zadá pokyn:

- *Rozmyslete si a запиšte, kdo je podle vás občanský aktivista.*

Žáci ve vymezeném čase vypracovávají zadaný úkol. Následně žákům učitel pustí video, například krátké video Dušana Kroupy o občanském aktivistovi²², po jehož zhlédnutí se jich ptá:

- *Do jaké míry odpovídá to, co jste viděli a co jste se dozvěděli z videa, tomu, jaká je vaše představa občanského aktivisty, tedy tomu, co jste si zapsali?*

Žáci porovnávají své odpovědi na otázku, kdo je občanský aktivista s tím, co zhlédli ve videu. Učitel zdůrazňuje shodující se prvky v představách žáků a ve videu, ovšem jasně

²² Video dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=uvxUEKqL8cM>

nevymezuje, kdo je občanský aktivista, k tomu se vrátí až po expoziční části věnované vymezení pojmu *participace* a definování občanské *participace*.

2. část aktivity – expozice

V této části aktivity jde nejprve o jasné definování významu slova *participace*, *participovat*. K tomu lze dojít například metodou brainstormingu, kdy učitel vyzve žáky k tomu, aby vysvětlili tyto pojmy, a to například otázkami:

- *Co znamená slovo participace / participovat?*
- *Co se vám vybaví, když se řekne participace / participovat?*

Žáci mohou mít určité povědomí o těchto pojmech, mohou jim něco připomínat, mohou se domnívat, co tato slova znamenají. Tyto domněnky nabízejí učiteli, který je zapisuje na tabuli.

Následně za použití výkladového slovníku cizích slov jeden z žáků najde správný význam těchto slov:

- *Participace = podíl, účast, účastnictví*
- *Participovat = podílet se, mít účast*

Toto by si žáci měli zapsat do svých poznámek. Následně by mělo dojít k definování ústředního pojmu: *občanská participace*. Učitel vyzve žáky k tomu, aby se pokusili vymyslet a napsat definici tohoto pojmu.

- pokyn učitele: *Pokuste se vymyslet a zapsat na papír definici pojmu občanská participace.*

Vybraní žáci své definice přečtou. Posléze učitel žákům nadiktuje svoji připravenou definici občanské *participace*, ti si ji zapíší do svých sešitů a porovnají se svými návrhy.

- příklad definice pro žáky: *Občanská participace je aktivní zapojení občanů do veřejného dění.*

Následně se učitel se žáky vrátí k motivační aktivitě. Žáci už jsou poučeni o tom, co znamená pojem *participace*, jak je definována občanská společnost, a může tak dojít k přesnému vymezení toho, kdo je občanský aktivista.

Tato aktivita by měla být dostačující pro objasnění významu pojmů *participace* a *občanská participace*.

6.4.2 Aktivita 2: Jak vidím svoji obec a co na to zastupitel?

Určeno pro: 8. / 9. ročník ZŠ

Aktivita pomáhá naplnit tyto cíle vytyčené v didaktické analýze:

- Žák vymezí úlohu demokratického občana a vyloží možnosti aktivní participace na veřejném životě.
- Žák uvede konkrétní příklady, jak může veřejně vyjádřit své osobní stanovisko k věci / problému.

Dílčí cíle aktivity: Žák vyjádří svůj subjektivní názor na nedostatky v obci. Žák hledá řešení problémů obce. Žák se seznámí s chodem zastupitelstva.

Rozvoj kompetencí: občanská, komunikativní, sociální a personální

Využité metody a formy práce: domácí příprava žáků, práce ve skupinách, diskuze řízená učitelem, diskuze žáků se zastupitelem

Potřebné vybavení: přibližné mapy obce, tabule, křída

Trvání: domácí příprava + 2-3 vyučovací jednotky

Pro úvod do tématu občanské participace je vhodné, aby učitel zaměřil pozornost žáků na přemýšlení o tom, jak vypadá či co se děje v prostředí okolo nich, aby si žáci všimli svého okolí a stanovovali k němu vlastní stanoviska. Jde tedy o počáteční aktivizaci zájmu žáků o své okolí, o dění kolem nich.

Tato aktivita je vhodná zejména ve třídě, která je homogenní z hlediska bydliště žáků, tedy pokud žáci bydlí ve stejné obci / městské části. Pokud by byli žáci z různých obcí, aktivita by byla náročná v jejím vedení a s největší pravděpodobností by očekávaný efekt nebyl účinný u všech žáků.

Prvním cílem této aktivity je přimět žáky všimnout si svého okolí a zaujímat stanoviska k jeho stavu, tedy upozornit na nedostatky a navrhnout možná řešení. Druhým cílem pak je setkání se zastupitelem, jehož prostřednictvím mohou žáci zjistit, jak funguje chod zastupitelstva, a se kterým mohou diskutovat o problémech obce a jejich řešení.

1. část aktivity

První část této aktivity spočívá v domácí přípravě žáků, pro kterou musí žáky vybavit učitel. Učitel připraví přibližnou mapu obce ve formátu A4, kterou rozdává v předcházející hodině OV žákům se zadáním domácího úkolu:

Za použití smajlíků zaznačte do mapy:

- :-) : *co máte na své obci rádi, kde se cítíte dobře, co je dobře zařízeno, co se vám líbí*
- :-(: *nedostatky obce, místa, kde se necítíte dobře, kde by měla obec něco vybudovat, kde se vám něco nelíbí*

Žáci v rámci domácí přípravy mapu vyplní. Výsledky této práce budou sloužit k práci v následující hodině.

Cílem této fáze aktivity je zjistit, co považují žáci v obci za nezvládnuté, co je potřeba řešit, zlepšit, na co by se mělo vedení obce zaměřit. Je důležité, aby stejně jako žáci i učitel měl jasnou představu o tom, co je v obci dobře, co špatně. Tedy to, co žáci vyznačovali do mapy, by měl mít ujasněno i učitel. Aby mohl v případě zaměření žáků na nedůležité problémy navést jejich pozornost na důležitější problémy či je doplnit.

Učitel žáky rozdělí do skupin po čtyřech. Žáci si připraví své mapy a čistý papír, na který budou zapisovat výsledky své skupinové práce. Zadání práce:

- *Porovnejte ve skupině vaše mapy. Každý představí ostatním členům skupiny svoji mapu, vysvětlí, co a proč označil v mapě pozitivně a co a proč negativně. Po představení mapy každého ze skupiny se skupina dohodne na třech největších pozitivěch obce a třech největších negativěch, problémech, které je potřeba řešit. Ty zapište na papír.*

Po uplynutí času, který učitel pro tuto část aktivity stanovil, vyzve učitel zástupce každé skupiny, aby přečetl své zápisy. Učitel vše zapíše na tabuli, kde vznikne seznam obecních pozitiv a seznam obecních negativ. Tyto seznamy se následně stávají předmětem diskuze, při čemž větší pozornost je upřena na negativa, která žáci v obci zaznamenávají. Diskuze je řízena učitelem, žáci reagují na otázky učitele, které podněcují diskuzi:

- *Proč právě (např. absence parku)?*

- *Má někdo ve své mapě nějaké negativum, které se nedostalo na seznam na tabuli, ale mělo by tu být?*
- *Myslíte, že vaši rodiče by vnímali jiná negativa? Která?*

Tyto otázky míří na zaměření žáků, na to, čeho si oni všimají, co je pro ně podstatné. A současně dochází ke snaze nahlédnout situaci z pohledu dospělého. Lze předpokládat, že se žáci budou zabývat zejména těmi problémy, které se jich bezprostředně týkají:

- *sportovní možnosti a vyžití v obci*
- *kulturní vyžití*
- *dopravní obslužnost*
- *možnosti nakupování apod.*

Může dojít k situaci, kdy žáci zapomenou na některé důležité problémy, které nejsou v obci ideálně vyřešeny, od toho je zde učitel, aby žáky na ně navedl, jde například o:

- *nebezpečné prvky v obci*
- *dostatek lékařů*
- *životní prostředí*
- *dostatek míst na ukládání odpadu*
- *dostatek míst ve školách a školkách*
- *nadbytečná výstavba apod.*

Na ty může žáky navést přes otázky, např.:

- *Cítíte se bezpečně?*
- *Nechybí vám více zeleně?*
- *Nejsou některé projekty v obci realizovány nadbytečně?*

Pokud učitel vnímá zvlášť závažný problém v obci, na který žáci nepřijdou, je vhodné, aby ho doplnil k jejich seznamu. Závěrem této fáze aktivity by měl být výběr tří problémů, které připadají žákům nejzávažnější. Ty mohou být stanoveny například tak, že každý žák zvolí za sebe dva, učitel dělá u jednotlivých variant na tabuli čárky a spočítá, které tři problémy v obci získaly od žáků nejvíce hlasů. Za domácí úkol žáci dostanou promyslet návrhy na řešení těchto problémů.

2. část aktivity

Pokračováním této aktivity je setkání se členem zastupitelstva obce s následnou diskuzí. Toto setkání musí mít učitel dopředu naplánované a pokud to rozvrhové možnosti a organizace výuky dovolují, mělo by ideálně trvat dvě vyučovací hodiny. Na toto setkání musí být připraveni jak žáci, tak zastupitel:

- žáci by měli mít připravené návrhy na řešení problémů obce, které sami předcházející hodinu zvolili jako nejzávažnější
- zastupitel by měl mít pár dní před diskuzí od učitele zprostředkované téma setkání: *chod zastupitelstva obce*;
a měl by být seznámen s tím, že žáci se zabývali problémy obce a vymezili tři nejzásadnější, o kterých by rádi se zastupitelem diskutovali. Ten se tak může připravit na program setkání a diskuzi se žáky o těchto problémech.

V první části setkání by měl zastupitel na základě dohody s učitelem seznámit žáky s tím, jak funguje zastupitelstvo, žáci by také měli mít možnost zeptat se na to, co je z chodu zastupitelstva obce zajímavé nebo co by měli vědět a dosud nezaznělo, například:

- *Kdo sestavuje program jednání zastupitelstva?*
- *Má občan možnost dostat nějaký problém do programu jednání zastupitelstva?*
- *Může se občan zúčastnit jednání zastupitelstva?*

Tyto otázky učitel dopředu žákům zadá. Jejich úkolem je zjistit v rámci setkání se zastupitelem odpověď na ně.

V druhé části by měla proběhnout diskuze o problémech a nedostatcích obce, které stanovili žáci, a diskuze o jejich řešení, kde mohou žáci představit zastupiteli své návrhy na řešení, ke kterým se zastupitel vyjádří, vysvětlí důvody, proč některá řešení nelze realizovat, a současně si žáci vyslechnou jeho řešení. V diskuzi může být případně věnován čas také aktuálním problémům, které řeší zastupitelstvo obce.

Tato aktivita jako celek žáky přivádí k vnímání nedostatků v jejich okolí, k zhodnocení závažnosti těchto problémů, zamyšlení se nad jejich řešením a zejména přináší zkušenost kontaktu se zastupitelem, který umožňuje žákům zapojit se do debaty a řešení problémů obce, čímž by si žáci měli uvědomit, že má smysl se všimnout toho, co se děje v obci, jak to v ní vypadá, vyjadřovat se k tomu, upozorňovat na nedostatky, protože to není zbytečné a mohou být vyslyšeni.

6.4.3 Aktivita 3: Otevřený nesouhlas jako projev občanské participace

Určeno pro: 8. / 9. ročník ZŠ

Aktivita pomáhá naplnit tyto cíle vytyčené v didaktické analýze:

- Žák vymezí úlohu demokratického občana a vyloží možnosti aktivní participace na veřejném životě.
- Žák uvede konkrétní příklady, jak může veřejně vyjádřit své osobní stanovisko k věci / problému.

Dílčí cíle aktivity: Žák uvede způsoby, kterými může vyjádřit veřejně svůj nesouhlas a odliší jejich efektivitu v závislosti na situaci. Žák definuje a odliší pojmy: demonstrace, stávka, petice.

Rozvoj kompetencí: občanská

Využité metody a formy práce: práce s textem

Potřebné vybavení: publicistické texty, práce ve dvojicích, frontální výuka

Trvání: 20 minut

Skrze tuto aktivitu se žáci seznamují s problematikou legálního projevení hromadného nesouhlasu s určitým jevem či stavem – konkrétně jde o demonstraci, stávku a petici. Pro její realizaci je nutné, aby učitel našel a žákům poskytl publicistické texty, ve kterých se hovoří o těchto formách protestu. Pro potřeby výuky je možné články zkrátit či jinak upravit. Nabízí se například tyto internetové zpravodajské články²³:

Text o demonstraci

Praha v úterý zažila velkou demonstraci odborů proti plánovaným škrtnům ve státní a veřejné správě. Za slunečného počasí se v centru Prahy na Palachově náměstí sešlo asi 40 tisíc státních zaměstnanců. V davu byli policisté, hasiči, příslušníci vězeňské služby, zástupci školských odborů a zdravotníků či úředníci. Mluvčí pražské policie Ivana Ježková řekla, že na akci dorazilo zhruba 40 000 lidí. Policie zastavila dopravu podél Vltavy, uzavírka platila od Národního divadla po Čechův most. Lidé zaplnili celé Palachovo náměstí, část z nich se na něj ani nevešla a musela zůstat na přilehlém Mánesově mostě. Oficiální část demonstrace skončila před třetí hodinou odpoledne. Největší část demonstrantů se sešla už dopoledne na Letné, odkud se vydala k ministerstvu vnitra. Desítky

²³ Námět k aktivitě z: LUNEROVÁ, Jitka, ŠTĚRBA, Radim, SVOBODOVÁ, Monika. *Výchova k občanství* 8. s. 64.

policistů a hasičů tam pronikly přímo do budovy, kde poškodily dveře. Troubící a skandující dav se poté vydal k úřadu vlády, kde na něj čekalo několik set protestujících úředníků a zdravotníků. Část demonstrujících se vypravila také před budovu ministerstva školství. Důvodem akce je záměr vlády snížit objem prostředků ve státní správě o deset procent. Demonstranti nesli cedule s hesly: „Na požáry, povodně dobří jsme vám rozhodně. Teď nám chcete snížit platy a my máme srazit paty?“ či „Nechceme platit dluhy za špatné vládnutí.“ Stejně tak skandovali hesla jako „Hanba této vládě!“

(zdroj: www.novinky.cz, 22. 9. 2010, upraveno pro potřeby výuky)

Text o stávce

Česká republika se ve středu probudila do celodenní stávky, jako první začala omezovat svou činnost část zdravotních zařízení, přidá se čtvrtina škol, úřady i některé galerie, knihovny a divadla. Zaměstnanci ve státní a veřejné sféře tak dávají najevo nesouhlas s vládním škrtem deseti procent ve výdajích na mzdy v příštím roce. Aktivně se podle odborů do stávky zapojí během své pracovní doby 100 000 lidí, obdobný počet zaměstnanců stávku podpoří. Ve veřejné sféře pracuje asi 650 000 lidí. První se v brzkém ránu zapojují do stávky pracovníci nemocnic. Akutních pacientů se akce dotknout nemá. Stávka se uskuteční v 89 zdravotních zařízeních, která budou pracovat ve víkendovém režimu. Tam, kde stávku připravovali, nezvali na středu pacienty ani neplánovali žádné operace. V 08:00 se k nemocnicím připojí školy a potom i úřady a kulturní zařízení. Až večer bude patrný protest divadelníků, například Státní opera v Praze bude mít náhradní program, protože bude ve stávce 65 procent členů sboru a protest podpořili i hudebníci. Zhruba 500 škol neotevře žákům své brány úplně, 2000 jich omezí svůj provoz částečně. Například tím, že nebudou fungovat družiny či jídelny. Součástí protestů budou i demonstrace, které se uskuteční po poledni ve 21 českých městech, například v Praze, Liberci, Jeseníku, Mladé Boleslavi či Pardubicích. Na shromáždění přijdou také hasiči, vojáci a policisté, kteří nemohou ze zákona stávkovat. Důvodem ke stávce zaměstnanců ve státní a veřejné správě je jednak plán vlády na desetiprocentní snížení objemu mezd, jednak způsob, jakým vláda chce mzdy snížit.

(zdroj: www.novinky.cz, 8. 12. 2010, upraveno pro potřeby výuky)

Text o petici

Iniciativa proti protikuřáckému zákonu ve středu předala ve Sněmovně petici s dvaceti tisíci podpisy. Chce vyjednat výjimku v zákazu kouření, v hospodách a barech by vznikly vyčleněné místnosti pro kuřáky. Petici od iniciátora Jiřího Míky převzala předsedkyně petičního výboru Zuzka Bebarová Rujbrová (KSČM). Tyto podpisy Míkova iniciativa sesbírala buď vlastní snahou nebo je obdržel poštou od dobrovolníků z různých koutů Česka. „Lidé nám to posílali hlavně díky naší facebookové skupině Chceme výjimku, chceme v hospodách kouřit,“ uvedl Míka. Do skupiny se během prvního měsíce její existence zapojilo přes 25 tisíc členů. Aktivisté se staví za to, aby majitelé hospůdek, barů, pivnic a heren v místnostech, kde se hosté prokazatelně nestravují, mohli vyčlenit místo pro

kuřáky. Ti by pak nemuseli podniky opouštět a odcházet kouřit ven. „Teď už nejde jen o cigaretu. Jde o právo volby dělat si co chceme ve svém majetku," uvedla majitelka dvou hospod Monika Hrubá. „Minimálně s částí toho zákona nesouhlasím a myslím, že to byla chyba, ale i kdybychom chtěli, nemůžeme s tím nic v tuto chvíli udělat," prohlásil ministr pro lidská práva Jan Chvojka (ČSSD), který s iniciátory petice pohovořil ve Sněmovně.

(zdroj: www.novinky.cz, 12. 7. 2017, upraveno pro potřeby výuky)

Na začátku aktivity učitel rozdává do každé dvojice jeden text s pokynem:

- *Každý si pro sebe přečte článek. Následně se ve dvojicích pokuste vymezit a zapsat charakteristické znaky pro demonstraci, stávkou či petici.*

Žáci se v rámci práce ve dvojicích pokusí na základě předloženého textu charakterizovat demonstraci, stávkou či petici. Po vymezeném času učitel zapíše tyto 3 pojmy na tabuli a nechá žáky, aby říkali charakteristické znaky, na které přišli, tedy sdíleli své poznatky z práce. Ty zapisuje na tabuli. Po vyčerpání všeho, co chtějí žáci sdělit, učitel doplní chybějící podstatné znaky a případně vyřadí ty, které uvedli žáci, ale nejsou charakteristické. U jednotlivých pojmů by se měly objevit například tyto charakteristické znaky:

- **Demonstrace:** *vyjádření nesouhlasu, snaha donutit vládnoucí činitele k určitým krokům, hromadný protest, davová akce, plánovaná akce, oficiálně hlášená, stovky, tisíce i desetitisíce účastníků, uzpůsobení chodu města (např. korigování dopravy), policejní dohled, skandování hesel, transparenty, nebezpečí verbálních či fyzických útoků*
- **Stávka:** *vyjádření nesouhlasu, snaha donutit vládnoucí činitele k určitým krokům, hromadný protest, plánovaná akce, nedochází ke shromáždění, oficiálně hlášené, přerušování vykonávání pracovních povinností,*
- **Petice:** *vyjádření nesouhlasu, snaha o změnu stavu či zastavení procesu, listinná podoba papírová či elektronická, připojení podpisem, povinnost příslušných orgánů zabývat se peticí*

Na základě informací uvedených na tabuli může učitel společně se žáky vytvořit zápis do sešitů.

Tato aktivita seznamuje žáky s akty demonstrace, stávkou a petice jako možnostmi hromadného projevení nesouhlasu a přináší teoretické poznatky o těchto jevech jinak než skrze zprostředkování frontální výukou.

Na tuto aktivitu lze navázat například diskuzí o tom, zda je něco kvůli čemu by žáci demonstrovali, stávkovali či sepsovali petici. Učitel může předvést další ukázky demonstrací či stávek v podobě reportáží, aby žáci viděli, kvůli čemu se demonstruje. Učitel může žákům přinést ukázat příklad petice či při adekvátním technickém vybavení třídy ukázat elektronickou petici. Například na webové stránce *Petice24.com* může učitel seznámit žáky s aktuálními peticemi k podepsání a diskutovat o jejich smyslu. Žáci mohou psát úvahu na téma: *Kdybych měl založit petici, týkala by se... apod.*

V kontextu těchto aktivit si žáci uvědomí, že je na místě vyjádřit svůj nesouhlas proti tomu, s čím nejsme ve společnosti spokojeni; zjistí jaké zákonné formy protestu existují. Současně se zamýšlejí nad problémy současné společnosti a nad tím, s čím jsou nespokojeni. Opět tak dochází k rozvoji občanské kompetence a aktivizaci zájmu o veřejné dění.

6.4.4 Aktivita 4: Struktura občanské společnosti

Určeno pro: 8. / 9. ročník ZŠ

Aktivita pomáhá naplnit tyto cíle vytyčené v didaktické analýze:

- Žák vymezí úlohu demokratického občana a vyloží možnosti aktivní participace na veřejném životě.
- Žák objasní význam občanské společnosti a uvede konkrétní příklady subjektů, které jsou její součástí

Dílčí cíle aktivity: Žák rozezná jednotlivé typy organizací občanské společnosti, uvede jejich příklad a objasní jejich úlohu ve společnosti.

Rozvoj kompetencí: občanská

Využité metody a formy práce: domácí příprava, mikroreferát, myšlenková mapa

Trvání: domácí příprava žáků + 1 vyučovací jednotka

Tato aktivita je zaměřena na: samostatné vyhledávání informací, schopnost rozlišit podstatné informace od vedlejších, prezentační schopnosti, rozvoj induktivního myšlení či práci s myšlenkovou mapou. Pracuje se zde s předpokladem, že žáci již mají s tvořením myšlenkové mapy zkušenost a znají principy této práce.

Doporučené zařazení této aktivity je na úvod výuky o občanské společnosti, tedy do hodiny zaměřené na její vymezení a strukturu. Na počátku je nutné, aby učitel žákům definoval termín „občanská společnost“, uvedl tři základní typy organizací (zájmové skupiny, neziskové organizace a církve) a souhrnně vymezil cíle, které její organizace mají, a to například takto:

- *Občanská společnost je souhrn organizací, které sdružují a organizují občany, jejich aktivity a zájmy. Jde o organizace, které stojí mezi státem a podnikatelskými subjekty. (vlastní definice autora práce)*
- *Mezi cíle těchto organizací patří: sdružování občanů podobných profesí či zájmů, hájení osobní či profesních zájmů, výkon prospěšných činností, finanční a další materiální pomoc tam, kde je to potřeba, či sdružování věřících.*

Téma struktury občanské společnosti lze vyučovat tak, že učitel žákům v předcházející hodině definuje občanskou společnost, dále žáky rozdělí do dvojic a každé dvojici přidělí jednu konkrétní českou organizaci (nadaci, obecně prospěšnou společnost, spolek, zájmovou skupinu, profesní sdružení, odborovou organizaci, církev), při čemž některé typy organizace se mohou opakovat. Domácím úkolem každé dvojice bude na internetu zjistit:

- *O jaký typ organizace jde?*
- *Je tato organizace zájmovou skupinou, neziskovou organizací či církví?*
- *Jaké jsou základní znaky tohoto typu organizace? Čemu se věnují? Které občany sdružují?*
- *Čemu se věnuje vaše konkrétní organizace?*
- *Existují nějaké projekty této organizace, do kterých se můžeme zapojit?*

Ve vyučovací hodině každá dvojice formou mikroreferátu představí strukturovaně dle zadaných otázek ostatním žákům svoji organizaci, učitel opravuje, případně doplňuje výstupy žáků. Tato aktivita vyžaduje, aby učitel znal činnost všech organizací, které žákům zadal a byl schopný plnohodnotně u všech zodpovědět všechny výše uvedené otázky.

Žáci si dělají poznámky, ze kterých by měli být schopni roztrždit konkrétní organizace na jednotlivé typy (nadace, občanská sdružení, zájmové skupiny, profesní sdružení, odborové organizace, církve), ty pak zastřešit pojmem zájmová skupina, nezisková organizace, či církev a z informací, které získali od spolužáků a učitele, vymezit základní znaky těchto typů organizací občanské společnosti. Za domácí úkol by pak žáci měli vytvořit ze svých poznámek myšlenkovou mapu, která by po kontrole učitele měla sloužit jako zápis k tématu struktury občanské společnosti.

6.4.5 Aktivita 5: Má smysl jít k volbám?

Určeno pro: 8. / 9. ročník ZŠ

Aktivita pomáhá naplnit tyto cíle vytyčené v didaktické analýze:

- Žák vymezí úlohu demokratického občana a vyloží možnosti aktivní participace na veřejném životě.
- Žák objasní důležitost volební účasti.

Dílčí cíle aktivity: Žák uvede důsledky, které může občanovi přinést jeho volební neúčast.

Rozvoj kompetencí: občanská, sociální a personální, komunikativní

Využité metody a formy práce: inscenace, diskuze

Potřebné vybavení: připravená scéna k inscenování, pracovní list s otázkami k inscenaci

Trvání: 35 minut

Po výuce občanské participace je důležité žáky seznámit i s její ryze politickou podobou, tedy s participací politickou. Na základní škole je tradičně probírána zejména tematika volební, ve které se žáci seznamují s tím, co je to volební právo, jaké má v demokratické zemi toto právo znaky, jaké rozlišujeme volební systémy, do kterých orgánů volby probíhají apod. Důležité je ovšem nezapomínat na to, proč je důležité chodit k volbám.

Žáci již z tématu „demokracie“ vědí, že demokratický systém je takový, ve kterém se spolupodílejí občané na vládě, mají tedy možnost zasáhnout do procesu rozhodování o budoucím směřování své země. Základním projevem tohoto občanského zásahu je volební

účast. Nacházíme mnoho důvodů pro to, proč zařadit do výuky aktivitu zaměřenou na zodpovězení otázky: *Proč je důležité chodit k volbám?*, například:

- *podstatou demokratického občana je jeho podíl na rozhodování*
- *lidé chtějí žít v demokratické zemi, ale nevyužívají možnosti, které jim tento systém dává (např. možnost rozhodovat)*
- *lidé velice často vyjadřují svoji nespokojenost s vládou a politiky, ale volební účast v ČR je nízká*
- *každý chce žít ve státě, se kterým je spokojený, proto ale musí něco udělat*

Aktivita *Má smysl jít k volbám?* směřuje k afektivním cílům. Skrze ni by si měli uvědomit, že je důležité chodit k volbám a vhození volebního lístku do urny je zodpovědný akt, dále co jim volební účast dává, a naopak volební neúčast upírá. A jaké může mít nízká volební účast důsledky. Dochází tak k formulaci odpovědi na otázku: *Proč je důležité jít k volbám?*

Námět k této aktivitě vychází z návrhu aktivity *Měli bychom se zapojovat do politiky?*²⁴ z publikace *Výuka demokracie* od CEDU.

1. část aktivity

První část této aktivity spočívá v inscenaci situace, kterou musí mít dopředu připravenou učitel. Může vypadat například takto:

Inscenace: Pět přátel se vyjadřuje ke své účasti u nadcházejících voleb.

Představte si, že je ve vaší zemi před volbami, bude se tedy rozhodovat o lidech, kteří povedou vaši zemi, což znamená o jejím budoucím směřování, a vy v této době vyslechnete rozhovor pěti přátel, vašich spoluobčanů.

Karel: *„Tak se nám, pánové, zase blíží volby. Já vám řeknu... Sleduju ty kampaně, volební programy a mediální debaty už pár měsíců a stále jsem trochu na vážkách, či lístek do té volební urny hodím. Jak jste na tom vy?“*

²⁴ GOLLOB, Rolf, KRAPP, Peter. *Výuka demokracie: Sbirka modelových situací pro výchovu k demokratickému občanství a lidským právům*. Aktivita 7.6. – Měli bychom se zapojovat do politiky? S. 68

Josef: „Já se na to můžu vykašlat. Mám svých starostí v životě dost. Nebudu se ještě obtěžovat politikou. Nikdy jsem se o to nezajímal, u voleb jsem nikdy nebyl a nehodlám na tom nic měnit.“

Jan: „Máš pravdu, Pepo. Proč se tím zbytečně zatěžovat?! Já to vidím ve zprávách, čtu o tom v novinách, ale vůbec té politice nerozumím. Když slyším ty politiky mluvit, přijde mi to nějak moc složitý, nevyznám se v tom, nevím, kdo pro nás chce fakt to dobrý. Ať jdou k volbám ti, co tomu rozumí, a rozhodnou to za nás. Já tam určitě nejdu.“

Karel: „No, pánové... Petře, a co ty? Ty volit snad půjdeš, ne?!“

Petr: „Ty, Karle, já ti řeknu... Dvacet let chodím ke všem volbám. Neříkám, že jsem odborník na politiku, ale vždycky se snažím sledovat, která strana co slibuje, jak se prezentuje, jak se chce ke vládě postavit, během čí vlády se můžu mít líp, ale letos se na to asi taky vykašlu. Vždy volím s nadějí, že volím správně a většinou to dopadne stejně... Nikdo nesplní to, co sliboval, neustále se řeší jen podvody, úplatky, já se mám spíš hůř než líp. Tak proč se tím zbytečně zabývat?“

Franta: „Já to vidím stejně. Politikům jde stejně o koryta a o prachy. Slibujou hory dole a nic z toho. Všechno je to jedna pakáž podvodnická. A ten můj hlas stejně nic nezmění.“

Karel: „No, já vám řeknu... Vy jste teda občané.“

Učitel vybere pět žáků, kteří zinscenují výše uvedenou scénu. Každému dá kartu s replikami. Tito žáci se na inscenaci připraví. Současně učitel rozdá všem žákům pracovní list, na kterém jsou jména postav ze scénky a otázky vztahující se k inscenaci. Například:

- *Jaké názory a stereotypy se v rozhovoru objevili? Souhlasíte s postojem těchto občanů? Proč ano? Proč ne?*
- *Co si myslíte o výroku: „Můj hlas stejně nic nezmění.“*
- *Měl by jít k volbám úplně každý občan? Mělo by to být uzákoněno jako povinnost?*
- *Jaké může mít pro tyto občany důsledky jejich neúčast ve volbách?*
- *Jaké výhody podle vašeho názoru může občanům přinést účast ve volbách?*
- *Zvážíte-li výhody a rizika, myslíte si, že stojí za to se zapojovat? Proč?*

Učitel žákům vysvětlí, co mají dělat:

- *Přečtěte si otázky, které jsou na pracovním listu. Rozumíte všem?*
- *Nyní zhlédnete scénku v podání vybraných z vás. Pozorně poslouvejte, co jednotlivé postavy říkají a k jejich jménům si do pracovního listu dělejte poznámky, pokud potřebujete.*
- *Po zhlédnutí scénky budete mít deset minut na promyšlení jednotlivých otázek. Následně o nich budeme diskutovat.*

Žáci zhlédnou scénku. Pakliže budou potřebovat, lze ji sehrát ještě jednou. Následně žáci dostanou časový prostor pro zodpovězení otázek v pracovním listu, čímž se připraví na diskuzi.

2. část aktivity

Po přípravě žáků vede učitel řízenou diskuzi, kdy postupuje otázku po otázce a nechává žáky vyjádřit své odpovědi, názory, které koriguje dle vlastního uvážení a poučeného pohledu na věc. Z diskuze by měly vyplynout skutečnosti, díky kterým si žáci uvědomí, že je důležité být aktivním občanem a chodit k volbám. Například:

- *Tím, že nejdu k volbám, umožňuji jiným lidem prosadit zájmy, které nejsou mými zájmy.*
 - o *Např.: Nejdu-li k volbám proto, že strana, se kterou sympatizuji, má v předvolebních preferencích malou šanci na to dostat se do parlamentu, podílím se na znemožnění přijetí zákonů, které by tato strana ráda prosadila. (například ekologicky zaměřená strana zákony týkající se životního prostředí)*
- *Kdyby šli k volbám všichni, kteří si říkají: „Můj hlas nic nezmění.“, výsledky by mohly být jiné.*
- *Jsem-li nespokojený s tím, kdo vládne v mé zemi, musím využít své základní právo demokratického občana a vyjádřit svým hlasem ve volbách svou nespokojenost a touhu po změně.*
- *Svou účastí u voleb dávám najevo svůj názor a mohu mít dobrý pocit z toho, že jsem udělal něco pro změnu či pro moji spokojenost s životem v této zemi.*
- *Rozhodující občan by měl být poučený občan. Očekává se zájem o politické dění.*

- *I hlas nepoučeného občana je legitimní.*
- *Demokratický občan je svobodný občan, nelze mu přikazovat jít k volbám, to je jeho svobodnou volbou*

Díky této aktivitě by si měli žáci uvědomit, že volební rozhodování je jedno ze základních práv demokratického občana, kterým se podílí na moci, tedy na svých životních podmínkách v zemi. A tato forma zapojení do politického dění občanům přináší možnost prosazovat své zájmy prostřednictvím zástupců, se kterými se ztotožňují. Svou účastí ve volbách může přispět k tomu, že z nespokojených občanů budou spokojení. Současně by si žáci měli zapamatovat, že každý hlas je legitimní a může být rozhodující.

6.4.6 Aktivita 6: Simulované volby – volba zástupců do žákovského parlamentu

Určeno pro: 8. / 9. ročník ZŠ

Aktivita pomáhá naplnit tyto cíle vytyčené v didaktické analýze:

- Žák uvede konkrétní příklady, jak může veřejně vyjádřit své osobní stanovisko k věci / problému.
- Žák rozlišuje aktivní a pasivní volební právo.
- Žák na příkladu objasní, jak může občan veřejně projevit sympatie k politickému subjektu.

Dílčí cíle aktivity: Žák charakterizuje znaky volebního práva. Žák vysvětlí, jak funguje proces voleb.

Rozvoj kompetencí: občanská, sociální a personální, u některých žáků komunikativní

Využité metody a formy práce: simulace, diskuze

Potřebné vybavení: volební lístky, volební urna, plenta, tabule, křída + žáci si doma vyrobí občanské průkazy

Trvání: 1 vyučovací jednotka

Ve výuce občanské a politické participace se nabízí možnost simulace voleb. Vzhledem k věku žáků, kteří se nemohou zúčastnit reálných politických voleb, je vhodné pro tuto aktivitu využít například projekt žakovského parlamentu, pakliže je do něj škola zapojena. Projekt Žakovské parlamenty řídí *Centrum pro demokratické učení* a více informací o něm je v podkapitole 6.6.

V této aktivitě dochází k aplikaci reálného průběhu voleb na výběr zástupců třídy do školního parlamentu. Pro učitele znamená tato aktivita speciální přípravu, v rámci které by měl připravit:

- *pro všechny žáky volební lístky se jmény kandidátů, kteří chtějí třídu v parlamentu zastupovat*
- *seznam voličů pro volební komisi*
- *volební urnu a simulovanou plentu*

Žáci by měli v předcházející hodině dostat za domácí úkol výrobu občanského průkazu, kterým se budou prokazovat u samotných voleb. Toto je možné z aktivity vynechat, ale naplňuje to samotnou simulaci reálného průběhu voleb.

Žáci, kteří kandidují do žakovského parlamentu, by měli být v dostatečném předstihu informováni o tom, že proběhne volba zástupců, v rámci které by měli představit svůj program, se kterým chtějí do parlamentu vstoupit, tedy:

- *na co se v rámci školní problematiky chtějí zaměřit*
- *v čem ve škole vidí nedostatky, problémy a chtějí na to upozornit; jaká nabízejí řešení*
- *co vidí ve školním prostředí jako pozitivum a rádi by to dále rozvíjeli*
- *co by rádi prosazovali a proti čemu bojovali*

1. část aktivity

Učitel vyzve kandidující žáky, aby představili svůj volební program. Ti jeden po druhém se svým programem vystoupí a seznámí s ním spolužáky. Nejde zde jen o to, aby podali výčet témat, na která se chtějí v práci v parlamentu zaměřit, ale také o patřičnou argumentaci, měli by si obhájit to, s čím kandidují, aby voliče přesvědčili, že jsou správnými kandidáty. Zde je možné se souhlasem žáků využít možnosti pořízení audiovizuální nahrávky jednotlivých prezentací a následně si v některé z hodin jednotlivé

nahrávky přehrát a analyzovat přednosti a nedostatky jednotlivých prezentací, což podporuje rozvoj komunikačních, prezentačních a argumentačních schopností žáků.

2. část aktivity

Po vyslechnutí jednotlivých kandidátů by žáci měli dostat prostor pro to, aby si v hlavě srovnali jednotlivé programy, se kterými kandidáti do žákovského parlamentu vstupují, a vybrali si tak svého zástupce, se kterým nejvíce sympatizují. Při tomto procesu se předpokládá, že každý žák si sám zformuluje, co by chtěl ve škole změnit, napravit, zlepšit a na základě toho se ztotožňuje s některým z kandidátů.

Učitel by měl všem žákům rozdat volební lístky se jmény kandidátů, z nichž každý žák vybere jeden lístek, tedy jedno jméno. Následně dochází k samotné volbě v těchto krocích:

1. Žák přistoupí s vyrobeným občanským průkazem k učiteli, který představuje volební komisi, ten zaznamená jejich účast u voleb.
2. Žák se přesune za plentu, je-li k dispozici (či do jiného soukromého prostoru), kde vloží lístek do obálky
3. Žák odvolí vhozením obálky do připravené volební urny (vyrobena např. z krabice)
4. Po odhlasování všech žáků učitel spočítá hlasy a vyhlásí výsledek voleb.

S těmito jednotlivými kroky by měl učitel žáky seznámit před samotnou volbou, aby jim bylo jasné, jak samotný průběh voleb probíhá.

Učitel po sečtení hlasů zveřejní výsledek voleb, jímž by měla být dvě jména těch kandidátů, kteří získali největší počet hlasů, a stávají se tak zástupci třídy ve školním parlamentu. (Počet zvolených závisí na tom, jak žákovský parlament pojímá škola, ovšem standardním počtem jsou dva zástupci za každou třídu.)

Žáci si v simulované praxi mají možnost vyzkoušet volební průběh, kterého se reálně ve svém věku nemohou účastnit. Po skončení celé simulace učitel seznámí žáky s pojmy jako je politický pluralismus, aktivní a pasivní volební právo či volební právo přímé, rovné, tajné a všeobecné. Díky simulaci mohou žáci pojmy vztáhnout k vlastnímu prožitku.

Pakliže po této aktivitě v hodině zbývá čas, může učitel se žáky rozvinout diskuzi na téma: *podpora volebních kandidátů*, ve které je cílena pozornost na jiné způsoby, jak vyjádřit podporu volebním kandidátům jinak než vhozením lístku do volební urny. Tuto diskuzi lze vztáhnout jak na podporu kandidátů do žákovského parlamentu, která je žákům bližší, tak na podporu politických subjektů a osobností, jejíž některé způsoby z běžného života znají. Učitel může žákům dopomoci otázkami:

- *Jak můžete podpořit svého volebního favorita ve volební kampani?*
- *Jak můžete dát beze slov najevo svůj politický názor?*

Očekávaným výstupem jsou pak jednotlivé způsoby podpory volebních kandidátů, které jsou také považovány za projevy politické participace, tedy například:

- *aktivní zapojení do volební kampaně – rozdávání letáčků*
- *debatování s potenciálními voliči*
- *veřejné vyslovení názoru*
- *pořízení a vhodná prezentace propagačních předmětů (tričko, placka...)*
- *zapojení do volebního týmu apod.*

Souhrnně tato aktivita přispívá k přemýšlení o prostředí školy, pomáhá formulovat názory a ztotožnit se s těmi, kteří nás chtějí zastupovat v rozhodovacím procesu. Žáci mají možnost v simulované podobě prožít akt voleb, ke kterému se v reálném životě prozatím nedostanou z důvodu věku. Simulovaná metoda současně pomáhá skrze prožitek přiblížit pojmy, jako je: aktivní a pasivní volební právo, volební právo tajné, rovné, všeobecné, přímé. Učitel může na příkladu této simulace demonstrovat, co je to politický pluralismus.

6.4.7 Aktivita 7: Aktuality

Aktuality jsou aktivitou, která se opírá o samostatnou práci žáků s informacemi. Může mít různé podoby dle uvážení učitele. Její základ spočívá v tom, že žáci jednotlivě či ve dvojicích ostatní žáky upozorňují na důležité události, které se za určité uplynulé období (např. 1 týden) udály v různých oblastech veřejného života (např. česká politika, zahraniční politika, kultura apod.).

V rámci výuky občanské a politické participace je tato aktivita doplňujícím prostředkem, který současně rozvíjí občanskou kompetenci žáka. Zvláště pokud učitel přesně stanoví oblasti, v nichž dění mají sledovat, zejména pak oblast české politiky a zahraničního dění. Důležité je žáky upozornit na to, které zdroje informací považovat za kvalitní a které nepoužívat.

Jde o způsob práce, který se žáci postupně učí a který je vhodné opakovat v každém ročníku. Učitel má možnost žákům na základě jednotlivých výstupů ukázat, jak má zpracování aktualit vypadat a jak rozhodně ne. Cílem není jen povrchní interpretace nějaké zprávy či hůře její pouhá reprodukce. Žáci by se měli snažit v přípravě hledat základní kontexty vybraných událostí, přemýšlet nad možnými důsledky. Ovšem toto je do značné míry také na učiteli. Pakliže si učitel tuto aktivitu stanoví tak, že bude dopředu informován o tom, o jakých tématech budou žáci hovořit, je jeho úkolem se také dostatečně připravit a zejména on by pak měl být tím, který k jednotlivým „zprávám“, o kterých žáci hovoří, doplní kontext, možné důsledky, položí problémové otázky, čímž pomůže dotvořit kvalitní příspěvky, které žáky obohatí o rozhled ve veřejném dění.

Pokud se k této aktivitě přistupuje s patřičnou vážností, nejde o jednoduchý úkol. Proto je dobré, aby se v jednotlivých ročnících opakovala. Lze předpokládat, že pokud se s aktivitou začne například v sedmém ročníku, žáci budou skutečně pouze reprodukovat zprávu, která jim přišla zajímavá, ale nebudou znát širší kontext, ovšem díky jejich zrání, učení, nácvikem a vedení učitele se v deváté třídě mohou dostat na úroveň, kdy dokážou témata zpracovat komplexním způsobem a aktuality mohou vypadat tak, že se žáci zaměří pouze na jedno téma, o kterém informují a rozvinou o něm ve výuce diskuzi. Této podobě aktualit může být věnována například jedna hodina v měsíci. Častější zařazení tohoto způsobu práce by bylo na úkor probírání plánovaného učiva.

6.5 Nabídka projektů vybraných organizací

6.5.1 Projekty spolku Stužák

Stužák, z. s. je spolek vysokoškolských studentů společenských oborů, který se zaměřuje na tematiku aktivního občanství. Jde o platformu, která spojuje více spolkových projektů. Jde o projekt, který je podporovaný dalšími projekty a spolky jako jsou například: Mladí občané, Politologický klub FSV UK, Centrum občanského vzdělávání či studentský spolek Agora PedF UK. Cílem zakladatelů a organizátorů je oslovit středoškoláky a motivovat je k občanské a politické participaci, a nejen k té. *„Projekt Stužák (Studenti žákům) je série vzdělávacích workshopů, které vytvořili a nyní realizují studenti vysokých škol různých oborů humanitního zaměření. Workshopy mají za cíl doplnit výuku společenských předmětů na středních školách a zvýšit zájem o témata z veřejného života.“* (Stužák: Děláme to hravě, s. 5) Devadesátiminutové bloky výuky jsou pojaty metodami jako je simulace či role-playing. *„Ve workshopech je vždy zastoupeno teoretické ukotvení. Žáci si tedy během workshopů hravou formou osvojí základní teoretické poznatky. Například v průběhu workshopu Demo Poslanecké sněmovny se žáci při simulaci jednání dolní komory parlamentu zároveň seznamují s legislativním procesem, tedy základní teorií.“* (Stužák: Děláme to hravě, s. 5)

Stužák nabízí workshopy zaměřené na témata z politologie, sociologie, ekonomie, práva, mezinárodních vztahů a z oblasti kritického myšlení. Politologické workshopy se věnují problematice korupce, zákonodárství, politických stran a obecní politiky.

Projekt „Staňte se zastupitelem!“

Jde o projekt zaměřený na komunální politiku²⁵ a znalosti žáků o místní politice. *„Odpovídá na otázky: Proč bych se měl v místě svého bydliště zajímat o věci veřejné? A jakým způsobem a kam mohu svůj zájem namířit?“* (Stužák: Děláme to hravě, s. 12) Žáci se v rámci workshopu seznámí s komunálními volbami, schůzí zastupitelstva, řešením obecních otázek (z pozice zastupitelů, novinářů a občanů) *„Cílem workshopu je motivovat*

²⁵ Politologické projekty spolku Stužák - <https://stuzak.cz/workshopy/1>

mladé lidi k tomu, aby se o věci kolem sebe zajímali a aby se stali odpovědnými a aktivními občany. (Stužák: Děláme to hravě, s. 12)

Výhodou tohoto projektu může být, že ho organizují a ve školách workshopy provádějí motivovaní vysokoškolští studenti, kteří vidí problém nízkého zájmu mladých o veřejné dění a kteří touží tuto věc změnit. Lze očekávat jejich odbornou vybavenost. Jejich relativní věková blízkost ke středoškolákům může být velké plus při navazování kontaktu a vytvoření bezpečného klima třídy v průběhu workshopu. Pozitivem může být i hravá činnostní forma projektu, tedy vhodně zvolená metoda, která přitáhne pozornost studentů, více aktivizuje a v nejlepším případě i motivuje k aktivní participaci.

Negativem může být fakt, že nejde o pedagogicky vzdělané pracovníky, tudíž workshop může být z didaktického hlediska nezvládnutý. Tuto obavu ovšem vyvrací reakce učitelů na proběhlé workshopy, které jsou zveřejněny na webových stránkách projektu Stužák. Učitelé oceňují: přínosnost, velmi dobrou připravenost, dobré vedení, aktivitu studentů, bezpečné klima, systematickosti a výborné nápady lektorů. (Stužák: Děláme to dobře, s. 31)

6.5.2 Spolek Mladí demokraté

Působení tohoto spolku je zaměřeno na rozvoj občanské společnosti a zvýšení zájmu mladých lidí o veřejné dění. Zaměřují se na celou škálu činností, jako je vzdělávání, přednášky, diskuze, naučné soutěže, simulace jednání zastupitelstva, publikační činnost, ale i organizování volnočasových aktivit.

Projekt „Simulace zastupitelstva“

Tento každoroční projekt²⁶ Mladých demokratů je pořádán pro studenty středních škol, kteří mají možnost strávit den na některém z pražských zastupitelstev, kde *„získají nové poznatky o samosprávě, jejím fungování v praxi a mají možnost podiskutovat s úředníkem a komunálním politikem z lokality, kde simulační jednání probíhá, (...) účastníci si vyzkouší role městských zastupitelů na několika konkrétních a obsahově*

²⁶ Projekt Simulace zastupitelstva - <http://www.mlaidemokrate.cz/simulace-zastupitelstva/>

zajímavých bodech, k nimž během simulačního jednání projednají jednotlivá usnesení a posléze o nich hlasují.“ (www.mladedemokrate.cz) Tento projekt umožňuje studentům nahlédnout do politického dění, setkat se se zastupiteli a zjistit, jak probíhá jednání zastupitelstva. Setkání se zastupitelem může upravit vnímání zastupitelů žáků, politik se pro ně může stát přístupnější, mohou najít k němu důvěru, což může v důsledku přinést vyšší zájem o politické dění. Možnost diskutovat o aktuálních problémech konkrétní městské části zapojuje žáky do veřejného dění, a kromě kompetence občanské rozvíjí také kompetenci komunikativní skrze ovládnutí pravidel diskuze či procvičení schopnosti argumentovat.

6.5.3 Jeden svět na školách – projekt Studentské volby

Jeden svět na školách (JSNS) je vzdělávací program organizace Člověk v tísni, jehož záměrem je výchova zodpovědných mladých lidí, kteří mají zájem o své okolí. Přípravuje různé projekty, které cílí na žáky základních a středních škol, zaměřené na tematiku lidských práv, občanské a politické participace, dějin a podobně. JSNS současně poskytuje registrovaným učitelům mnoho tištěného i audiovizuálního materiálu do výuky, na jehož zpracování spolupracuje s učiteli, aby byl výuce co nejefektivnější.

Jedním z projektů, který je věnovaný žákům středních škol, jsou *Studentské volby*²⁷. Tento projekt reaguje na relativně malou účast voličů v ČR u voleb. Jeden svět na školách chce pořádáním Studentských voleb „*přispět k aktivnímu, zodpovědnému a sebevědomému občanství budoucích prvovoličů (...). Cílem je, aby se studenti středních škol na základě vlastních zkušeností s pořádáním voleb seznámili s principy zastupitelské demokracie a s volebním systémem České republiky.*“ (www.jsns.cz)

Žáci v rámci tohoto projektu pronikají do politické participace a do fungování systému voleb. Současně mladí občané, kteří ještě nemají možnost volit ve volbách oficiálních, mají možnost vyjádřit svůj názor ve studentských volbách, což je impulsem pro sledování a zamýšlení se nad aktuální politickou situací v zemi, seznámení se politikou stran či kandidátů. Projektem se tak rozvíjí občanská kompetence vymezená RVP.

²⁷ Projekt Studentské volby - <https://www.jsns.cz/projekty/studentske-volby>

JSNS žákům poskytuje hlasovací lístky, pokyny pro studentské volební komise, pokyny pro voliče, audiovizuální lekce, organizační podporu a po sečtení všech hlasů i výsledky Studentských voleb. Samotná organizace voleb je však na žácích školy a koordinátorovi z řad pedagogů. Pořádáním takové akce žáci rozvíjí své organizační a komunikační schopnosti.

„Studentské volby pomáhají vychovávat aktivního občana – voliče, kterému jednou nebude lhostejné, co se ve společnosti děje, který dokáže využít svého volebního práva a posune občanskou iniciativu a odpovědnost o kus dále.“ (www.jsns.cz)

Ačkoliv nejde o projekt, který by byl přímo realizovaný v hodinách OSZ, vychází z charakteristiky a výstupů tohoto předmětu a rozvíjí občanskou kompetenci žáků, která je definovaná v RVP.

6.6 Participace ve školním prostředí – žákovské parlamenty

Cestou, jak zapojit žáky do dění okolo nich, je využít k tomu prostředí školy, ve kterém se pohybují téměř denně a neměli by k němu být lhostejní. Řešení problémů školy, možnost ovlivnit změny a působit na vedení je v tomto případě pravděpodobnější než řešení problémů obce a snaha o vyvíjení vlivu na místní zastupitele. Typickým příkladem participace na školní půdě je projekt *Škola pro demokracii* pod záštitou *Centra pro demokratické učení (CEDU)*. Tento projekt vytváří síť registrovaných základních škol, které mají ustanovený žákovský parlament. CEDU těmto školám poskytuje metodickou podporu pro vedení žákovských parlamentů a díky síťování škol umožňuje školám vzájemný kontakt. Dále také kurzy pro školní koordinátory parlamentů, tak zážitkové kurzy pro samotné žáky (členy parlamentu), kteří mají možnost stmelit se jako tým a učit se vzájemné spolupráci.

Žákovský parlament (či sněm, radu, senát) má v ČR několik stovek základních škol. *„Žákovský parlament představuje skupinu žáků z různých tříd jedné školy, kteří zjišťují od spolužáků i učitelů, co by ve škole mohli zlepšit. Na základě takového dotazování realizují aktivity, které proměňují fyzické prostředí školy a jeho okolí, atmosféru ve škole, soustředí se i na vzdělávací akce či charitu.“ (Žákovské parlamenty v České republice: výzkumná zpráva, s. 3)*

Žáci jsou vedeni k odpovědnému přístupu ke svému okolí a rozvíjí své dovednosti, které jim umožňují aktivně se zapojovat do dění ve škole. Žáci jsou zapojeni do řešení školních problémů, mohou ovlivňovat podobu školy, její směřování v různých ohledech. Měli by být informováni, a to nejen ti, kteří jsou jakožto zástupci třídy zvoleni do parlamentu. Funkční a efektivní žákovský parlament předpokládá zájem a vzájemnou komunikaci všech členů školy. Všichni žáci by si měli všimnout toho, co je z jejich pohledu ve škole špatně, dávat svým zástupcům návrhy na zlepšení. Ti by měli být v kontaktu s učiteli a dalšími pracovníky školy a zjišťovat jejich potřeby, připomínky, návrhy. V samotném parlamentu by mělo dojít ke konstruktivní diskuzi, věcné argumentaci korigované učitelem, který parlament zpravidla vede. V parlamentu se setkávají žáci různého věku, protože parlament bývá zpravidla společný pro první i druhý stupeň školy, dochází zde tak ke komunikaci a spolupráci různě zkušených a informovaných žáků s odlišnými pohledy na svět. V rámci tohoto projektu je tak rozvíjena kompetence občanská, komunikační i sociální a personální.

Důležité je, aby učitel, který vede žákovský parlament, včas upozadil svoji roli. Je důležité, aby poučený pedagog, který vede parlament, žákům ukázal cestu, jak v parlamentu pracovat, motivoval je k efektivní a činorodé práci, ale současně včas nechal aktivitu zejména na žácích, korigoval je a pracoval až s výsledky, které žáci přinášejí, zprostředkoval je spolu se žáky vedení školy a podobně.

Podstatné je zapojení všech článků školy. Nejde jen o vzájemnou spolupráci mezi žáky a žáky a učiteli. Zapojit by se měli členové vedení školy, ale i nepedagogičtí pracovníci, jako jsou například kuchařky školní jídelny. Každý člen školy, kterou lze pokládat za komunitu, si musí uvědomovat význam žákovského parlamentu a být otevřený spolupráci, to je nutný požadavek pro efektivitu parlamentu. Spolupráce může zacházet i vně školy, tzn. spolupráce s rodiči nebo zastupiteli obce. Bohužel ne v každé škole jsou všichni obeznámeni s podstatou žákovského parlamentu, což se odráží v následném přístupu. Dochází k situacím, *kdy část pedagogického sboru vůbec neví, co se v parlamentu děje, někdy mají učitelé pocit, že tam žáci nedělají nic užitečného, jindy se dokonce obávají, že si tam „jen stěžují“*. Podpora ze strany učitelů je pro efektivní fungování parlamentu klíčová, proto by učitelé a další zaměstnanci měli rozumět tomu, za jakým účelem ve škole parlament je a co se v něm žáci učí. “ (Žákovské parlamenty v České republice: výzkumná zpráva, s. 6-7)

Ačkoliv tento projekt není realizovaný v rámci hodin Výchovy k občanství, je jejím nástrojem. Práce se žákovskými parlamenty je zanesena i v RVP. V rámci projektu je naplňována občanská kompetence i některé další. Projekt je „*cíleně zaměřen na rozvoj odpovědných postojů a dovedností potřebných pro smysluplnou angažovat.*“ (Žákovské parlamenty v České republice: výzkumná zpráva, s. 11) Žáci se aktivně zajímají o stav a dění ve škole a přispívají k budování atmosféry. Je tak zvyšován zájem o společenství a žáci jsou vedeni k odpovědném přístupu vůči svému okolí.

Závěr

Předmětem této diplomové práce byl komplexní pohled na téma *občanské a politické participace* v českém vzdělávacím systému s didaktickou analýzou tohoto tématu. Výhodiskem pro toto téma byl výzkumy potvrzený nízký zájem žáků základních a středních škol o veřejné dění. Demokratický občan by měl být aktivním občanem, který se zajímá o veřejné dění, a proto by na výuku občanské a politické participace měl být kladen důraz na všech úrovních vzdělávacího systému, tedy v národním kurikulu, školních vzdělávacích plánech i v samotné výuce. Cílem této práce tedy bylo upozornit na důležitost tohoto tématu ve vzdělávání, zmapování toho, v jaké situaci se téma občanské a politické participace jednotlivých úrovních vzdělávacího systému nachází a doporučení vhodných aktivit ve výuce tohoto tématu.

V první kapitole byly vymezeny pojmy občanská a politická participace jakožto dva základní termíny této práce, které stály ve středu pozornosti

Ve druhé kapitole jsme se zabývali občanskou angažovaností jako tématem, na které již několik desetiletí evropské země kladou důraz a upozorňují na nutné rozvíjení občanské angažovanosti u mladých lidí. V souvislosti s tím byly uvedeny výsledky vybraných výzkumů, které říkají, že mladí čeští občané neprojevují přílišný zájem o veřejné a politické dění. Z výsledků sociologických šetření OECD *Family Database* vyplývá, že o politiku se nezajímá ani každý druhý mladý Čech mezi 15-29 lety. O dění v obci se dle výzkumů ICCS nezajímají dokonce dvě třetiny mladých Čechů. Zájem není ani o mládežnické organizace či zapojování do aktivit školní samosprávy. V porovnání s dalšími zeměmi Evropy je vztah mladých Čechů k demokratickým hodnotám podprůměrný. Aktivní občan je jedním ze znaků demokratického zřízení a chceme-li mít aktivní občany, je potřeba je vychovávat a vzdělávat.

K tomu, abychom vzdělávali aktivní a demokraticky smýšlející občany, je důležité, aby téma občanské a politické participace bylo pevně zakotveno v kurikulárním systému země, byl na něj kladen patřičný důraz a přistupovalo se k němu systematicky a se vši vážností. Proto náplní třetí kapitoly byla analýza pojetí občanské a politické participace v národním kurikulu ve srovnání s kurikuly jiných zemí (Slovensko, Anglie, Švédsko, Finsko, Španělsko, Austrálie, Nový Zéland) a analýza přístupu k tématice participace ve

školních vzdělávacích programech. Z analýzy rámcových vzdělávacích programů vyplynulo, že občanská a politická participace nejsou pevně ukotveny v učivu Výchovy k občanství a Občanského a společenskovedního základu. Toto téma je pouze nastíněno v některých očekávaných výstupech a v RVP ZV v průřezovém tématu Výchova demokratického občana. Ovšem vzhledem k tomu, že školy a učitelé mají relativní volnost v tom, jak průřezová témata pojmut a vyučovat, není zaručeno, že žáci se dostatečně s problematikou občanské a politické participace seznámí a osvojí si znalosti a zejména hodnoty, které toto téma přináší. Vzhledem k tomu, že RVP mezi kompetencemi, které je nutné u žáků rozvíjet, uvádí kompetenci občanskou, na níž je téma participace velmi silně ideově a obsahově vázáno, je udivující, že toto téma není pevně zakotvenou součástí Výchovy k občanství. Docházíme tak k závěru, že RVP sice vymezuje občanskou kompetenci, ale dále ji důsledně nenaplnuje.

V porovnání s českým vzdělávacím systémem lze konstatovat, že jiné země světa (např. Anglie, skandinávské země či Austrálie) přistupují k tématu občanské a politické participace s mnohem větším důrazem a systémovostí. Problematika veřejné angažovanosti se zdá být ve výše komentovaných zemích Evropy významnější a silný důraz na ni kladený samozřejmější, než je tomu v České republice. Národní kurikula těchto zemí mohou být pro ČR inspirující ať už v zakotvení témat, které souvisí s aktivním občanstvím, tak větším zapojením státem podporovaných subjektů, které se zaměřují na problematiku výchovy k občanství, a napomáhají tak školám a učitelům být v této oblasti co nejefektivnější. V těchto kurikulech na rozdíl od českého nacházíme jasně definovanou představu toho, kdo je aktivní občan, čemu má být veden, jakým způsobem a jak má být hodnocen. České vzdělávací programy sice naznačují, že je potřeba vychovávat aktivní občany, ovšem ne explicitně a s důrazem. Českému vzdělávacímu systému chybí rozpracování oboru občanské výchovy na závazné státní úrovni.

Tento stav se odráží i na práci s tématem občanské a politické participace ve školních vzdělávacích programech. Z jejich analýzy vyplynulo, že základní školy buď s tímto tématem ve svých ŠVP vůbec nepracují, a to ani u předmětu Výchova k občanství, ani u průřezového tématu Výchova demokratického občana, nebo pouze nacházíme v učivu hesla „občanská společnost“ a „formy politické participace“, což je vzhledem k důležitosti tématu velice málo. Tento nedostatek v ŠVP sice neznamená, že se o této problematice žáci v hodinách VO neučí, ale zcela jasně to ukazuje, že školy z formálního

hlediska nepovažují za nutné těmto tématům věnovat pozornost při přípravě ŠVP. V případě středoškolských ŠVP se stejně jako u základních škol v některých ŠVP téma participace vůbec neobjevuje, v některých případech se operuje s pojmem „občanská společnost“ a alespoň se zde relativně často v různých modifikacích objevuje výstup typu: Žák ilustruje formy aktivní participace občanů v životě společnosti. Tedy alespoň nějaká naděje, že se střední školy tomuto tématu věnují, existuje.

Z nedostatečného ukotvení tematiky participace v národním kurikulu mohou vyplývat nedostatky v jednotlivých ŠVP, kterými se mnohdy řídí učitelé ve svých učebních plánech. V důsledku toho může docházet k tomu, že vinou nedostatečného důrazu na problematiku participace ve vzdělávacích plánech na národní úrovni se s touto tematikou někteří žáci vůbec neseškávají, nebo seškávají, ale nedostatečně.

Ve čtvrté kapitole jsme se zaměřili na analýzu učebnic pro základní a střední školy, respektive na přístup autorů učebnic ke zkoumané problematice. Z výsledků analýzy vyplývá, že současné učebnice pro základní školy se schvalovací doložkou MŠMT neposkytují učitelům a žákům téměř žádnou teoretickou oporu a jsou vhodné pouze jako zdroj procvičování a námětů k zamyšlení. Situace s učebnicemi pro střední školy je taková, že v současné době existuje jediná ucelená série učebnic pro jednotlivé ročníky, a to od nakladatelství Didaktis. Učebnice z této série určená pro 2. ročník středních škol poskytuje dostatečnou teoretickou oporu pro učivo politické participace, ale explicitně neposkytuje dostatek teorie k tématu občanské participace. Pracovní sešit k této učebnici pak nabízí dostatečné množství úkolů, procvičování a námětů k zamyšlení.

Nedostatky v učebnicích, které jsou opatřeny schvalovací doložkou MŠMT a jež svůj obsah odvíjí od RVP, lze přičítat právě silné vazbě, která je mezi těmito učebnicemi a RVP, kde je pravý počátek nedostatečného přístupu k tematice participace. Pokud bychom měli učitelům či žákům doporučit některou z učebnic, které svou koncepcí představují pouze teoretický výklad učiva, volíme tyto: Občanský a společenskovední základ: přehled středoškolského učiva (nakl. CPress), která poskytuje plnou teoretickou oporu pro téma občanské i politické participace, dále učebnice Politologie Romana Davida, která se teoreticky dostatečně věnuje politické participaci, a učebnici Občan v demokratické společnosti, jejíž teorie je dostačující v tématu občanské participace.

V kapitole páté jsme se zaměřili na výběr dostačující teorie k tématu občanské a politické participace. Snahou bylo poskytnout učitelům dostatečný teoretický podklad pro výuku těchto témat za použití relevantních zdrojů, které mohou sloužit jako inspirace pro volbu odborných zdrojů k tématu.

Šestá kapitola byla věnována didaktické analýze tématu občanské a politické participace. V jejích úvodních částech byly vymezeny generalizace, základní pojmy, očekávané výstupy a vazby s dalšími tématy v předmětech Výchova k občanství a Občanský a společenskovědní základ. V návaznosti na tuto analýzu a obsah kapitoly páté byly navrženy vhodné aktivity pro výuku občanské a politické participace na základních školách, které mohou sloužit jako inspirace do výuky pro jednotlivé učitele. Dále byly představeny některé projekty, které pro školy připravují různé organizace zaměřující se na výuku Výchovy k občanství či přímo tématem občanské angažovanosti.

Z diplomové práce vyplývá, že veřejná angažovanost českých mladých občanů je minimální a bohužel český vzdělávací systém není tím prostředkem, který by tuto situaci napravoval. Chce-li tento stát mít aktivní občany, je potřeba, aby kladl větší důraz na propracovanost a kvalitu Výchovy k občanství a zejména na výuku občanské a politické participace. Doporučením je tak proměna obsahu RVP v oblasti Výchovy k občanství, kam je bezpodmínečně nutné pevně explicitně zakomponovat očekávané výstupy a učivo týkající se občanské a politické participace. Díky této změně lze očekávat jiný přístup k těmto tématům v učebnicích, v ŠVP, v učebních plánech učitelů a v samotné výuce. To by posléze mohlo přinést výsledek v podobě občanů, kteří se budou zajímat o dění okolo sebe, aktivně se angažovat ve věcech veřejných a budou naplňovat podstatu demokratického občana.

Přínosem této práce je komplexní pohled na stav tématu občanské a politické participace v českém vzdělávacím systému a nabídnutí teoretického základu a vybraných didaktických postupů učitelům, kteří se chtějí podílet na plnohodnotné a efektivní výchově aktivních demokratických občanů. Cíle práce stanovené v jejím úvodu byly naplněny.

Seznam použitých informačních zdrojů

Odborné publikace a články

BALÍK, Stanislav. *Kvalita demokracie v České republice*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, o. p. s., 2016a. 223 s. ISBN 978-80-7325-417-9.

BALÍK, Stanislav. Referenda a česká demokracie. In: *Kvalita demokracie v České republice*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, o. p. s., 2016b. 223 s. ISBN 978-80-7325-417-9.

BERNARD, Josef. Tradiční a nové modely participace a partnerství v místní veřejné správě: šance a rizika. In: *Spolupráce, partnerství a participace v místní veřejné správě: význam, praxe, příslib*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011. 181 s. ISBN: 978-80-7419-067-4.

ČMEJREK, Jaroslav, BUBENÍČEK, Václav, ČOPÍK, Jan. *Demokracie v lokálním politickém prostoru*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a. s., 2010. 223 s. ISBN 978-80-247-3061-5.

DAHL, Robert. *Demokracie a její kritici*. 1. vyd. Praha: Victoria publishing, a. s., 1995. 338 s. ISBN 80-85605-81-3.

DAHL, Robert. *O demokracii: Průvodce pro občany*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 191 s. ISBN 80-7178-422-2.

DOHNALOVÁ, Marie. *Antropologie občanské společnosti: analýzy a interpretace s přihlédnutím k výsledkům vědecko-výzkumného a pedagogického zaměření Katedry oboru Občanský sektor FHS UK v Praze*. 1. vyd. Brno: Nauma, 2004. ISBN 80-7204-339-0.

GOLLOB, Rolf, KRAPF, Peter. *Výuka demokracie: Sbírká modelových situací pro výchovu k demokratickému občanství a lidským právům*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-6089-0.

HOFBAUER, Břetislav. *Participace dětí a mládeže na životě společnosti: evropské struktury a jejich aktivity*. 1. vyd. Praha: Duha, 2003. 70 s.

HRACHOVCOVÁ, Marie, HORSKÁ, Viola, ZOUHAR, Jan. *Pomáháme při tvorbě školního vzdělávacího programu: vzdělávací obor Výchova k občanství*. 1. vyd. Praha: Albra, 2007. 127 s. ISBN 978-80-7361-36-4.

ILNER, Michal. Institucionalizované formy spolupráce, partnerství a participace v místní veřejné správě jejich právní regulace. In: *Spolupráce, partnerství a participace v místní veřejné správě: význam, praxe, příslib*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011. 181 s. ISBN: 978-80-7419-067-4.

KOSTELECKÝ, Tomáš. Politická participace: analýza účasti ve volbách v roce 2010 a jejich determinant. In: *Spolupráce, partnerství a participace v místní veřejné správě: význam, praxe, příslib*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011. 181 s. ISBN: 978-80-7419-067-4.

KOTÁSEK, Jiří a kol. *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice: Bílá kniha*. Praha: Tauris, 2001. 98 s. ISBN 80-211-0372-8.

MANSFELDOVÁ, Zdenka a KROUPA, Aleš ed. *Participace a zájmové organizace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon), 2005. 244 s. ISBN 80-86429-53-9.

McCLOSKEY, Herbert. Political Participation. In: *International encyclopedia of the social sciences*. New York: The Macmillan Company and The Free Press, 1972.

MÜLLER, Karel. *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*. 1. vyd. Praha: Triton, 2002. 251 s. ISBN 80-7254-232-X.

PASCH, M. *Od vzdělávacího programu k vyučovací hodině: jak pracovat s kurikulem*. 2. vyd. Praha: Portál, 1998. 409 s. ISBN 80-7178-127-4.

PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: Příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, 150 s. ISBN 80-85931-49-4.

PRŮCHA, Jan, WALTEROVÁ, Eliška, MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. 6., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-647-6.

RAKUŠANOVÁ, Petra. Třetí sektor a občanská participace v České republice. In: *Participace a zájmové organizace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon), 2005. 244 s. ISBN 80-86429-53-9.

RAKUŠANOVÁ, Petra, ŘEHÁKOVÁ, Blanka. *Sociologické studie: Participace, demokracie a občanství v evropském kontextu*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. 80. s. ISBN 80-7330-091-5.

ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Úvod do současné politologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002. 208 s. ISBN 80-7178-628-4.

SKALKOVÁ, Jarmila. *Od teorie k vyučování na střední všeobecně vzdělávací škole*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. 209 s.

SKOVAJSA, Marek a kol. *Občanský sektor: Organizovaná občanská společnost v České republice*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. 376 s. ISBN 978-80-7367-681-0.

SPÁČ, Peter. Politická participace. In: *Kvalita demokracie v České republice*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, o. p. s., 2016. 223 s. ISBN 978-80-7325-417-9.

VALACHOVÁ, Klára, LEBEDA, Tomáš. Aktivní občanství a spokojenost s demokracií v Evropě. In: *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. 2006, roč. 42, č. 1, s. 20-21.

Učebnice

BARTONÍČKOVÁ, Klára a kol. *Občanský a společenskovední základ: přehled středoškolského učiva*. 1. vyd. Brno: Computer Press, a. s., 2011. 272 s. ISBN 978-80-251-2631-8.

DAVID, Roman. *Politologie: Základy společenských věd*. 5. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2005. 458 s. ISBN 80-7182-162-4.

DUFEK, Pavel a kol. *Společenské vědy pro střední školy – 2. díl – Pracovní sešit*. 1. vyd. Brno: Didaktis, 2010. 91 s. ISBN 978-80-7358-152-7.

DUFEK, Pavel a kol. *Společenské vědy pro střední školy – 2. díl – Příručka pro učitele*. 1. vyd. Brno: Didaktis, 2010. 87 s. ISBN 978-80-7358-154-1.

DUFEK, Pavel a kol. *Společenské vědy pro střední školy – 2. díl – Učebnice*. 1. vyd. Brno: Didaktis, 2010. 87 s. ISBN 978-80-7358-153-4.

EICHLER, Bohuslav, RYSKA, Radovan, SVOBODA, Vladimír. *Základy státoprávní teorie, ekonomie a ekonomiky, neformální logiky: Základy společenských věd pro střední školy*. 4. vyd. Praha: Fortuna, 2007. 160 s. ISBN 978-80-7373-004-8.

JANOŠKOVÁ, Dagmar, ONDRÁČKOVÁ, Monika, ČÁBALOVÁ, Dagmar, MARKOVÁ, Hana, ŠEBKOVÁ, Jitka. *Občanská výchova 9, Rodinná výchova 9: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2006. 152 s. ISBN 80-7238-528-3.

JANOŠKOVÁ, Dagmar, ONDRÁČKOVÁ, Monika, ČÁBALOVÁ, Dagmar, MARKOVÁ, Hana,

JANOŠKOVÁ, Dagmar a kol. *Občanská výchova 7, Rodinná výchova 7: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2004b. 128 s. ISBN: 80-7238-325-6.

JIRÁSKOVÁ, Věra. *Občan v demokratické společnosti*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon), 1999. 312 s. ISBN 80-85850-78-8.

LUNEROVÁ, Jitka, ŠTĚRBA, Radim, SVOBODOVÁ, Monika. *Výchova k občanství 8*. 1. vyd. Brno: Nová škola, s. r. o., 2011. 95 s. ISBN 978-80-7289-253-2.

ŠEBKOVÁ, Jitka. *Občanská výchova 7, Rodinná výchova 7: příručka pro učitele pro základní školy a víceletá gymnázia*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2004a. 181 s. ISBN 80-7238-326-4.

Elektronické zdroje

Active citizenship projects – guidance for supervisors [online]. Citováno dne 18. 6. 2018.

Dostupné z:

<https://www.teachingcitizenship.org.uk/sites/teachingcitizenship.org.uk/files/Active%20Citizenship%20through%20EPQ%20-%20guidance%20for%20supervisors%20FINAL.pdf>

Citizenship programmes of study: Key stages 3 and 4 (National curriculum in England)

[online]. Citováno dne 15. 6. 2018. Dostupné z:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/239060/SECONDARY_national_curriculum_-_Citizenship.pdf

Currículo: Educación Secundaria Obligatoria y relaciones entre sus elementos [online].

Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:

<https://www.educastur.es/documents/10531/40636/Curr%C3%ADculo+de+ESO+y+relaciones+entre+sus+elementos+%28pdf%29/bd4d4cc6-4300-46d7-acd4-6f86ab73f8fb>

Curriculum for the compulsory school, preschool class and the leisure-time centre 2011 [online]. Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:

<http://malmo.se/download/18.29c3b78a132728ecb52800034181/pdf2687.pdf>

Curriculum for the upper secondary school [online]. Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:
https://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwtpubext%2Ftrycksak%2Fblob%2Fpdf2975.pdf%3Fk%3D2975

Česká filmová komora [online]. Citováno dne 23. 6. 2018. Dostupné z:

<http://www.filmovakomora.cz/cs/uvod/>

jsns.cz [online]. Citováno dne 23. 6. 2018. Dostupné z:

<https://www.jsns.cz/projekty/studentske-volby>

Listina základních práv a svobod [online]. Citováno dne 21. 6. 2018. Dostupné z:

<https://www.slu.cz/slu/cz/poradenska-centra/docs/listina-zakladnich-prav-a-svobod>

Mladí demokraté [online]. Citováno dne 23. 6. 2018. Dostupné z:

<http://www.mladidemokrate.cz/simulace-zastupitelstva/>

Národní zpráva z Mezinárodní studie občanské výchovy (ICCS) [online]. Citováno dne 17. 6. 2018. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/12361/>

National Assessment Program – Civics and Citizenship Year 6 School Assessment 2010.

[online]. Citováno dne 19. 6. 2018. Dostupné z: http://www.nap.edu.au/_resources/NAP-CC_Y6_School_Assessment_2010_280911.pdf

National curriculum for upper secondary schools 2003 [online]. Citováno dne 9. 6. 2018.

Dostupné z:

http://www.opf.fi/download/47678_core_curricula_upper_secondary_education.pdf

Občanský a společenskovední základ: Charakteristika vyučovaného předmětu. Gymnázium a hudební škola hl. m. Prahy.

Občianská náuka [online]. Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:

<https://www.minedu.sk/data/att/7529.pdf>

Občianská náuka [online]. Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:

http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/obcianska_nauka_g_4_5_r.pdf

OECD Family Database: CO4.2: Participation rates of first-time voters [online]. Citováno dne 16. 6. 2018. Dostupné z:

http://www.oecd.org/els/family/CO_4_2_Participation_first_time_voters.pdf

PISA 2009 results [online]. Citováno dne 20. 6. 2018. Dostupné z:

<http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/48852548.pdf>

PISA 2015 results in focus [online]. Citováno dne 20. 6. 2018. Dostupné z:

<https://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf>

Promoting fundamental British values as part of SMSC in schools [online]. Citováno dne 18. 6. 2018. Dostupné z:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/380595/SMSC_Guidance_Maintained_Schools.pdf

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia [online]. Citováno dne 15. 5. 2018.

Dostupné z: <http://www.nuv.cz/file/159>

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [online]. Citováno dne 15. 5. 2018.

Dostupné z: http://www.nuv.cz/uploads/RVP_ZV_2016.pdf

Routes into Citizenship teacher training (ITT). Association for Citizenship Teaching.

Home / Association for Citizenship Teaching [online]. Citováno dne 19. 6. 2018. Dostupné z: <https://www.teachingcitizenship.org.uk/about-citizenship/citizenship-teacher-training>

Society at a Glance: OECD social indicators [online]. Citováno dne 5. 7. 2018. Dostupné z: [https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264261488-](https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264261488-en.pdf?expires=1530786725&id=id&accname=guest&checksum=D061FA6018728245DE638CDEF09E6C6E)

[en.pdf?expires=1530786725&id=id&accname=guest&checksum=D061FA6018728245DE638CDEF09E6C6E](https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264261488-en.pdf?expires=1530786725&id=id&accname=guest&checksum=D061FA6018728245DE638CDEF09E6C6E)

Spanish education system 2009 [online]. Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:

<https://www.mecd.gob.es/ca/dam/jcr:5998a502-abb4-45d1-9009-bd06bf5cb43c/spanish-education-2009.pdf>

Stanovy České rady dětí a mládeže [online]. Citováno dne 16. 6. 2018. Dostupné z:

<http://crdm.cz/wp-content/uploads/stanovy-crdm-40-vs-2014-04-10.pdf>

Stužák: Děláme to hravě [online]. Citováno dne 23. 6. 2018. Dostupné z:

https://stuzak.s3.amazonaws.com/uploads/downloadable_file/file/5/Handbook.pdf

Školní vzdělávací program [online]. Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:
http://www.postupicka.cz/wp-content/uploads/2018/01/SVP_Postupicka_4_2018.pdf

Školní vzdělávací program: Klíč ke vzdělání [online]. Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:
<http://www.gymstola.cz/images/docs/svp/svp2017.pdf>

Školní vzdělávací program: Osm svobodných umění [online]. Citováno dne 9. 6. 2018.
Dostupné z: <http://www.arcig.cz/sites/default/files/svp-2017.pdf>

Školní vzdělávací program: Škola pro všechny [online]. Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:
<http://www.zs-stross.cz/file.php?nid=3380&oid=5826227>

Školní vzdělávací program pro nižší stupeň vzdělávání [online]. Citováno dne 9. 6. 2018.
Dostupné z: http://kavalirka.cz/dokumenty/vyuka/SVP_ZV_vybrane_kapitoly.pdf

Štátny vzdelávací program: Občianska náuka (Vzdelávacia oblasť: Človek a spoločnosť) – príloha ISCED 2 [online]. Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:
http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/statny-vzdelavaci-program/obcianska_nauka_isced2.pdf

Štátny vzdelávací program: Občianska náuka (Vzdelávacia oblasť: Človek a spoločnosť) – príloha ISCED 3A [online]. Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:
http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/statny-vzdelavaci-program/obcianska_nauka_isced3a.pdf

Štátny vzdelávací program pre 2. stupeň základnej školy v Slovenskej republike: ISCED 2 – nižšie sekundárne vzdelávanie [online]. Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:
http://utv.ki.ku.sk/uploads/file/p_537.pdf

Štátny vzdelávací program pre gymnázia (úplné stredné všeobecné vzdelávanie [online].
Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z: <https://www.minedu.sk/data/att/7900.pdf>

Štátny vzdelávací program pre gymnázia v Slovenskej republike: ISCED 3A – Vyššie sekundárne vzdelávanie [online]. Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:
http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/statny-vzdelavaci-program/isced3_spu_uprava.pdf

The national curriculum in England. Key stages 1 and 2 framework document [online].

Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/425601/PRIMARY_national_curriculum.pdf

The national curriculum in England: Key stages 3 and 4 framework document [online].

Citováno dne 9. 6. 2018. Dostupné z:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/381754/SECONDARY_national_curriculum.pdf

The New Zealand Curriculum. [online]. Citováno dne 19. 6. 2018. Dostupné z:

<http://nzcurriculum.tki.org.nz/The-New-Zealand-Curriculum#collapsible1>

Výstupy z workshopu Politická participace mladých [online]. Citováno dne 20. 6. 2018.

Dostupné z:

https://www.strukturovanydialog.cz/sites/default/files/file/files/1421845409/vystupy_z_workshopu_politicka_participace_mladych_pdf.pdf

Wikipedie [online]. Citováno dne 21. 6. 2018. Dostupné z:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Participace#cite_note-1

Zákony pro lidi [online]. Citováno dne 21. 6. 2018. Dostupné z:

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-128>

Zákony pro lidi [online]. Citováno dne 23. 6. 2018. Dostupné z:

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-85>

Žákovské parlamenty v České republice: výzkumná zpráva. [online]. Citováno dne 24. 6.

2018. Dostupné z:

http://cedu.cz/uploads/b02b8fa90d16a6767eaffcaa792fd051c337ae41_uploaded_vyzkumna-zprava-cedu-2015-zakovske-parlamenty-final.pdf